

Valeriu Stancu

vanitas vanitatum
(*vanitas vanitatum*)

Amikor terheink
összeroppannak
a fényben
s emígy bújócskáznak
a hiányzó angyalokkal,
mindent megpróbálok,
hogy a múlthoz csatlakozzunk.
Persze,
azok a fattyúk,
nem hagyják magukat,
emiatt is
cipelem örökké,
különböző útjaimat,
amelyek mind a mai napig
elkísérnek.
Olykor,
a kitérők miatt,
az ide-oda kanyargások miatt,
a félrevezetések miatt
ingadozó lépteim
a régi ösvényeket keresik:
dicsőség vagy halál,
és nem engedem,
hogy megalázzanak,
a hátizsákomban
ott lapul
éppen születő
marsallbotom.

Petőcz András fordítása

Valeriu Stancu (1950–), román költő, szerkesztő

A Baumgarten Alapítvány első kuratóriumi döntésének határozatai és a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kifogásai

Baumgarten Ferenc gazdag zsidó család leszármazottja volt. Iskoláit Budapesten végezte, 1903-ban a budapesti egyetemen történelemből doktorált, majd tudományos érdeklődése megváltozott, történelemből esztéta lett. Harmincéves korától Berlinben és Münchenben élt. Írásai, előadásai, nem utolsósorban személyisége alapján a német szellemi élet ismert és rokonszenves képviselőjévé emelkedett. 1923-ban budapesti látogatásán először Babitséknál az esti vacsora során közölte a költővel, hogy alapítványt kíván létrehozni, és irodalmi kurátornak őt kéri fel, majd volt iskolatársát, Basch Lóránt ügyvédet megbízta végrendeletének a megfogalmazásával, és felajánlotta számára a jogi képviseletet is betöltő másik kurátori megbízást. A magánvégrendeletet átdolgozta, és 1923. október 17-én közjegyzőnél letétbe helyezte.¹ Baumgarten Ferenc 1927. január 18-án Ótátrafüreden a későn érkező orvosi segítség miatt elhunyt.²

Babits már 1927. február elsején a *Nyugat*-ban ismertette az örökhagyó szándékát. A személyi és az irodalompolitikai kérdések eldöntését megelőzően a végrendelet megtámadását kellett elhárítani és az alapítvány alapszabályát elfogadtatni. Mindkettő megoldásában jelentős szerepe volt Mikes Lajosnak.

Baumgarten Ferenc rokonai előre jelezték, hogy a végrendeletet megtámadják, amit a hivatalos kihirdetés után azonnal meg is tettek. Mikes Lajos *Az Est* irodalmi rovatán keresztül mind a hazai közvélemény befolyásolásával, mind neves külföldi írók (Thomas Mann, Heinrich Mann) megszólaltatásával a családi örökösöket lecsilapította, az irodalmi és a családi érdekek között a kielégítő megegyezés létrejött. Nem kisebb feladat volt az alapszabály elfogadtatása. *Az Est* nagyhatalmú főszerkesztője, Miklós Andor a Dísz téri palotában csütörtökönként politikai barátait ebédelni hívta, ezen alkalmakkor Mikes Lajos is hivatalos vendégként többször megjelenhetett. Klebelsberg Kunó kultuszminiszterrel találkozva, az alapszabály elfogadását is szóba hozta, aki bár a döntést halogatta, végül 1927. június 7-én jóváhagyta.

Az alapítvány működése elől a jogi akadályok elhárultak. A személyi döntések megtörténtek, azokat, ha nem is „szó nélkül”, de hivatalosan elfogadták. 1929. december 5-én megalakult a Tanácsadó Testület, elnöknek Ambrus Zoltánt választották. Tagjai: Mikes Lajos, Osvát Ernő, Réti István, Schöpflin Aladár, Szegfű Gyula, Thienemann Tivadar, Voinovich Géza. 1929. január 18-án, a Baumgarten

¹ TÉGLÁS János, „A nagyvilág fáradt zarándoka”: *Baumgarten Ferenc élete*, Kortárs, 51(2007), 2. sz., 55–65.

² TÉGLÁS, *i. m.*, 62–63.

Ferenc halálának évfordulóján megtartott ünnepi ülésen első alkalommal osztották ki a díjakat.³

Már az első díjazottak elfogadása előtt is, majd a későbbi döntéseket megelőző vitákban éles véleményeltérések alakultak ki, elsősorban a jutalmazott, már „befutott” alkotók és a fiatalok arányáról. A végrendeletből az örökhagyó ebbéli szándéka nem egyértelműen olvasható ki, Babits a ma már ismert alkotókat, Mikes a fiatal kezdőket támogatta. A kettőjük közötti barátságos kapcsolat a második kuratóriumi döntés előtt megszakadt, Mikes Lajos a Tanácsadó Testület tagságáról lemondott.⁴

Az eredeti dokumentumok között olvasható a minisztériumnak „Gróf Miniszter Úr meghagyására” a Tanácsadó Testület tagjához, Voinovich Gézához intézett kérdés. Voinovich a „Gróf Miniszter Úrhoz” címzett és elküldött, kézzel írott levélben többek között azzal indokolja Tersánszky Jenőnek megítélt évdíját, hogy „igaz, szemérem elleni vétségért el volt ítélve, de titkos szavazás útján a testületnek nagy többsége szavazott rá (még Gulácsy Irénnel szemben is), úgyhogy nem volt mellőzhető, azt is felhozták, hogy ezen ítélet óta a közoktatási minisztérium részéről már segélyben részesült”.

A válaszmondat valós, de nem a teljes igazságot tartalmazza. Basch Lóránt leírása szerint az első formális jelölőülés 1928. december 12-re esett, és a testület minden tagja jelen volt.⁵ Osvát nyolc író jelölt, másodikként Tersánszkyt. A döntő ülést december 31-én tartották, de közben a két kurátor külön beszélt Schöpflinnel és Osváttal: közölték velük, a nyolc évdíj helyett tízet osztanak ki, a plusz kettőt ők kapják. A szavazáskor Tersánszky kiesett, helyette egy meg nem nevezett fiatal irodalomtörténész kapta volna tizedikként az évdíjat. Másnap, újév reggel Osvát felhívta Basch Lórántot és közölte vele: „Álmatlan éjjelem volt. Az nem lehetséges, hogy Tersánszky ne kapjon díjat... Adják oda neki az én díjamat.”⁶ Babits Tersánszky jelölésével egyetértett, és másnapra, január 2-re a tanácsadó testületet ismét összehívta, ahol Tersánszkyt megszavazták. A megismételt szavazás nem volt jogszerűtlen, a Tanácsadó Testület ügyrendjét csak 1930. november 25-én fogadták el.

Babits és Osvát viszonya nem volt barátinak mondható. Ennek ellenére Babits mégis elfogadta Osvát véleményét, mert egyrészt a Tersánszky helyett jelölt személyt nem vállalta volna fel, másrészt feltételezhetően erkölcsi érzékét felháborította az, ahogy a Bécsben megjelent és engedélye nélkül később Magyarországra bevitt erotikus versfordításait tartalmazó kötetért pert indítottak ellene.

Végül megemlíthjük, Babits és Basch a miniszternek címzett szakmai véleményükben Tersánszky utólagos felterjesztésének indokaként a Tanácsadó Testület egyik

³ SCHÖPFLIN Aladár, *Baumgarten Ferenc mint író*. Az 1929 január 18-iki Baumgarten-emlékünnepeken felolvasott tanulmány. Hozzáférhető: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00462/14390.htm#fo1> (utolsó megtekintés: 2022. 09. 06.).

⁴ DERSI Tamás, *A rejtélyes doktor: Mikes Lajos és az Est-lapok*, Bp., Szépirodalmi, 1965, 412–418.

⁵ BASCH Lóránt, *Két literátor: Osvát és Babits*, It, 46(1958), 2. sz., 233–242. Az adat: 235.

⁶ BASCH Lóránt, *A Baumgarten Alapítvány történetéből: Tanulmányok, cikkek*, [Bp.], Argumentum, 2004, 56.

tagjának a távollétére hivatkoznak. A távollét igaz lehetett, de a későbbi szavazás nem emiatt történt.⁷

Az alapítványi jegyzőkönyvek formai leírása

Az alapítvány öt db kétrét hajtott papírlapot küldött a Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumba, amelynek mérete 340 × 210 mm. Mind az öt lap tetején bal oldalt két sorban *Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány*, alatta – a titkosított határozat kivételével – négy lapon *Alapítványi Ügyvivő* nyomtatott szöveg olvasható. Három összehajtott lap hátsó, negyedik oldalán a kézzel kitöltött minisztériumi iktató pecsét, egy lapon még Dr. Basch Lóránt ügyvéd (Budapest) hitelesítő bélyege található.

Az öt lapon Babits Mihály három, Ambrus Zoltán két, Basch Lóránt öt autográf aláírása szerepel. A minisztériumi tisztségviselők feljegyzései négy azonos méretű szóló és egy kétrét hajtott lapon olvashatók. A gépelt szöveghez kézzel írt kiegészítések és gépelt beszúrárok tartoznak. Több autográf olvasható (például Pilinszky Ferencé, aki minisztériumi tanácsosként a X. ügyosztály vezetője volt), és olvashatatlan aláírás hitelesíti a szövegeket. Az első lap a minisztérium nyomtatott iktatási lapja. A jobb felső sarokban kézzel, piros ceruzával írva, aláhúzva, felkiáltójellel: **Sürgős!**

A dokumentumokhoz tartozik a minisztériumi szövegben is említett levél (levélborítékkal), amelyben Voinovich Géza másfél oldalon, kézírással a minisztériumi tisztségviselők kérdésére válaszol.

Az iratok eredeti szerkezetét igyekeztünk reprodukálni, az átírás betűhív. A közlés tagolásánál az iratok tartalmának logikáját és funkcióját követtük.

Az alant, mellékletben közölt dokumentumok magántulajdonban vannak.

⁷ Lásd még ugyanebben a folyóiratszámában Szénási Zoltán tanulmányát az események háttéréről (*a szerk.*).

Melléklet

I. [A kuratórium határozata]

A Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriuma az 1929. évre egyhangu határozatával a következő íróknak juttat az alapítólevél értelmében egyenként 4000.- pengőt tevő évdíjat, ugymint:

- 1./ Elek Arthur művészeti kritikusnak és essayírónak; (Budapest), -
- 2./ Erdélyi József költőnek (: Pilisszántó:), -
- 3./ Farkas Zoltán művészeti kritikusnak (: Budapest :) azzal a megbizással, hogy az alapító összes műveit magyar nyelven sajtó alá rendezze, -
- 4./ Juhász Gyula költőnek (: Szeged :), -
- 5./ Kárpáti Aurél irodalmi kritikusnak és essayírónak (: Budapest :), -
- 6./ Osvát Ernő irodalmi kritikusnak (: Budapest :), az alapító oklevél 24. §. 3. bekezdése alapján, -
- 7./ Schöpflin Aladár irodalmi kritikusnak és essayírónak (: Budapest :) az alapító levél ugyane rendelkezése alapján, -
- 8./ Szini Gyula szépprózairónak (: Budapest :), -
- 9./ Tamási Áron erdélyi szépprózairónak (: Kolozsvár, Cluj :). -

A kuratórium e döntésénél tekintetbe vette az alapítvány tanácsadó testülete 1928. december 5.-i ülésén hozott azon határozatát, miszerint „a tudományos írók részére fenntartott évdíjakban elsősorban az irodalmi és művészeti kritikusok és essayírók részesítenek és hogy a szépirodalmat is művelő kritikusok az évdíjak odaitélésénél, mint tudományos írók szerepeljenek”, továbbá, hogy „magyar író alatt állampolgárságra való tekintet nélkül minden magyar ember értendő, aki tollával a magyar irodalmat szolgálja. –”

A kuratórium egy tizedik hely betöltése tárgyában még nem határozott és erre vonatkozó határozatát pótlólag fogja beterjeszteni. –

A kuratórium megemlítendőnek tartja, hogy Harsányi Kálmán költőt évdíjban azért nem részesítette, mert súlyos betegsége csak rendkívüli segély alakjában megvalósítható sürgős támogatást tett szükségessé, és az alapítólevél 13. §-a értelmében ugyanaz az író évdíjban és segélyben is nem részesíthető. –

Kelt Budapesten, 1929. január 2.-án.

Basch Lóránt
az alapítvány kurátora

Babits Mihály
az alapítvány kurátora

Az alapítvány tanácsadó testülete a fentmegnevezett írók évdíjban való részesítése ellen, 1928. évi december 31.-én megtartott ülésében történt közlés után észrevételt

nem tett; ugyanezen alkalomból oly határozatot hozott, mely szerint kívánatosnak tartja, hogy jelen irat a közzététel napjáig z á r t b o r i t é k b a n, teljes titoktartás mellett kezeltessék. -

Budapest, 1929. január 2.

Ambrus Zoltán
a tanácsadó testület elnöke

II. [A határozatok felterjesztése]

Nagyméltóságu m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Ur!
A Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriumának 1929. évre szóló évdij-
odaitélő határozatait, zárt borítékban csatoltan az alapítólevél 28.§-ának 2. bekezdése
értelmében felterjesztem. -

Mély tisztelettel

Basch Lóránt
alapítványi ügyvivő

[Címzés:]

Nagyméltóságu gróf Klebelsberg Kunó m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter
Urhoz,

Budapest.

felterjesztése:

a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriumának, képv. az alapítványi
ügyvivő által, az 1929. évi évdijodaitélő határozatok tárgyában.

III. [Újabb határozat]

A Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriuma az 1929. évre egyhangu
határozatával 4000.- pengő évdíjat juttat az alapítólevél rendelkezései értelmében
T e r s á n s z k y J. J e n ő széppróza-írónak, (: Budapesten :). -

Kelt Budapesten, 1929. január 10.

Basch Lóránt

Babits Mihály

Az alapítvány tanácsadó testülete az alapítólevél 24. §-a értelmében Tersánszky J. Jenőnek évdíjban való részesítése ellen észrevételt nem tett.

Kelt Budapesten, 1929. január 10.

Ambrus Zoltán
a tanácsadó testület elnöke

IV. [Az újabb határozat felterjesztése]

Nagyméltóságu m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Ur!

$\frac{1070-5}{1-929}$ szám alatt iktatott előterjesztésem kiegészítéseül a kuratórium nevében tisztelettel felterjesztem az 1929. évre szóló tizedik évdíj odaitélését tartalmazó határozatot csatoltam, zárt borítékban.

Mély tisztelettel:

Basch Lóránt
alapítványi ügyvivő

[Címzés:]

Nagyméltóságu gróf Klebelsberg Kunó m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter
Urhoz, Budapest.
felterjesztése

a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriumának, képv.: az alapítványi ügyvivő által, az 1929. évi évdíjodaitélő határozatok tárgyában.

V. [A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi minisztérium hivatali véleményezése]

[Első vélemény]

A Baumgarten Ferencz irodalmi alapítvány kuratóriumának évdíj odaitélő határozatait az alapítványi ügyvivő azzal a kéréssel mutatta be, hogy ezen határozatok szigorúan hivatalos titokként kezeltesse, nehogy az évdíjban részesített írók névjegyzékének közzétételéig a határozatok tartalmából valami kiszivároghasson. Az ügy elintézése sürgős lenne, hogy a névsor az alapítólevél 11.§-a értelmében folyó hó 18-án közzé tehető legyen és mert ha a minisztérium 30 nap alatt nem semmisíti meg, a határozat

végrehajtható. A művészeti ügyosztálynak az a véleménye, hogy a szóbanforgó alapítvány tíz rendbeli évdíjára kijelölt írók között több olyan is akad, akik helyett sokkal érdemesebb írókat lehetett volna az évdíjban részesíteni. Részben azért, mert munkásságuk magasabb művészi értéket képvisel, részben azért, mert lelkük egész melegével a mélyen sujtott nemzet fájdalomának adnak tiszta költői hangot és értékes ígéretet képviselnek a jövőre nézve, részben pedig azért, mert a megjutalmazásra kijelöltek némelyikének munkássága nagyobb szabású munkásságban (önálló kötetekben) vagy nem, vagy alig jelentkezett, hanem tulnyomólag muló életű, napi kritikákra szorítkozott. Minthogy azonban az alapítvány alapító oklevele csupán abban az esetben teszi lehetővé, hogy a legfőbb felügyeleti hatóság a kurátorok intézkedését megsemmisítse, ha olyan írókat hoznának javaslatba, akiknek díjban való részesítése az alapítólevél rendelkezéseivel, merőben ellenkezik, ha olyas valaki hozatnék javaslatba, aki nemzetellenes tendenciát követ, vagy működése a közrendre, vagy közérkölcsökre kétségtelen veszélyt jelent, (24. §.) és ezek a végső konzekvenciák is le nem vonhatók, annál is inkább, mert a tanácsadó testület is hozzájárult ezekhez a kijelölésekhez: ennél fogva a művészeti ügyosztály kénytelen tudomásul venni a közölt névsort. Ezenkívül az ügyosztály méltányolja azt a helyzetet, hogy az alapítványból részesítendő írók a mai végtelenül nehéz gazdasági körülmények között nehezen várják a díj folyósítását.

Az ügyosztály továbbá megjegyzi azt is, hogy a névsorban felsoroltak között a szó szorosabb értelmében vett tudományos író egyáltalában nem szerepel, mert kissé erőltetett a kuratoriumnak az az okoskodása, hogy „a szépirodalmat is művelő kritikusok az évdíjak odaitélésénél, mint tudományos írók szerepeljenek”. Ily ötletszerű határozatokkal a tudományos írókat könnyen és máskor is el lehet ütni a díjazástól, már pedig az alapító célzatával ez ellenkezne. (Erre való tekintettel a IV. ügyosztályt is indokolt lenne megkérdezni.)

Végül megjegyzi az ügyosztály, hogy az alapító oklevél szerint 30 napi határidő adatott arra, hogy indokolt esetben a főfelügyeleti hatóság megsemmisítheti a kuratoriumi határozatot (28.§.). Minthogy a kuratorium csak néhány nappal ezelőtt küldötte fel a határozatokat és január hó 18-ára már ki is tűzte a díjak odaitélésének ünnepélyes kihirdető ülését, ezzel tulajdonképpen illuzorikussá tette a főfelügyeleti hatóság jogát. A III. ügyosztály fölkéri a t. X. társosztályt, méltóztassék a kuratoriumot figyelmeztetni arra, hogy a jövőben határozatait olyan időben terjessze föl, hogy a 30 napi határidő betartható legyen.

A IV. ügyosztály az évdíjban részesítendő írók névsorának áttekintésénél elsősorban megállapítja, hogy az írók kijelölése nem történt az alapítólevél 11. §-ában leszögeezett azon elv szerint, hogy az alapítvány jövedelméből az évidíjak „lehetőleg egyenlő arányban szépírók és tudományos írók támogatására” fordíttassék. A bejelentett tíz író közül öt művészeti, illetve irodalmi kritikus, akikre nézve a kuratórium azt mondja, hogy ezeket

tudományos íróknak tekinti. A IV. ügyosztály nem tartja helyesnek és elfogadhatónak a kérdésnek ilyen beállítását, mert az irodalmi és művészeti kritika lehet ugyan szigorúan tudományos, de nem szükségképpen az, sőt rendszerint nem is az. Kivált nálunk a napilapokban és folyóiratokban olvasható kritikák javarészt nem tartoznak a tudományosság körébe. Hazánkban a tudományos irodalom, különösen a legutóbbi években igen fellendült és kiváló nevek által van képviselve a tudományok művelésének minden ága; nem fogadhatja el tehát a IV. ügyosztály az alapítólevél 11. §-ában foglalt határozmány végrehajtásául a fentebb említett beállítást, ennek alapján megfontolandónak tartja a bemutatott névsorra vonatkozó határozat megsemmisítését, amely különben is az alapítólevélben biztosított 30 napi határidő figyelmen kívül hagyásával elkésve mutattatott be. A bemutatott névsorban szereplő Osvát Ernő, akit ők maguk is csak irodalmi kritikusnak neveznek, semmiképp sem tekinthető eddigi működése alapján tudományos írónak. Elek Artur és Kárpáti Aurél, akiket ők essayíróknak is neveznek, igazi tudományos munkásságot eddig nem fejtettek ki s tevékenységük sokkal közelebb áll az irodalmi tevékenységhez. Farkas Zoltán és Schöpflin Aladár volnának azok, akik beleszámíthatók a tudományos írók sorába, mivel az irodalomtörténet művelése terén dolgoznak. Szükséges volna tehát Osvát, Elek és Kárpáti mellőzésével 3 tudományos író jelölése.

Nem hagyhatja szó nélkül még az ügyosztály azt sem, hogy az alapítólevél 24. §-a értelmében a tanácsadó testület tagja csupán kivételesen, indokolt esetekben, a kuratórium egyértelmű határozata alapján kaphat évdíjat. Nyilvánvaló, hogy ez eljárás csak egészen különösen kivételes esetekben lett volna alkalmazható és semmiképpen sem áll az idézett paragrafus határozataival összhangban, hogy mindjárt az első adományozás alkalmával a tanácsadó testületnek nem is egy, hanem két tagja van javaslatba hozva, közöttük az egyik (Osvát), akit a munkássága semmiképpen sem kvalifikál tudományos írónak, és így évdíjat még abban az esetben sem kellene kapnia, ha nem is volna a tanácsadó testület tagja. Feltétlenül kívánatos, hogy a kuratórium a 24. §. értelmében jelölje meg azt a rendkívül jelentős okot, amellyel e kivételes eljárást igazolja.

A IV. ügyosztály azt kifogásolja, hogy a jutalomban részesítendő 10 író közt azon 5 közül, akiknek a kuratórium a jutalmat, mint tudományos íróknak ítéli oda, csupán 2 tekinthető tudományos írónak (Farkas Zoltán és Schöpflin Aladár) és így az alapítólevél azon rendelkezésének, hogy az évdíjak lehetőleg egyenlő arányban jussanak szépirodalom és tudományos íróknak nincs elég téve.

A IV. ügyosztálynak ezt a véleményét nem osztom, egyrészt mert az alapítólevél 11. §-a csupán azt kívánja, hogy szépirodalom és tudományos írók „lehetőleg” részesüljenek egyenlő arányban, másrészt pedig mert az alapító végrendelete azt mondja, hogy „akár a szépirodalmat akár a tudományt művelő” magyar írók támogatassanak, tehát semmiféle arányt nem ír elő, már pedig kétség vagy vita esetében az alapító végrendelete az irányadó.

A IV. ügyosztály második kifogása arra vonatkozik, hogy a tanácsadó testületnek két tagja (Osvát Ernő és Schöpflin Aladár) részesül jutalomban anélkül, hogy ez megindokoltatnék, pedig az alapítólevél 24. §-a értelmében tanácsadó testületi tag „csupán kivételesen indokolt esetben” kaphat évdíjat. Ez a kifogás ugyan alapos, mind azonáltal van szerencsém javasolni, hogy ez alkalommal kivételesen hagyjuk jóvá a határozatot ebben a részében is, egyrészt mert a tanácsadó testület (Elnök: Ambrus Zoltán) kifogást nem emel, továbbá az évdíjak kiosztása a folyó hó 18-ára mint az alapító halálának évforduló napjára van kitűzve s így a határozatnak részünkről való megsemmisítése az ünnepély megtartásában zavart idézne elő, másrészt pedig olyan külső kezelésű alapítványról van szó, amely fölött való rendelkezést az alapító kizárólag a kurátorok részére tartotta fenn.

Összefoglalva a fentmondottakat véleményem szerint csupán a tanácsadó testület két tagjának való évdíj oda ítélés lenne a legkedvezőtlenebb elbírálás esetében megsemmisítendő.

A kuratorium azonban mindenesetre figyelmeztetendő lesz, hogy a jövőben szigorúan az alapítólevél rendelkezéséhez tartsa magát és határozatait oly időben terjessze fel a vkm.-hez, hogy az alapítólevél által a határozat megsemmisítésére engedett 30 nap betartásával tüzessék ki az évdíjak odaitélését kihirdető ülés ideje.

Budapest, 1929. január hó 16.

[Második vélemény]

Gróf Miniszter Ur meghagyására egyrészt Vojnovich Gézához, aki a tanácsadó testületnek is tagja, kérdés volt intézendő, másrészt a kurátorok is részletes indokolásra voltak felszólítandók.

Vojnovich Géza a gróf Miniszter Úrhoz intézett és idemellékelt levelében kijelenti, hogy a tanácsadó testület s a kurátorok minden tekintetben körültekintéssel válogatták össze az évdíjban részesítendő névsorát.

Kitér arra is, hogy miért részesül a tanácsadó testület két tagja is évdíjban s erre nézve azt mondja, hogy ezt az illetők személye érthetővé teszi. Annak okául pedig, hogy „tudományos” írók nem vétettek eléggé figyelembe azt adja elő, hogy a tudománnyal foglalkozók sokkal hamarabb kerülnek hivatali fizetési osztályba s ezzel „ellátott” helyzetbe, mint a szépirok vagy kritikusok, akik jobban rá vannak szorulva támogatásra.

A kurátorok dr. Gévay Wolff államtitkár úr által történt meghallgatásuk alkalmával, de idemellékelt írásbeli felterjesztésükben is részletesen megindokolják az észrevétel tárgyává tett határozatukat.

Van szerencsém még tisztelettel megjegyezni, hogy a kurátorok figyelmeztetve lettek, egyrészt arra, hogy az alapítólevélnek a tudományos írók évdijban való részesítésére vonatkozó rendelkezését kellő és nagyobb figyelemben részesítsék, másrészt, hogy a jövőben évdijat odaitélő határozataikat oly időben terjesszék fel, hogy a vk. minisztériumnak a döntésre az alapítólevél által biztosított 30 nap rendelkezésére álljon, illetőleg, hogy az évdijban részesítendő névsorának kihirdetése csak a 30 nap letelte utáni időben történjék.

A fentiek alapján az évdijat oditélő mostani határozat kivételesen tudomásul veendő lenne.

Budapest, 1929. január hó 28.

VI. *[Babits Mihály és Basch Lóránt kurátorok szakmai véleménye]*

Nagyméltóságú m. kir. Vallás és Közoktatásügyi Miniszter Ur!

Kiegészítésül azon előterjesztéseinknek, amelyeket Nagyméltóságod elé az évdijak kiosztása tárgyában a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány képviselőjében az alapító oklevél 28. §-a értelmében előterjesztettünk, a következőket bátorkodunk előadni:

Osvát Ernő és Schöpflin Aladár tanácsadó testületi tagoknak évdijban való részesítése az alapító oklevél 24. §-ának utolsó bekezdése alapján történt a kurátorok egyértelmű határozatával.

Ezen határozatunkat a tanácsadó testület 1928. december 31.-én megtartott ülésén részletesen indokoltuk. – Ez a két kiváló magyar kritikus, aki saját anyagi helyzetére való minden tekintet nélkül vállalta azt, hogy nehéz és felelősségteljes munkánkban segítségünkre lesz, önzetlen és kizárólag meggyőződését követő munkálkodásával elkerülte az anyagi sikerek utjait; mindketten igen szerény anyagi viszonyok között élnek; Schöpflin Aladárt, – ki egy kiadóvállalat csekélyfizetésű alkalmazottja, – két fiú felnevelésének gondja terheli, míg Osvát Ernő a legszűkösebb viszonyok között beteg leánygyermekének eltartásáról is gondoskodni kénytelen. – Nevüket felemlítettük a tárgyalások során már az alapítólevél idézett szakaszának megszövegezésénél is, mint akiknél arra gondoltunk, hogy évdijban fogjuk részesíteni, viszont részvételüket a tanácsadó testületben nélkülözni nem tudjuk. – Mindkét döntésünket a tanácsadó testület elnökénél bejelentettük és teljes helyesléssel találkozottunk. – Az a kivételesen indokolt eset, mely az alapítvány jövedelmeiből való részesítés előfeltételét képezi, mindkettőjükönél egyaránt fennforog. –

Előterjesztésünkben utaltunk arra is, hogy a tudományos írók közül a kritikusok és esszéírók részesítése a tanácsadó testület ilyértelmű határozatán alapszik. A tanácsadó

testület ezen állásfoglalásának indoka egyrészt az alapítónak a végrendeletből kitetsző akarata, mely szerint irodalmi alapítványt létesített és írókat bizott meg annak irányításával aki valamely tudományos munka tudományos értékének megállapítására kellő tájékozottsággal nem is bírhat, de amellet maga az alapító példája és munkássága is arra enged következtetni, hogy előtte, amidőn a tudományt művelő írók támogatását is belevonta az alapítványi feladatok körébe, elsősorban az irodalmi és művészeti essayírók és kritikusok részesítése lebegett; végül, miután a szigoruan vett tudományos íróknak hivatali állásaik révén megélhetésük biztosítva van, míg a kritikusok és essayírók csak függetlenségük kockáztatásával és így is csak nehezen tudják megélhetésüket biztosítani: az anyagi rászorultságnak aránytalanul nagyobb mérve állapítható meg a kritikusok és essayíroknál, semmint a kutató tudományok művelőinél, amire alapítványunk természeténél fogva különös figyelemmel kell lennünk. – Mindazonáltal különös gondot fordítottunk, – ép az alapító fiatalkori munkásságára való tekintettel, – a történettudományi irodalom művelőire és érzében dr. Szekfü Gyula egyetemi tanárt kértük fel ajánlások megtételére; ő megnevezett is három fiatal történettudóst, azonban annak a véleményének adott kifejezést hogy ezeknek művei, amelyek kútfőpublikációk bevezetését képezték, nem bírnak oly irodalmi értékkel, hogy íróik az alapítólevél 4. §-ának 4. bekezdésében foglalt rendelkezést tekintetbe véve, az alapítvány jövedelmeiből részesíthetők volnának. – Nevezett tanácsadó testületi tagnak óhaját magunkévá téve, az évdíjak közzététele alkalmával a művészi színvonalú magyar történetírás fejlődése érdekében hangsúlyoztuk is, hogy a fentjelzett körülményre való tekintettel még nem láttuk elérkezettnek az időpontot, amidőn a történettudományok irodalmi művelőit évdíjban részesíthetjük. – A f. é. január 12.-én pótlólag eszközölt bejelentése a tizedik évdíj odaitélésének azért késett, mert ezt a kérdést a tanácsadó testület szavazata alá bocsátottuk és egy tag távolléte folytán a döntés korábban eszközölhető nem volt. –

Bejelentjük végül, hogy Harsányi Kálmán mellett jelentékeny összegű rendkívüli segílyt juttattunk a súlyos betegségből lábadozó özv. Pálffy Jenőné Gulácsy Irénnek, valamint hogy rendkívüli segílyel kívánjuk lehetővé tenni – s érzében az alapító szellemében járunk el – Horvát Henrik jeles műfordítónak egy magyar lírai anthologia német nyelvre fordítását és kiadását. –

Ugy elvi állásfoglalásainkról, mint a rendkívüli segílyek juttatásáról az emlékünnepeken az évdíjak közzététele alkalmával a nyilvánosság előtt nyilatkozatot tettünk. –

Mély tisztelettel:

Babits Mihály
Basch Lóránt

Nagyméltóságu gróf Klebelsberg Kunó m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter
Urhoz,
Budapest.
előterjesztése
a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány kuratóriumának,
az 1929. évre megállapított évdíjak tárgyában tett bejelentésének kiegészítéséül.

VII. *[Voinovich Géza levele, hely és dátum nélkül]*

Nagyméltóságú
gróf Klebelsberg Kuno v. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Urnak

Mélyen tisztelt Kegyelmes Uram!

A Baumgarten alapítvány évdijainak kiosztása körül tapasztalt alapos megfontolása
hálára kötelez mindenkit, kit ez ügyben felelősség illet.

Hogy az első kiosztásnál a tanácsadó testület két tagja is részesül benne, azt az illető
személyek érthetővé teszik. Schöpflint tanulmányai ajánlották, Osváth nevén sem
botránkozhatik meg a legfelsőbb ellenpárti sem, oly önfeláldozással szolgálja az iro-
dalmat, sok tehetséget segített a nyilvánosság elé, s az olvasók egész táborát vezette
a magyar könyvhöz, a kik addig csak németül olvastak. Hogy essay-író számba menő
kritikus és műbíró csak négy van a listán s igazi „tudós” egy sem, annak oka az, hogy
a tudománnyal foglalkozók sokkal hamarabb kerülnek hivatali fizetési-osztályba
s ezzel „ellátott” helyzetbe, mint a szépirok vagy kritikusok, a kik jobban rá vannak
szorulva a támogatásra.

A Tanácsadó Testület s a kurátorok tőlük telhetőleg minden tekintetben körültekintéssel
válogatták össze a névsort. A legutóbb külön felterjesztett Tersánszky Jenő, igaz, szemé-
rem elleni vétségért el volt ítélve, de titkos szavazás útján a testületnek nagy többsége
szavazott rá (még Gulácsy Irénnel szemben is), úgy hogy nem volt mellőzhető; azt is fel-
hozták, hogy ezen ítélet óta a közoktatási minisztérium részéről már segélyben részesült.

Ezeket felelhetem a fölött kérdésekre.

Nagy tisztelettel

igaz hive
Voinovich Géza

SZÉNÁSI ZOLTÁN

A Baumgarten Alapítvány létrehozása és az első díjkiosztás*

Baumgarten Ferenc és az alapítvány terve

Baumgarten Ferenc Ferdinándról az irodalmi közélet is alig tudott valamit egészen az 1927. január 18-án váratlanul bekövetkezett halála utáni hetekig. Halála előtt néhány évvel készített végrendelete viszont nagy nyilvánosságot kapott, és neve innentől kezdve összefonódott a modern magyar irodalom történetének legjelentősebb magánkezdeményezésű irodalmi alapítványával és a róla elnevezett díjjal.

A Baumgarten család Téglás János kutatásai szerint a 18. században érkezett a Fejér megyei Lovasberénybe, feltehetően Morvaországból egy csoportos áttelepülésnek köszönhetően. A zsidó származású, eredetileg német anyanyelvű család a 19. század második felére már jelentős vagyont tudhatott magáénak.¹ Baumgarten Ferenc a budapesti egyetemen történelem szakon végzett, itt szerzett doktori fokozatot, első publikációja is a történettudomány témakörébe tartozik, a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg *A honfoglalás kútfői* című forráskiadványról P. R. monogrammal közölt terjedelmes recenziója.² A következő években tanulmányait a Magyar Történelmi Társulat közlönye, a *Századok* közölte, *A renaissanceproblema* című írása³ pedig a *Nyugat* első évfolyamában látott napvilágot. 1909-ben Németországba költözött, irodalmártevékenysége itt bontakozott ki, a *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers* című könyve 1917-ben Münchenben,⁴ majd 1920-ban a *Zirkus Reinhardt* Potsdamban jelent meg,⁵ kapcsolatban állt a német szellemi élet jeles képviselőivel, Thomas és Heinrich Mannnal, Ernst Robert Curtiusszal, Alfred Kerr-rel és Paul Ersttel, de – Téglás szerint – 1908 és 1918 között barátság fűzte a szintén erős németországi kötődésekkel rendelkező Lukács Györgyhez is.⁶ Eközben igyekezett fenntartani a kapcsolatot a magyar szellemi

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) támogatásával a *Babits Mihály verseinek és műfordításainak kritikai kiadása* című, K 138529 azonosítószámú pályázat keretében készült.

¹ TÉGLÁS János, „a nagyvilág fáradt zarándoka”: *Baumgarten Ferenc élete = A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, szerk. TÉGLÁS János, V. Bp., Argumentum, 2007 (Babits Könyvtár, 12), 295–300.

² P. R. [BAUMGARTEN Ferenc], *A magyar honfoglalás kútfői*, Budapesti Szemle, 1901, 299. sz., 221–251.

³ BAUMGARTEN Ferenc, *A renaissanceproblema*, Nyugat, (1)1908, 23. sz., 418–524.

⁴ BAUMGARTEN Franz Ferdinand, *Das Werk Conrad Ferdinand Meyers: Renaissance-Empfinden und Stilkunst*, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung Oskar Beck, 1917.

⁵ BAUMGARTEN Franz Ferdinand, *Zirkus Reinhardt*, Potsdam, H. H. Tillgner, 1920.

⁶ TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., i. m., 306.

élettel is, Meyerről írt könyvét elküldte Babitsnak, kérve, hogy írjon róla a *Nyugatban*, és bár a költő szívélyesen válaszolt, a beígért kritika sohasem készült el.

Babitscsal tehát nem volt olyan szoros, baráti viszonya, mint ahogy az alapítvány létrehozásáról szóló végrendelet – amelyben egyik kurátorként Baumgarten a magyar költőt nevezi meg – nyilvánosságra kerülése után néhány sajtóbeszámoló tudni vélte.⁷ Nem evidens tehát, hogy az 1923. október 17-én kelt végrendeletében a magyar írók anyagi támogatására létrehozandó alapítvány egyik kurátorának – az egykori iskolatárs és barát, Basch Lóránt mellett – éppen Babitsot nevezte meg, noha az alapítvány ötlete Téglás feltételezése szerint egy Babitsnál tett látogatás éjszakába nyúló beszélgetése során merülhetett fel benne.⁸ Baumgarten Ferenc elképzelése a kurátorok személyének kiválasztásakor az lehetett, hogy Basch mint ügyvéd az alapítvány működése körüli jogi ügyeket tartja kézben, míg Babits tudása és értékítélete a díjak igazságos és méltányos kiosztására lehet garancia. Erre utal a végrendelet ötödik bekezdése, amely szerint: „Ha közülük csak az író, vagy csak az ügyvéd élne, az író egy ügyvédet, az ügyvéd egy íróat válasszon ki maga mellé társul a fenti teendők ellátására.”⁹ Basch a következőképpen emlékszik vissza arra, hogy hogyan fogadta az alapítvány létrehozásának tervét: „Barátom bizalmának megnyilvánulása egész váratlanul ért. Nem éreztem magam a nekem szánt feladatra hivatottnak. Az új magyar irodalmat kevésbé, az írók társadalmát egyáltalán nem ismertem. Babits Mihállyal sem találkoztam addig. Baumgarten azonban szokott nyugalomát visszanyerve, átsiklott aggályaimon. »Babits tudni fogja, hogy kinek szól az alapítvány.«”¹⁰ Évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében Basch Baumgarten és Babits irodalmi ízlését, értékítéletét és az irodalom eszményi céljairól vallott elképzeléseit teljesen egybevágónak ítélte.¹¹

⁷ A *Reggel* című lap beszámolója például megjegyzi: „Babits Mihályt minden alkalommal fölkereste, amikor évenként néhány hétre Budapestre jött, és a legélénkebb irodalmi levelezésben állott vele.” Lásd: *Hogyan végrendekezett Baumgarten Ferenc a magyar írókra hagyott vagyonáról* = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, I. Bp., Argumentum, 2003 (Babits Könyvtár, 8), 75. Ezzel szemben az 1917 és 1923 közötti időszakból Baumgartentől összesen 10 Babitsnak írt levél maradt fenn, míg Babistól Baumgartennek küldött levelek közül mindössze kettőt ismerünk. Vö. *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., 54–64. Személyesen pedig csak kétszer találkoztak: TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., i. m., 308.

⁸ Uo., 309.

⁹ [Baumgarten Ferenc végrendelete] = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, i. m., 218.

¹⁰ BASCH Lóránt, *Hogyan keletkezett a Baumgarten Alapítvány? : Basch Lóránt visszaemlékezései* = *Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből: Tanulmányok, cikkek*, [Bp.], Argumentum, 2004, 8.

¹¹ BASCH Lóránt, „A végrendelettől az első díjkiosztásig”, *Petőfi Irodalmi Múzeum, PIM V. 3820/194/1–31*. A második világháború után Basch hűséges maradt Babitshoz, és nagyon sokat tett annak érdekében, hogy személyét és szerepét tisztázza, többek között a Baumgarten-díj kapcsán gyakran hamisan terjesztett információkkal szemben. Az ötvenes-hatvanas években több erre vonatkozó cikke is megjelent különböző irodalmi lapokban, amelyek kéziratait a PIM Kézirattárában található Basch-hagyaték őrzi. Ebben az anyagban található *A végrendelettől az első díjkiosztásig* című gépiratos visszaemlékezés, amelynek első fele 1966-ban megjelent az *Irodalomtörténeti Közleményekben*: BASCH Lóránt, *A Baumgarten-alapítvány a végrendelettől az életbelépésig*, *ItK*, (70)1966, 5–6. sz., 646–655.

Baumgarten 1927. január 18-án váratlanul hunyt el Tátrafüreden egy kezeletlen tüszős mandulagyulladás következtében. Halálánál nagyobb figyelmet váltott azonban ki végrendeletének híre, amelyről már néhány nappal a tragikus esemény után a lapok beszámoltak, még azelőtt, hogy Baumgarten január végi temetését követően a végrendeletét kihirdették volna,¹² erre február 2-án került sor. Baumgarten végakarata az volt, hogy minden magyarországi ingó és ingatlan vagyonát egy magánalapítványra hagyja, amelynek feladata azoknak a magyar íróknak a támogatása, akik minden vallási, faji és társadalmi előítéllettől mentesek, csak az irodalom eszményi céljait szolgálják, és ezért az anyagiakban segítséget szenvednek. Célja tehát nem a tehetségek támogatása volt, hanem elsősorban szociális szempontokat tartott szem előtt. Az alapítvány kurátorának Babits Mihályt, „a szeretve bámult magyar költőt”¹³ és legjobb barátját, Basch Lórántot nevezte meg, – ahogy azt fentebb már idéztem – rendelkezett az utódlásról, és megállapította a kurátorok díjazását.¹⁴

Nem magától értetődő, hogy Baumgarten magánalapítványt hozott létre az írók anyagi támogatására, hasonló felajánlások általában az Akadémia vagy valamelyik hagyományos irodalmi társaság részére történtek, amelyek már évtizedek óta különféle díjakkal és jutalmakkal ösztönözték irodalmi művek születését, vagy ismerték el az alkotásokat, jellemzően természetesen az intézmények értékrendjének megfelelő konzervatív személetű szerzőket és műveket. Külön kutatást igényelne annak kiderítése, hogy Baumgarten a rendkívül ígéretesen induló és akadémiai karrierrel kecsegtető magyarországi történész pályát miért adta fel a német irodalomért, de már a *Nyugatban* közölt tanulmánya is jelzi a számára adott karrierútról történő letérést, hiszen a lap élesen szemben állt az Akadémiával, és ekkoriban igen kevés átjárás mutatkozott a két szféra között. Baumgarten életrajzából érthetővé válik a végrendelet azon kitétele is, amely vallási, faji és társadalmi előítéletektől mentes magyar írókat kíván támogatni. Zsidó származásúként, ha ekkoriban életvitelszerűen már nem is Magyarországon élt, tudhatta, hogy mit jelentenek ezek az előítéletek 1919 után.¹⁵

¹² A Baumgarten Alapítvány történetéhez kapcsolódó, 1917 és 1951 között keletkezett dokumentumokat, beleértve a különböző hagyatékokban megtalálható leveleket, valamint a korabeli sajtóvisszhangokat Téglás János rendezte sajtó alá öt kötetben: *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, I–III, Bp., Argumentum, 2003 (Babits könyvtár, 8–10). – *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1941–1951*, szerk. TÉGLÁS János, IV–V, Bp., Argumentum, 2007 (Babits könyvtár, 11–12).

¹³ *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., I, 124.

¹⁴ Téglás kiemeli, hogy a hírlapi tudósításokból hiányzik a kurátorok díjazására vonatkozó rész. [*Baumgarten Ferenc végrendelete*]..., i. m., 219.

¹⁵ A társadalmi előítéletektől való mentesség kritériuma is többet jelenthet, ha tudjuk, amit a korban csak a szűk család és baráti kör tudhatott, nevezetesen, hogy Baumgarten homoszexuális volt. Vö. *Baumgarten Artur beszél* – Kelevéz Ágnes kérdezi, PIM OR1344.

Az alapítvány alapító okirata

A végrendelet nyilvános kihirdetése után az alapítvány létrehozása még jó ideig késett, ugyanis Baumgarten testvérei (akikkel egyébként az adományozó az apai örökség miatt 1915 óta rossz viszonyban volt¹⁶) és 1919-ben elhunyt nővérének gyermekei nevében sógora jogi úton megtámadták a végrendeletet. A magyar írók anyagi támogatására létrehozandó alapítvány megvalósulásának fenyegetettsége, ha lehet mondani, még nagyobb figyelmet váltott ki, mint a végrendelet, igaz, ebben szerepe lehetett Basch Lórántnak, aki tudatosan igyekezett kihasználni a napisajtó közvéleményformáló erejét a per végkimenetelére vonatkozóan. Annak például, hogy az ügyben német írók is nyilatkozatot adtak ki, előzménye Baschnak Thomas Mann-nál tett látogatása volt.¹⁷ Basch manőverei végül sikerrel jártak, a Baumgarten fivérek – feltehetően látva a bíró viszonyulását az ügghöz – a hagyaték egyévi jövedelmének fejében elálltak a pertől.¹⁸

A jogi eljárás lezárultát követően készülhetett el az alapítvány alapító okirata, amelyet a kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó 1928. július 7-én hagyott jóvá. Ez a folyamat azonban szintén nem volt zökkenőmentes. Basch visszaemlékezéséből tudható, hogy az alapító okirat megszövegezése során a kultuszminisztérium különböző ügyosztályaival kellett egyeztetni. Az ügyosztályok különféle feltételeket fogalmaztak meg az okirat elfogadásához, a kurátoroknak saját elképzeléseik érvényesítése céljából tehát tárgyalniuk kellett a minisztériummal, és olyan kompromisszumos megoldást kellett találniuk, amely a díj alapítójának szándékával is egybevágott. A közalapítványokkal foglalkozó ügyosztály igazgatója, Steineker István támogatta Basch és Babits törekvéseit, az alapító okirat megszövegezésében vele és a tanácsadó testület későbbi tagjával, Voinovich Gézával egyeztettek. A minisztérium elvárása miatt került be az alapító okiratba a nemzetellenesnek minősített írók kizárása a jutalmazásból, de a felügyeleti szerv szerette volna, ha szempontként a „nemzeti irodalom” fejlesztése kifejezés is bekerül az alapidokumentumba. A korszak megosztott irodalmi életében mindez azt jelentette volna, hogy erre hivatkozva megvétózhatták volna a progresszívnek tekintett irodalmi irányok képviselőinek a díjazását. Végül az alapító okirat 4. §-ába kompromisszumként a „magyar nemzet irodalmának fejlesztése” fordulat került be.

A másik vitás pont – és ez, mint látni fogjuk, az első díjak kiosztása után ismét előkerül a minisztérium részéről – a szépirodalmi és a tudományos szerzők arányának kérdése volt a jutalmazások során. Basch évtizedekkel később úgy emlékezett vissza, hogy a minisztérium részéről támasztott követelmények a klebelsbergi kultúrpolitika részére igyekeztek volna kisajátítani a Baumgarten-díjat azáltal, hogy 50-50%-ban szerették volna meghatározni a kiosztott díjak esetében a szépirodalmi és a tudományos

¹⁶ TÉGLÁS, „a nagyvilág fáradt zarándoka”..., i. m., 301.

¹⁷ BASCH Lóránt, *A Baumgarten-alapítvány a végrendeletől az életbelépésig* = Uő, *A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 144–145.

¹⁸ Vö. Uo., 145.

szerzők arányát.¹⁹ Ebben az ügyben a minisztérium művészeti osztálya – Basch visszaemlékezése szerint – nem támogatta az alapítványt, míg a tudománypolitikai osztály az irodalmi szempont érvényesítésének a szükségességét is kétségbe vonta. Ez utóbbi követelmény nyilvánvalóan szemben állt az alapító eredeti szándékával, tehát az okiratból sem maradhatott ki, míg utóbbi esetben – és ez a tudományos író fogalmának meghatározása mellett fontos hivatkozási alap lesz – kompromisszumos megoldásként az alapító oklevél 11. §-ának első bekezdése következőképpen fogalmaz: „Az alapítvány jövedelme évdíjak és segélyek alakjában fordítatik az alapítvány céljaira, még pedig lehetőleg egyenlő arányban szépirodalmi és tudományos írók támogatására.”²⁰ A harmadik vitás terület a tanácsadó testület felállításának módja volt. A minisztérium ugyanis Basch szerint szerette volna függetleníteni a tanácsadó testületet a kuratóriumtól, hogy így gyakorolhasson befolyást az alapítvány működésére. Az alapidokumentum 23. §-ába végül az került be, hogy a két kurátor alakítja meg a nyolctagú tanácsadó testületet egyenlő arányban jelölve tagokat, de az alapító oklevél jóváhagyásának feltétele volt, hogy a testület névsorát be kell terjeszteni a minisztérium számára.²¹

A minisztériummal folytatott tárgyalások időszakából fennmaradt egy előterjesztés, amely a főfelügyeleti hatóság kitételeire reagált. A feljegyzés készítői, Babits és Basch igyekeztek az alapító szándékára és a díj irodalmi jellegére hivatkozva a „tudományos írók” körét minél inkább a szépirodalmi kritika felé közelíteni, érvelésük hasonló ahhoz, amellyel később, az első díjak odaítélése után kénytelenek voltak döntésüket védeni. Kiderül ebből a dokumentumból az is, hogy az alapító oklevél szövegének kidolgozásakor mintaként az irodalmi Nobel-díjat is figyelembe vették. Ugyanebben a feljegyzésben már szó van a tanácsadó testület felállításáról is, és kiderül, hogy a minisztérium részéről Mikes Lajos tagságát nehezményezték a Tanácsköztársaság idején bemutatott *Bankett* című drámája miatt. A kurátorok ezzel szemben Mikesnek a fiatal irodalom támogatásában nyújtott szerepét emelték ki, a rá vetülő politikai jellegű váddal szemben pedig megjegyezték, hogy az említett darab még a kilencvenes években keletkezett, és az akkori politikai állapotokat jellemezte.

Az alapító oklevelet azért is szükséges kissé részletesebben ismertetni, mivel a kultusz-minisztérium és a díjat kiosztó alapítvány kuratóriuma, valamint tanácsadó testülete közötti viták során ez, illetve az örökhagyó (feltételezett) szándéka lesz a hivatkozási alap pró és kontra. Az okirat 1. §-a tartalmazza a végrendeletnek az alapítvány létrehozására vonatkozó teljes szövegét, és a 2. § ez alapján határozza meg az alapítvány célját: „a magasabb eszményeket követő magyar irodalom színvonalának emelése,

¹⁹ BASCH, A végrendelettől az első díjkiosztásig, i. m., 42.

²⁰ Alapító oklevél = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 313.

²¹ Babits Mihály és Basch Lóránt előterjesztése a Baumgarten Ferencz Irodalmi Alapítvány alapítólevelének kiállítása tárgyában = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941..., i. m., I, 322–326. – A Mikessel kapcsolatos minisztériumi kifogásokról: BASCH Lóránt, *Mozaikok a Baumgarten-díj történetéből: Válasz Kodolányi Jánosnak* = Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből..., i. m., 14–15.

magyar írók anyagi helyzetének könnyítése által”.²² Az anyagi támogatásnak két formáját jelölik meg, az évdíjat és a rendkívüli segélyt. Ezen kívül az okirat felsorolja az alapítvány vagyonát, és rendelkezik annak kezeléséről, valamint az alapítványi jövedelmek felhasználásáról, az évdíjak és a rendkívüli segélyek kiosztásának módjáról és kereteiről. Meghatározza az alapítványt működtető kuratórium, tanácsadó testület és az alapítványi vagyon kezelése felett ellenőrzést gyakorló alapítványi tanács feladatait és jogköreit. Végül a vegyes rendelkezések között említi az alapító okirat a kultuszminisztérium felügyeleti jogát.

A most közlendő minisztériumi dokumentumokban²³ található vitás kérdések megértése szempontjából – a korábbiakban hivatkozott 11. §-on kívül – további három paragrafus szó szerinti idézése tűnik szükségesnek. Ezek közül az első az alapítvány céljait az alapító végrendeletének tartalma és szellemisége szerint részletesen kifejtő 4. §:

Minthogy az alapító szándéka nem a tehetség utólagos jutalmazása volt, hanem az, hogy a tehetségnek a lehetőséget eszményi célú munkák alkotására megadja, támogatásban csakis olyan írók részesíthetők, akiknél minden reménység megvan arra, hogy ezt az anyagi könnyebbséget ily művek megírására fogják felhasználni.

Ekként csak olyan író jöhet tekintetbe, akinek tehetsége és komoly kulturális törekvése épűgy, mint jelleme megfelel a végrendelet által megkívánt magas igényeknek. Kizáratik minden olyan író, akinek munkássága nyilvánvalóan politikai agitáció eszköze, vagy aki csupán az irodalmi divat és könnyű érvényesülés szempontjai szerint igazodik.

Minthogy az alapítvány a magyar nemzet irodalmának fejlesztését kell, hogy szolgálja, kizáratik természetesen az az író is, aki nemzetellenes tendenciát követ, úgyszintén az, akinek működésre közrendre, vagy erkölcsökre kétségtelen veszélyt jelent.

Tudományos írók a díjakban csak akkor részesülhetnek, ha műveik forma és stílus tekintetében irodalmi értékűek is.

Az egyes írók munkásságának megítélésénél csak nyomtatásban megjelent műveik szolgáljanak alapul, ez alól kivétel csak rendkívüli esetben tehető.²⁴

A 23. § határozta meg a tanácsadó testület tagjainak kijelölését és a működésének fő kereteit, a 24. § pedig ismertette a testület jogkörét:

A tanácsadó testület a kurátorok véleményező szerve, amely arra hivatott, hogy az irodalom érdemes művelőire a kurátorok figyelmét felhívja. – A tanácsadó testület véleménye azonban az írók kiválasztásában a kurátorokat nem köti és azok ily vélemény nélkül is határozhatnak. Ha a tanácsadó testület úgy véli, hogy a kurátorok által kiválasztott valamely írónak évdíjban való részesítése az alapítólevél rendelkezéseivel

²² *Alapító oklevél...*, i. m., 309.

²³ Lásd a folyóiratszámomban Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

²⁴ *Alapító oklevél...*, i. m., 309–310.

merőben ellenkezik, a tanácsadó testületnek legalább öt tagja a főfelügyeleti hatósághoz felterjesztendő észrevételt tehet. (28. §.)

[...]

A tanácsadó testület tagja csupán kivételesen indokolt esetben, a kurátorok egyértelmű határozata alapján kaphat évdíjat.²⁵

A minisztériummal való együttműködés keretét, pontosabban a minisztérium főfelügyeleti jogkörét a 28. § tartalmazza:

Jelen alapítvány felett a kormányhatósági főfelügyeleti jogot a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter gyakorolja.

A főfelügyeleti jog gyakorolhatása végett a kurátorok az évdíjakat odaítélő határozatokat a tanácsadó testület esetleges észrevételeivel együtt a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterhez felterjeszteni kötelesek.

Ha az évdíj odaítélését tartalmazó valamely határozat törvénybe, vagy törvényes jogszabályba ütközik, avagy az alapítólevél rendelkezéseivel merőben ellenkezik (24. §.), azt a főfelügyeleti hatóság megsemmisítheti; a felterjesztéstől számított 30 nap elteltével azonban a határozat végrehajtható.²⁶

Az évdíjra vonatkozóan tehát, amennyiben törvényességi kifogás merült fel, a minisztériumnak vétőjoga volt, és ezzel már a második évben Pap Károly évdíjának megsemmisítésekor élt is. Ezzel szemben a rendkívüli segély, amelynek értéke akár meg is közelíthette az évdíjét, a minisztérium tudomásul vétele nélkül volt kiosztható. A segély lett tehát az egyik módja annak, hogy az alapítvány azok anyagi támogatását is megvalósíthassa, akikkel szemben a minisztérium kifogást emelhetett volna. Másrészt a két támogatási forma között egy kevésbé evidens különbség is felfedezhető. Baumgarten végrendelete nyomán a díj alapító okirata a szociális szempontot állította előtérbe, egy irodalmi díj esetében azonban a támogatott szerző addigi életművének szempontja sem volt teljességgel figyelmen kívül hagyható, ez a két szempont tehát szükségszerűen került feszültségbe egymással. Basch visszaemlékezése szerint ő a karitatív szempont érvényesítése mellett érvelt, a gyakorlat azonban az lett, hogy az évdíj esetében a jutalmazott életmű esztétikai színvonala volt a meghatározóbb, míg a rendkívüli segély esetében inkább a szociális rászorultság szempontja érvényesült.²⁷

Az alapítvány működése és viszonya a minisztériummal

Mivel az alapító okirat miniszteri elfogadásának feltétele a tanácsadó testület megnevezése volt, ezért már 1928. július 7. előtt sor került a tanácsadó testület felállítására, és

²⁵ Uo., 317–318.

²⁶ Uo., 319.

²⁷ BASCH, A végrendelettől az első díjkiosztásig, i. m., 33.

ezt április 1-jén nyilvánosságra is hozták. A testület tagjait az alapító oklevél 23. §-ának első bekezdése értelmében a kurátorok 50-50 % arányban jelölik. Basch Lóránt visszaemlékezéséből úgy tudjuk, hogy Babits Schöpfung Aladárt, Mikes Lajost, Szekfű Gyulát és Thienemann Tivadart jelölte, míg Basch Osvát Ernőt, Ambrus Zoltánt, Réti Istvánt és Voinovich Gézá. A testület összeállításakor a kurátoroknak figyelemmel kellett lenni nemcsak az alapítvány céljainak megvalósítására, hanem arra a megosztott közéleti és kultúrpolitikai közegre is, amelyben működniük kellett. Egyfajta kiegyensúlyozottságra törekedtek tehát, arra, hogy a hivatalos, konzervatív intézmények és a modern irodalom képviselői hasonló arányban és súllyal legyenek jelen a testületben. A felsorolt nevek közül Osvát és Schöpfung (Babits mellett természetesen) a *Nyugat* irodalmi irányát és ízlését képviselte, ők voltak Babits elsődleges tanácsadói függetlenül a testület hivatalos működésétől. Ide sorolható továbbá Mikes Lajos is, *Az Est Lapok* szerkesztője, akit a minisztériumnak írt – fentebb hivatkozott – feljegyzésben a fiatal irodalom támogatójaként említene a kurátorok. Mellettük a korabeli hivatalos intézményrendszer képviselte Szekfű Gyula, akit Babits-hoz régi barátság fűzött még abból az időből, amikor a *Száműzött Rákóczi* című könyve (1913) miatt a hivatalos történettudomány és a konzervatív politikai irány részéről erős támadások érték. Basch úgy emlékszik, Babits nemcsak jobboldali beágyazottsága miatt választotta Szekfűt, hanem azért is, mert úgy gondolta, meggyőződése mellett következetesen kiálló személyiségről van szó, így feltétlenül hasznára tud lenni az alapítvány ügyének. Voinovich Géza, a *Budapesti Szemle* szerkesztője, az Akadémia rendes tagja, a Kisfaludy Társaság titkára, későbbi elnöke volt, aki már az alapító oklevél megszövegezésénél is segítségére volt a kurátoroknak. Ő ezért is volt kihagyhatatlan a testületből. Thienemann Tivadar germanista, a pécsi Erzsébet Tudományegyetem rendes tanára volt, Babits választása azért esett rá, hogy ő képviselje a vidéki kulturális centrumot. Réti István, a nagybányai művésztelep egyik alapítója pedig a képzőművészet szakértőjeként került a testületbe, ő ekkor a Képzőművészeti Főiskola rektora volt. Ambrus Zoltán – akihez Bascht régi személyes kapcsolat kötötte²⁸ – neve jelentette az egységet ebben a társaságban, tagja volt a Kisfaludy és a Petőfi Társaságnak is, de írását már a *Nyugat* első évfolyamában megtaláljuk, személye és irodalmi tevékenysége irodalmi iránytól függetlenül elfogadott volt mindkét oldal számára. Nem meglepő tehát, hogy – Osvát javaslatára – ő lesz a tanácsadó testület első elnöke.²⁹ A most közölt Voinovich-levél azt is példázza, hogy a testület összetétele abból a szempontból is lényeges volt, hogy voltak olyan tagjai, akik nem hivatalos vagy félhivatalos úton is tudtak kommunikálni a minisztérium különböző ügyosztályaival. Ugyanakkor látható az is, hogy az ideológiai megosztottság, az eltérő irodalmi ízlés ellenére a tagok tudtak kompromisszumos döntéseket hozni, és a főfelügyeleti szervvel szemben is lojálisak

²⁸ BASCH Lóránt, *Ambrus és a Baumgarten-alapítvány: Halála 25. évfordulójára* = Uő, *A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 42–43.

²⁹ *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 5-i üléséről* = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., I, 410.

voltak az alapítvány ügyéhez, noha személyes okokból adódó törésvonalak is egészen korán kezdtek kirajzolódni. Mikes Lajos már a második alakuló ülés után lemondott tanácsadó testületi tagságáról, ezt azonban a kurátorok és a testület nem fogadta el. A következő évben Pap Károly díjazása miatt végleg távozott a tanácsadók közül, és ugyanekkor lépett ki Voinovich Géza is.

A rendkívüli segélyek kiosztása már 1928 szeptemberében elkezdődött, az első segélyezett a súlyosan beteg Tóth Árpád volt, aki nem is érthette meg az első díjkiosztót. A tanácsadó testület alakuló ülését december 5-én tartotta. Az ülés Babits nyitóbeszédével indult. A Baumgarten Ferencre történő kegyeleti emlékezés után ismertette az alapító oklevélnek a tanácsadó testület működésére, az évdíjak odaítélésére és a rendkívüli segélyek szétosztására vonatkozó paragrafusait, majd három elvi kérdés megvitatását bocsátotta a kuratórium elé. Az első – a szempontunkból is a leglényegesebb – a tudományos írók díjazására vonatkozott. Babits három érvet hozott fel arra vonatkozóan, hogy az alapító okiratban is megnevezett tudományos író kategóriáját miért kell esetükben hangsúlyosan a szépirodalmi és művészeti kritika képviselőire vonatkoztatni. Első érve az alapító egykori tevékenysége és a díj létrehozására vonatkozó feltételezhető szándéka volt, amelynek alapító oklevélben foglalt – fentebb már idézett – megfogalmazása szerint „[t]udományos írók a díjakban csak akkor részesülhetnek, ha műveik forma és stílus tekintetében irodalmi értékűek is”. Babits második érve alapvetően szociális jellegű volt, kifejtette, hogy amíg a szépirodalommal foglalkozó kritikusok gyakran nehéz anyagi körülmények között alkotnak, addig a tudományos íróknak van valamilyen fix jövedelmük (például tanári állásuk), amely – ha szerényen is – de biztosítja megélhetésüket. A harmadik érv a tudományos író fogalmának szűkebb értelmezésére a díjazás során az volt, hogy a tudomány hivatalos intézményei, mindenekelőtt az Akadémia, rendelkeznek olyan díjakkal, amelyekkel támogatni és ösztönözni tudják a tudományos alkotómunkát. A tanácsadó testület elfogadta Babits érvelését, és elvként állapította meg, „hogy a tudományos írók részére fenntartott évdíjakban elsősorban az irodalmi és művészeti kritikusok és essay-írók részesíttessenek és hogy a szépirodalmat is művelő kritikusok az évdíjak odaítélésénél mint tudományos írók szerepeljenek”.³⁰ Később felmerült azonban a történettudomány területén alkotó tudósok díjazásának kérdése, ezt ugyanis Baumgarten életpályája is indokolta. Az egy héttel később tartott, második ülésen Szekfű Gyula hívta fel a testület figyelmét fiatal történészekre (Mályusz Elemérre, Hajnal Istvánra, Miskolczy Gyulára), de hozzátette azt is, hogy a tudományos tevékenységük eddig jórészt forráskiadványok készítésére irányult, az alapítvány által a díjazás szempontjából figyelembe vehető irodalmi értéke munkájuknak egyelőre nincs.³¹ Javaslatára a 1928. december 31-én és folytatólagosan 1929. január 2-án tartott következő ülésen a testület kijelentette, hogy

³⁰ Uo., 411.

³¹ *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 12-i üléséről* = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 416.*

az alapító tudományos munkásságára való tekintettel megkülönböztetett figyelmet szentel a történettudományi munkáknak, de Szekfű értékelése nyomán azt is hozzáteszik, hogy „az alapítvány akkor felel meg legjobban feladatának, ha e hiányra [ti. írásaik irodalmi nivójának hiányára – Sz. Z.] felhíván a figyelmet, a magyar történetírókat fokozottabb irodalmi ambícióra és művészi gondra serkenti”.³²

A két további elvi kérdés a magyar író fogalmának meghatározására és a súlyosan beteg írók jutalmazására vonatkozott. Az előbbi esetben a tisztázandó kérdés az volt, hogy csak a magyar állampolgárokra legyen érvényes a kitétel, vagy vonatkoztassák a határon túli magyar írókra is. A súlyosan beteg írók jutalmazásának kérdése (ez Tóth Árpád példája nyomán kerülhetett szóba) pedig azért merült fel, mivel esetükben a szociális szempont ugyan indokolt, de a díjnak az a célkitűzése, hogy a jutalmazással jelentős alkotások megszületését motiválják, már nem feltétlenül érvényesíthető. A tanácsadó testület ebben a két elvi kérdésben is támogatta az előterjesztő Babits álláspontját, azaz a magyar irodalom egysége érdekében nem zárta ki a határon túl élő magyar írókat a díjazhatók köréből, és elfogadta, hogy súlyosan beteg írók támogatására is lehetőség nyíljon.

A minisztériummal való együttműködés egyik neuralgikus pontja – mint látható a Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya közölte dokumentumokból is – a díjazottak névsorának felterjesztése és a miniszteri vétó érvényesítése volt. Ez a kérdés az alapítvány működésének autonómiáját alapvetően meghatározta. Szintén Basch visszaemlékezéséből tudható, hogy az eredeti terve a kurátoroknak az volt, hogy a minisztérium is csak a díjkiosztó napján, január 18-án a sajtóból értesüljön a díjazottak névsoráról, és ezt követően gyakorolja, amennyiben szükségesnek ítéli, a vétójogát.³³ A már nyilvánosságra hozott kurátori döntés utólagos megsemmisítése a minisztériumot nyilvánvalóan eleve kényelmetlen helyzetbe hozta volna, ezért ezt nem fogadták el, mint ahogy azt sem, hogy csak jogerős bírói döntésre hivatkozva lehessen a vétóval élni. Nem akceptálta a főfelügyeleti szerv azt az elképzelést sem, amely szerint a vétójogot csak a tanácsadó testület többségi döntése alapján gyakorolhassa.³⁴ Sejthető volt tehát, hogy ez az alapítvány működését és a díjazást alapjaiban érintő kérdés is feszültséget okoz majd a minisztérium és a kuratórium között. Nyilvánvalóan ezért is kérdezett rá a felterjesztés legkésőbbi időpontjára már az első testületi ülésen Mikes Lajos. Az alapító oklevél értelmében ugyanis a Baumgarten Ferenc halálának évfordulóján nyilvánosságra hozott és kiosztott díjak utalása január 31-től volt esedékes (12. §), a 28. § értelmében viszont a miniszternek a felterjesztéstől számítva 30 nap állt rendelkezésére a kuratóriumi döntés megsemmisítésére. Ez azt jelenti, hogy a felterjesztésnek legkésőbb minden év január 1-ig meg kell történnie. Ez már az első évben sem így történt.

³² *Jegyzőkönyv a tanácsadó testület 1928. december 31.–1929. január 2-i üléséről = Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 438.*

³³ BASCH, *A végrendelettől az első díjkiosztásig, i. m., 54.*

³⁴ Erre 1936-ban konkrét példa volt, Kassák Lajos Baumgarten-díját egy folyamatban lévő bírói eljárásra hivatkozva semmisítették meg.

Már a december 5-én tartott első tanácsadó testületi ülésen megtették a tagok az ajánlásait, az eredeti elképzelés szerint azonban csak nyolc díjat osztottak volna ki. December 22-én ülésezett az alapítvány gazdálkodásáért és vagyonkezeléséért felelős alapítványi tanácsa, amely megállapította, hogy 1929. évre évdíjként kiosztható összeg 40 000 pengő. A rendelkezésre álló díjalap ismeretében Basch és Babits a díjazottak számát nyolcra tízre emelte, a kiosztott évdíj így fejenként 4000 pengőt tett ki. A harmadik tanácsadó testületi ülésen a tagok elfogadták ezt a döntést, és a javaslatuk alapján a kurátorok meghozták a döntésüket, amelynek értelmében az első Baumgarten-díjban részesült Elek Artúr, Erdélyi József, Farkas Zoltán (őt az alapító műveinek fordításával bízták meg), Juhász Gyula, Kárpáti Aurél, Osvát Ernő, Schöpplin Aladár, Szini Gyula, Tamási Áron és Tersánszky J. Jenő. Ugyanekkor támogatták Harsányi Kálmán, Gulácsy Irén és Horvát Henrik rendkívüli segélyben részesítését. Horvát is külön feladatot kapott a segély fejében, a legkiválóbb magyar lírikusok német nyelvre történő fordítását várták tőle, amelyet az alapítvány adott volna ki.³⁵

A most közölendő dokumentumok jelentősége

A Baumgarten Alapítvány történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, amelyek jelentős hányada az alapítvány létrejöttéhez, működéséhez, valamint a díjak kiosztásához kapcsolódó sajtóközleményeket, vitacikkeket és leveleket tartalmazza, de publikálja az alapítvány működésének alapidokumentumait is, Téglás János tette közzé öt kötetben 2003 és 2007 között. Ez a gyűjtemény azonban közel sem lehet teljes, főként azért, mert az alapítvány működését dokumentáló, az alapítvány könyvtárában őrzött iratok egy része az alapítvány székhelyét ért 1945. januári bombatalálat miatt, a gazdálkodásra vonatkozó iratok pedig a kultuszminisztérium anyagaival együtt 1956-ban az Országos Levéltárban semmisültek meg.³⁶ A most, Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya jóvoltából nyilvánosságra kerülő dokumentumok jelentősége az, hogy minden valószínűség szerint abból a minisztériumi iratanyagból származnak, amelyekről Téglás is Basch Lóránt nyomán azt feltételezte, hogy „óvatos kezek kevés híján eltüntették”.³⁷ A nyoma azonban megtalálható az alapítvány eddig is ismert dokumentációjában. Basch Lóránt Babitsnak címzett 1929. február 6-án kelt levele például feltehetően a most közölt Babits és Basch által szignált beadványra vonatkozik:

Utólag scrupulusaim támadtak: hogy helyesen jártunk-e el, – amikór a ministerium kívánságára a felvilágosító indoklást adtuk be. Voltakép mi csak felterjeszteni

³⁵ Megjegyzendő, hogy Horvát fordításában még az első világháború alatt megjelent egy német nyelvű antológia: *Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen*, übers. Henrik Horvát, München, Georg Müller Verlag, 1918.

³⁶ TÉGLÁS János, *Az alapítvány történetének dokumentumai = A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 38.*

³⁷ BASCH Lóránt, *Egy Gelléri-naplórészlet magyarázata = Uő, A Baumgarten Alapítvány történetéből...*, i. m., 26.

tartozunk a döntés[t]; az indoklás csupán a tanácsadó testületet érdekli. Vigyáznunk kell arra, hogy ne fejlődjék ki *jóváhagyási* gyakorlat a felügyeleti hatóság részéről. Pilinszkynek³⁸ megmondtam, hogy felterjesztésünk nem szorul tudomásulvételre; csak az esetben várunk értesítést, ha a miniszter vétó jogát gyakorolná.³⁹

Az iratokból látható, hogy azok a vitás kérdések, amelyek a minisztérium és a kuratórium között már az alapító oklevél megszövegezésekor is felmerültek, továbbra is vita tárgyát képezték. Ezek közé tartozik a tudományos író meghatározása, illetve leszűkítése a kurátorok részéről a szépirodalmi kritikusra. Ez a problematikus pont egészül ki azzal, hogy az első díjkiosztó alkalmával a tanácsadó testület két tagja, Osvát Ernő és Schöpflin Aladár is a jutalmazottak között van. Különösen Osvát személyét kifogásolta a hivatali véleményező szerv, akinek nyomtatásban megjelent saját írása gyakorlatilag már egy ideje nem született, viszont – irodalomtörténeti távlatból – a *Nyugat* szerkesztőjeként szerepe a modern magyar irodalom megteremtésében felbecsülhetetlen. Basch és Babits kuratori érvelése, valamint Voinovich véleménye a döntés védelmében lényegében egybevág a tanácsadó testületi ülésen megfogalmazott közös állásponttal.

A minisztériumi iratokból kitűnik az is, hogy a különböző ügyosztályok – csakúgy, mint korábban az alapító oklevél megszövegezésekor – eltérő módon viszonyultak a kuratóriumi döntéshez. A művészeti ügyosztály kvázi esztétikai ítéletet is mondott, de bírálatában pontosan tükröződik az a nacionalista személet, amelyről Basch visszaemlékezése is beszámol:

A művészeti ügyosztálynak az a véleménye, hogy a szóbanforgó alapítvány tíz rendbeli évdijára kijelölt írók között több olyan is akad, akik helyett sokkal érdemesebb írókat lehetett volna az évdíjban részesíteni. Részben azért, mert munkásságuk magasabb művészi értéket képvisel, részben azért, mert lelkük egész melegeivel a mélyen sujtott nemzet fájdalomának adnak tiszta költői hangot és értékes ígéretet képviselnek a jövőre nézve, részben pedig azért, mert a megjutalmazásra kijelöltek némelyikének munkássága nagyobb szabású munkásságban (önálló kötetekben) vagy nem, vagy alig jelentkezett, hanem tulnyomólag muló életű, napi kritikákra szorítkozott.⁴⁰

A tudománypolitikai (IV.) ügyosztály a tudományos írók hiányára, valamint a kései felterjesztésre hivatkozva a kuratóriumi döntés teljes megsemmisítését szintén megfontolandónak tartja. Ezzel szemben az alapítványok ügyeivel foglalkozó főosztály lényegesen pozitívabban állt a Baumgarten Alapítvány ügyeihez, a miniszter számára készített hivatali véleményben igyekszik a többi ügyosztály kritikáját tompítani vagy cáfolni és a díjazás megsemmisítését megakadályozni. Ugyanakkor megjegyzi: „A kuratorium azonban mindenesetre figyelmeztetendő lesz, hogy a jövőben szigoruan

³⁸ Pilinszky Ferenc, ügyvéd, miniszteri tanácsos, a szerzői jogi bizottság tagja, a X., közalapokkal foglalkozó ügyosztály vezetője.

³⁹ Basch Lóránt Babits Mihálynak [Engadin, 1929. február 6.] = *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941, i. m., I, 544–545.*

⁴⁰ Lásd a folyóiratszámában Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

az alapítólevél rendelkezéséhez tartsa magát és határozatait oly időben terjessze fel a vkm.-hez, hogy az alapítólevél által a határozat megsemmisítésére engedett 30 nap betartásával tüzessék ki az évdíjak odaitélését kihirdető ülés ideje.”

További kutatást igénylő és feloldásra váró ellentmondás van a tanácsadó testület harmadik ülésének Országos Széchényi Könyvtárban őrzött jegyzőkönyve és a kurátorok által benyújtott felterjesztés között. Az egyik ezek közül a datálásra vonatkozik. A jegyzőkönyv szerint a harmadik ülés 1928. december 31-én és folytatólagosan január 2-án zajlott, ennek az oka pedig az lehetett, hogy ugyan már december 31-én megszületett a döntés a tanácsadó testület véleménye alapján, Osvát javaslatára azonban a tizedik díjat mégis Tersánszkyknak szerették volna adni, és erről – rögzített ügyrend hiányában – utólag, január 2-án döntöttek.⁴¹ Ezért lehetséges az, hogy az 1929. január 2-án kelt felterjesztés a rövid indoklás, valamint a tanácsadó testület egyetértő nyilatkozata mellett csak kilenc nevet tartalmaz, és Tersánszky díjazását csak január 10-én terjesztették a miniszter elé. Ebben az esetben is kérdés, hogy miért telt el több mint egy hét a döntés és a felterjesztés között. Erre vonatkozóan jelenleg nem ismerek semmilyen dokumentumot, de nem elképzelhetetlen, hogy csak utólag merült fel problémaként Tersánszky 1927-es ügye, amikor is egy kisregénye miatt szeméremsértés okán elítélték. Ezt sem a tanácsadó testületi ülések jegyzőkönyve, sem a minisztériumi vélemények nem említik, szóba hozza viszont levelében Vonovich Géza.

Vonovich leveléről a fentebbieken túl még azért érdemes szólni, mert a húszas évek végének „kettőszakadt irodalmában” ő Babitscal, Osváttal és Schöpflinnel szemben a másik oldalon foglalt helyet, a hivatalos, konzervatív irodalom egyik jeles képviselője volt. Ennek ellenére az alapítvány ügyében kifelé szolidáris volt, és ennek szép példája, ahogyan Schöpflin és Osvát díjazása mellett kiállt:

Hogy az első kiosztásnál a tanácsadó testület két tagja is részesül benne, azt az illető személyek érthetővé teszik. Schöpflint tanulmányai ajánlották, Osváth [sic!] nevén sem botrányozhatik meg a legfelsőbb ellenpárti sem, oly önfeláldozással szolgálja az irodalmat, sok tehetséget segített a nyilvánosság elé, s az olvasók egész táborát vezette a magyar könyvhöz, a kik addig csak németül olvastak.⁴²

Hozzá tartozik ehhez az is, hogy 1930 januárjában, a második díjkiosztó előtt a tanácsadó testület működésének feleslegességére hivatkozva lemondott a tagságáról.⁴³

Hiába volt azonban a minisztériumi figyelmeztetés, a kuratórium kitartott elvi állásfoglalásai mellett, és a díjazottak személyéről való döntést sem siette el a következő évben sem. 1929. december 30-án született döntés az 1930. január 18-án kiosztandó évdíjakról, de ekkor már a minisztérium is résen volt, és a díjkiosztó napján a kommün

⁴¹ Vö. BASCH Lóránt, *Két literátor: Osvát és Babits* = Uő, *A Baumgarten alapítvány történetéből...*, i. m., 56–57.

⁴² Lásd a folyóiratszámban Bánfi Tamás és Kocsis Dorottya tanulmányát.

⁴³ Voinovich Géza Babits Mihálynak, [Budapest, 1930. január 14.] = *A Baumgarten alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, i. m., II, 69–70.

alatt elkövetett bűn miatt kiszabott bírói ítéletre hivatkozva megsemmisítette Pap Károly Baumgarten-díját. Az erről rendelkező miniszteri leirat nem feledkezik el figyelmeztetni a kurátorokat az alapító okirat tudományos írókra vonatkozó passzusára, valamint a díjazásról szóló döntés időben történő felterjesztésére.⁴⁴ Basch úgy emlékszik, Klebelsberg Kunó 1931-es távozásával az alapítványra nehezedő minisztériumi nyomás megszűnt,⁴⁵ de több példát is említhetünk, amikor a főfelügyeleti szerv élt vétőjogával.

⁴⁴ KLEBELSBERG Kuno, [*Miniszteri leirat Pap Károly évdíja ellen*] = *A Baumgarten Alapítvány: Dokumentumok, 1917–1941*, szerk. TÉGLÁS János, II , Bp., Argumentum, 2003 (Babits Könyvtár, 9), 77–78.

⁴⁵ BASCH, *A végrendelettől az első díjkiosztásig*, i. m., 45.

Érdekességek József Attila korai verseinek keletkezéstörténetéből

A címben a korai versek keletkezéstörténetét ígértem, de el fogok kalandozni a témától, mert kutatásaim közben egyrészt néhány meg nem oldott rejtélybe, másrészt számos mellékes, ámde szórakoztató háttértörténetbe botlottam a költő kora és kapcsolati hálója köréből.

„József Attila, helyben. Nem üti meg a mértéket. Dadaizmus helyett humort kérünk: elevenet, sziporkázót” – ez a szerkesztőségi üzenet jelent meg – 100 éve – a makói *Dongóban*, 1922. október 29-én. Így látta meg először a költő – és a világ – nyomtatásban a József Attila nevet – akartam kezdeni egy héttel ezelőtt az előadásomat.¹ De akkor még nem volt a kezemben a *Dongó* ezen példánya, csak – minden József Attila-kutató bibliájára, a *Kortársak József Attiláról* című gyűjteményre alapoztam, amelynek ez az első tétele.² Szerettem volna eredetiben is látni e bizonyára a költő számára is különleges közleményt, meg a szokásos filológusi gyanakvás is munkált bennem, ne higgy senkinek, ellenőrizd a saját szemeddel... Valójában a költő neve nem, csak a monogramja szerepel az üzenetben: „J. A., Helyben.” Maga az üzenetszöveg azonban pontos, tényleg ledadaistázták a költőt benne. A szerkesztő tulajdonképpen finoman bolondnak nevezte, versét pedig érthetetlennek, ez volt ugyanis az általános vélemény a dadaizmusról hazánkban ez idő tájt. Például a *Pesti Hírlap* „a már teljesen a bolondokházába tartozó dadaizmus”-ról ír.³ A *Nemzeti Újság* kéthasábos cikket szentel az irányzatnak, amelyben a névtelen szerző így fogalmaz:

A „dadaizmusról” a pesti embernek csak halovány fogalma lehet, a kommunizmus idején kapott belőle még némileg az értelem küszöbén mozgó ízelítőt a „Ma” folyóirat Kossuth Lajos utcai kirakatában. A „Dada” a Ma, illetve a Ma által képviselt aktivista és expresszionista irányzatnak francia változata, de a paralizisnek és tébolynak még hatványozottabb fokán, mint a bátortalan és nagyobbrészt a német Sturm és Aktion nyomán járó magyar irodalmi és művészeti meghibbanás. A dadaizmus az egészen és visszavonhatatlanul megkótyagosodott Ma, a kényszerzubbonyra érett Kassákság, Uitz Béla és társai tótágastállva. Miután az új irányzat az értelem és józan ész teljes felrúgását tűzte ki célul az egész vonalon, stílszerű a „Dada” elnevezés is, amelynek igazán nincs semmi értelme, hacsak nem az, hogy az irányzat művelőinek legnagyobb része olyan tüneményesen fiatal, hogy még dadára szorul.⁴

¹ Elhangzott a „Szépség koldusa 100” konferencián, Makón, 2022. szeptember 30-án.

² *Kortársak József Attiláról*, szerk. BOKOR László, s. a. r. és jegyz., TVERDOTA György, Bp., Akadémiai, 1987 (Új Magyar Múzeum: Irodalmi Dokumentumok Gyűjteménye, 13–15), I, 1. tétel, 27.

³ [Szerző nélkül], *Degeneráció és a társadalmi elfajulások*, *Pesti Hírlap*, 42(1920), 54. sz. (március 3.), 7.

⁴ [Szerző nélkül], *A „dadaizmus”*, *Nemzeti Újság*, 2(1920), 86. sz. (április 8.), 8.

És folytathatnám a sort oldalakon át, mert több száz hasonlót írtak össze az újságok akkoriban.

„Dongó ödöng az erdő szélénél. / Harkály kopog, gyík ragyog. Marha bög. / S tovaringatja fodrosan a szél / a tűnődve zümmögő időt” – József Attila *Határ*⁵ című verse ideillő válasz lehet ezekre a sommás ítéletekre.

Az inkriminált üzenetet nem most és nem én fedeztem fel persze, az érdem – úgy tudom – Péter Lászlóé. De a szerző nála és másnál is névtelen marad, és arra sem történt kísérlet, hogy ennek a bizonyos „mértéket meg nem ütő” versnek az azonosítása megtörténjen. A forráskutatás és a dedukció módszerének szintézisével ezúton teszek kísérletet e vers meg a dadaizmus és humor szintézisét kizártnak tartó ítész megtalálására. Miért fontos ez? Azért, mert azok között a versek között, amelyeket 1922 őszéig keletkezettnek tart a József Attila-kutatás, egy sincs, amelyről bárkinek is a dadaizmus jutna eszébe. Két eset lehetséges. A *Dongó* szerkesztőinek szavajárása volt a dadaizmus, vagy József Attila szabadverskorszaka korábban kezdődött, mint azt eddig gondoltuk.

A *Dongó* műfaja szerint élclap volt, Kovács Antal alapította 1913-ban. Ezután kevesebb, mint egy évig működött, és hosszú szünet után,⁷ 1922 januárjától⁸ adta ki újra. Hetente jelent meg, minden vasárnap.⁹ Az újrainduló lap januári és februári számait Bajcsy László jegyzi egyedül,¹⁰ márciustól novemberig csatlakozik hozzá Gyenge Miklós.¹¹ November 26-tól az év végéig¹² Bajcsy ismét egyedül szerkeszti, ezután ő távozik, a lapot Gyenge Miklós veszi át, és az önálló megjelenés megszűnik, a *Dongó* a *Makói Reggeli Újság* ingyenes vasárnapi melléklete lesz.

Még egy szerkesztő neve felmerült. Tóth Ferenc idéz írásaiban – a makói osztálytárs és jó barát – Balog József két 1980-ban rögzített visszaemlékezéséből. Egyikben így:

Galambház takarítás közben valami leány-ügy motoszkált bennem, miközben le-szűrtem, hogy a nők kiszámíthatatlanok, a női szív tömeglakás. Este eszembe jutott a dúdolt szöveg, megpróbáltam leírni. Közben Attila rajtakapott, és azt mondta, hogy ő befejezi. Ezt Piki aláírással – ez volt ugyanis az én diáknevem – beküldtük a makói Dongó vicclap szerkesztőségének. A vers meg is jelent, szerkesztői üzenetben kérték, hogy a szerző jelenjen meg a szerkesztőségben. Kocsis szerkesztő úr egy üveg butélias bort nyomott a kezembe, amit a nagybácsival és Attilával el is szopogattunk.¹³

⁵ A *Külvárosi éj* című kötet verse, 1932-es.

⁶ 1913. október 5. – 1914. augusztus 30.

⁷ 1914. augusztus 31. – 1922. január 1.

⁸ 1922. január 8.

⁹ 6–8 oldal terjedelemben, A/4-es méretben.

¹⁰ 1922. január 8. – február 26.

¹¹ 1922. március 5. – november 19.

¹² 1922. november 26. – december 31.

¹³ BALOG József, *Emlékezés József Attilára*, kézirat. Lelőhely: a makói József Attila Múzeum Archívuma, jelzet: A. 1106. Idézi: TÓTH Ferenc, *Epizódok József Attila gimnáziumi éveiből*, Honismeret, 8(1980), 4. sz. (április), 7–10. Az adat: 10. [A továbbiakban: Tóth F. 1980]

Az emlék szerkesztőre vonatkozó kijelentését azonban a fentebb kiemelten kívül semmilyen más adat nem erősíti meg, ugyanis Kocsis Ernő nem a *Dongó*, hanem a *Makói Friss Újság* szerkesztője volt 1921–1925 között. Ő is közölt József Attila-verset egyébként, de csak decemberben.¹⁴ Balog másik visszaemlékezésében már Gyenge Miklóst említi ugyanebben a történetben, és azt, hogy a bort nem a versért, hanem egy keresztretjvény megfejtéséért kapta.¹⁵ Ezt a Piki aláírással megjelenő verset – Balog elmondása alapján¹⁶ – a nyolcvanas évek elején lelték fel¹⁷ a *Dongó* 1922. szeptember 24-i számában. A címe: *A női szív*.¹⁸ Péter László – sokkal korábban, az 1950-es években – két másik verset is talált a *Dongóban*. Az 1922. október 22-ei számban az *Esik eső magyar földre...* című Kossuth-nóta parafrázis alatt van egy J. A. monogram.¹⁹ A november 5-ei számban *A hit boldogít* alatt azonban nincs szerző.²⁰ A filológia malmái lassan örölnék, a három vers közül az aláírás nélküli csak 2005-ben kapta meg a kritikai kiadás hitelesítő pecsétjét. De Stoll Béla mentségére mondván, a jegyzetekben elismeri Péter László érveit, és így mea culpa: „Teljesen igaza van; előző kiadásomban hiba volt a verset a függelékben közölni.”²¹

E három verset és közlést azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert a közoktatásban még ma is úgy tanítják, hogy József Attila-vers nyomtatásban először 1922. november 1-jén jelent meg, a *Színház és Társaság* című szegedi folyóiratban,²² pedig az elsőség érdeme Makóé és a *Dongóé*, a szegediek csak abban elsők, hogy a költő nevét is nyomtatták a vers alatt.²³

¹⁴ JÓZSEF Attila, *Tanulmány-fej*, Makói Friss Újság, 1922. december 25. (A lap e számából nem maradt fenn ismert példány. A megjelenésről szóló adat a vers gépiratára [lelőhely, jelzet: JAM 77.21.1] feljegyzett megjegyzésből származik.)

¹⁵ Tóth Ferenc beszélgetése Balog Józseffel, hangfelvétel 1980. április 4–10. Közli: Tóth Ferenc, „Az ott-honom pedig hát ott, Makón van”: József Attila makói évei, Szeged, Bába, 2006, 281. [A továbbiakban: Tóth F. 2006]

¹⁶ Tóth Ferenc közölt részleteket a visszaemlékezésből, lásd: Tóth F. 1980.

¹⁷ Az 1984-es kritikai kiadás közli először a *Dongó* alapján. Lásd: JÓZSEF Attila Összes versei, közléteszi STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1984, II, 571. sz. 484. [A továbbiakban: JAÖV 1984]

¹⁸ *Dongó*, 1922, 37. sz. (szeptember 24.), 2. – Maga a vers már 1967-ben ismert volt, mert kézírata előkerült Cserépfalvi Imrétől, lásd: JÓZSEF Attila Összes művei : IV., s. a. r. FEHÉR Erzsébet, SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai, 1967, 153, 295.

¹⁹ *Dongó*, 1922, 41. sz. (október 22.), 3. – Vö. PÉTER László, *József Attila-textológia*, It, 42(1954), 3. sz., 347–359. Az adat: 348. [A továbbiakban: Péter L. 1954]

²⁰ *Dongó*, 1922, 43. sz. (november 5.), 2. – Vö. Péter L. 1954, 348.

²¹ JÓZSEF Attila Összes versei : *Kritikai kiadás*, közléteszi STOLL Béla, Bp., Balassi, 2005, III, 257.

²² „A Színház és Társaság 1922. november 1-én két versét közölte (*Távol zongora mellett, Ősapám*) és néhány mondatban bemutatta szerzőjüket. Ez első publikációja, melyet gyors iramban követnek az újabbak a Szegedi Híradóban és a makói újságokban.”

Lásd: <https://magyar-irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/jaelet1.htm> (utolsó megtekintés: 2024. február 6.)

²³ 1954-ben volt egy pillanat, amikor mégis a szegediek látszottak elsőnek, Péter László ugyanis a *Színház és Társaság* egy csonka számában (1922. szeptember 1.) talált egy *Sivatagban* című verset, amelyet József

A *Dongó* lapszámait áttanulmányozva egyébként kiderül, hogy nem József Attilát negligálta a lapszerkesztő azzal, hogy név nélkül vagy álnévvel jelentette meg a verseit. Az élcslap – szerkesztői üzenetekben is kinyilvánított – elve és gyakorlata volt az, hogy egyik írásuk esetén sem árulták el a szerző kilétét. A hozzájuk szöveget beküldőkkel pedig meglehetősen durván bántak... még azokkal is, akiktől írást közöltek... Ennek kapcsán idézek néhány más szerkesztői üzenetet is: „A földéaki footbollistáról irt közlemény annak köszönheti a nyomdafestéket, hogy ép’ abban az időben küldték be, amelyben lapunk szerkesztését a közönségre bíztuk, a mikor kötelességünk volt közölni minden cikket. Egyébként ez sohasem látott volna napvilágot.”²⁴ Más: „a beküldött kis zöngemény olyan rossz, hogy még átdolgozni sem lehet: De azért ez nem vész kárba, / Mert belekerült a papirkosárba.”²⁵ Vagy: „Máskor a papirnak egyik oldalára – se írjon.”²⁶ Emiatt és persze amiatt is, hogy gimnáziumi tanáraitól és Juhász Gyulától, meg nyáron a szegedi fiatal íróktól nagy elismeréseket kapott verseiért – József Attilát valószínűleg nem viselte meg túlságosan a szerkesztői üzenet, bár a költészetére és a személyére vonatkozó bírálatokra meglehetősen érzékeny volt. A ledadaistázást még akár dicséretnek is vehette, tekintetbe véve, hogy éppen két héttel korábban Kassák- és Ma-kiadványokat kért levélben Raith Tivadartól, a *Magyar Írás* szerkesztőjétől.²⁷

A *Dongó* impresszuma tehát ez idő tájt két szerkesztőt tüntetett fel: Gyenge Miklóst és Bajcsy Lászlót. Előbbiről számos adat áll rendelkezésre, utóbbi személye azonban enigmatikus. Péter László így fogalmaz róla: „az ismeretlenségéből előbukkanó és ugyanoda távozó Bajcsy László”.²⁸ Gyenge Miklós szócikket kapott Gulyás Pál *Magyar írók* életrajzgyűjteményében. Ebből kiderül, hogy Makón született 1893-ban, jogi doktorátust szerzett a szegedi egyetemen, 1914-ben elvitték katonának. Az orosz fronton harcolt, és hadifogságba esett, ahonnan csak 1921-ben tért haza. A *Dongó*, majd a *Makói Újság* szerkesztője lett. Versei, novellái, cikkei jelentek meg budapesti és vidéki lapokban, de kötete soha nem lett. A makói főgimnázium értesítője szerint ő is itt tanult. Tagja volt az Önképzőkörnek, és nyolcadikos korában két pályaműve is elismerést kapott: egy műfordítása és egy elbeszélő költeménye. Újságcikkekből és hírekből kiderül az is, hogy jól zongorázott, gyakran fellépett műkedvelő esteken, ahol időnként a konferanszié szerepét is betöltötte, továbbá a fogságban kitűnően megtanult oroszul. Tóth Ferenc monumentális munkájában is kapott egy fejezetet és számos említést, amelyekből kiderül beágyazottsága a makói társadalmi és kultúréletbe.²⁹ 1985-ben halt meg.

Attilának tulajdonított, de ez tévesnek bizonyult. – Vö. Péter L. 1954, 358–359. – Péter László, *József Attila Makón: Életrajzi részlet*, It, 45(1957), 1. sz., 9–33.

²⁴ Üzenetek rovat: N. J. urnak, Földeák, *Dongó*, 192., 37. sz. (szeptember 24.), 8.

²⁵ Üzenetek rovat: K. Szilvia urnő, Battonya, *Dongó*, 1922, 42. sz. (október 29.), 8.

²⁶ Üzenetek rovat: Külmunkatárs, uo.

²⁷ Lásd: JÓZSEF Attila *levelezése*, s. a. r. és jegy. STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 35. sz. levél, 31–32. [A továbbiakban: JAL 2006]

²⁸ Péter László, *Egy remek zsenge: József Attila: A hit boldogít*, Marosvidék, 2005, 1. sz. (április)

²⁹ Tóth F. 2006, 113–114, 151–152, 159, 206–207, 281, 299, 315–317, 426, 431–432, 483.

Bajcsy Lászlóról nemcsak Péter László nem derített ki semmit, de Tóth Ferenc sem, sőt Gulyás Pál írói életrajgyűjteményében sem kapott szócikket. Pedig ezen a néven a könyvtári katalógusokban fellelhető egy szépirodalmi és egy társadalomtudományi szakmunka is. Az első *Fény és árny – Költemények, utirajzok és tárczaszerű közlemények* címmel jelent meg 141 oldalon, Orosházán, 1882-ben. A kötetről egy bírálatot találtam, de ez olyan ledorongoló,³⁰ hogy nem csoda, hogy a költőnek elment a kedve a további alkotástól, ezután ugyanis nem találtam nyomát szépirodalmi műveinek. Pedig korábban rendszeresen publikált lapokban is. Lakatos Éva *Magyar irodalmi folyóiratok* című bibliográfiai sorozata szerint a szerző 1879–1882 között az *Orosháza és Vidéke*, majd az *Orosházi Közlöny* főmunkatársa, 1882-ben pedig a *Hölgyek Lapja* munkatársa is volt. Ez utóbbitól idézem egy költeménye első versszakát: „Nem érdekel többé semmi sem, / Nem lelkesít a pompa s fény. / Hiú ábránd, csalóka képek, / Mind elröppenő tünemény.”³¹ A többi hat szakaszból kiderül, hogy a költő nihilista hangulatát szerelmi bánata okozta. A második munka Makón jelent meg 17 oldalon, 1899-ben. A címe *A kóbor cigányok megrendszabályozása*. Az alcímből az is kiderül, hogy ez valójában egy törvényjavaslat a vándorcigányok letelepítése és polgárosítása érdekében. A törvényjavaslat benyújtója Makó környéki községek jegyzőjeként működött, és ekkor már évek óta foglalkoztatta a probléma, cigány nyelvtant írt, és beadványokkal ostromolta a hivatalokat a cigányok életkörülményeinek javítását célozva.³² Ez a munka sokkal nagyobb publicitást és elismerést kapott, mint a verseskötet, még évtizedek múlva is előkerült a szerző és törvényjavaslata, ha a közéletben valamilyen okból a cigánykérdés szóba került. A két szerző ugyanis biztosan egy személy, és nagy valószínűséggel ugyanaz a Bajcsy László, aki a *Dongó* impresszumában szerepel. 1855-ben született Pusztaföldváron, a szarvasi

³⁰ „Bajcsy László Orosházán »Fény és árny« címmel költemények, úti rajzok és »tárczaszerű költemények« gyűjteményét bocsátotta közre. A szerző sem a vers, sem a prózáirás terén nem árul el tehetséget; költeményei tartalom- és alak nélküli lantpengetések; prózai dolgozatai pedig még az irány szabatoságát is nélkülözik. Az ilyen szárnyp próbálgatások csak arra szolgálnak, hogy a tisztességes szépirodalmi művek hitelét kockáztassák a vidéken. Rendesen előfizetés útján jelennek meg, s a jámbor olvasó, ki egyszer ilyen dolgokat megízlelt, elveszti a kedvét attól is, hogy később jóra való munkákra praenumeráljon.” – [Szerző nélkül], *Szárnyp próbálgatások*, Nemzet, 1(1882), 62. sz. (november 1.), 7.

³¹ Bajcsy László, *A lemondás óráiból*, *Hölgyek Lapja*, 5(1881), 21. sz. (május 22.), 246.

³² „(A vándorcigányok kényszertelepítése.) Bajcsy László kunágotai községi jegyzőnek a vándorcigányok kényszertelepítéséről írt, kiváló szakértelemről tanúskodó »Emlékirat«-ára, melyet Bajcsy László József főhercegnek is bemutatott, a főherceg hosszú, sajátkezűleg írt levélben tette meg megjegyzéseit, s annak gyakorlati megvalósítását újabb eszmékkel is elősegítette.” József főherceg, ki a vándorcigányok letelepítésével már a gyakorlatban is foglalkozott, tehát ismeri e kérdés természetét úgy mint senki más, mindenben helyesli Bajcsynak a vándorcigányok letelepítésére nézve elkészített javaslatát. „Legnagyobb érdeklődéssel olvastam – írja a főherceg – emlékiratát és meggyőződtem belőle, hogy a cigányokat alaposan ismeri.” Bajcsynak, ki a cigány nyelvet különben is bírja, a főherceg megküldte »czigány, nyelvtan«-át is. Bajcsy László »Emlékirat«-át a belügyminiszter úrnak is átnyújtotta ki azt szintén nagy érdeklődéssel fogadta. Kíváncsiak vagyunk az »Emlékirat« sorsára nézve, s őszintén óhajtjuk, hogy az abban kifejtett egészséges eszmék mihamarabb megvalósuljanak.” – [Szerző nélkül], *Pesti Hírlap*, 15(1893), 354. sz. (december 23.), 8.

Evangelikus Gimnáziumban érettségizett.³³ Jogi doktorátust szerzett, de néhány évig a lapszerkesztői és szépírói pálya is vonzotta. 1884–1911 között jegyzősködött Békés megye különböző helységeiben, Békéscsabán, Kovácsházán, Kunágotán, végül Nagylakon.³⁴ Visszavonulása után Makón telepedett le, és rövid időre visszatért ifjúkora szenvedélyéhez, a lapszerkesztéshez. 1930-ban halt meg Makón 75 éves korában.³⁵

Visszatérek ahhoz a kérdéshez, hogy a *Dongó* szerkesztőinek szavajárása volt-e a dadaizmus. Nem. Egyetlen más szerkesztői üzenetben sem fedezhető fel. Viszont találtam egyet, amely megeshet, hogy szintén József Attilának szól:

Haladó felső gimnázista. Mutassa meg az ide beküldött vers egyik példányát a tanár urnak. Bizonyosan szekundát kap az ilyen lábatlan versért. Így végzi:

„Szerkesztő úr óh adja ki a versemet,
Vagy legalább nyomtassa ki a nevemet!”
Erre csak azt válaszoljuk:
Sok abban a bolond gomba,
Vers mars áristomba. (T. i.: a papirkosárba.)³⁶

Mindezek alapján nehezen lehet eldönteni, hogy melyikük írta a József Attilának szóló üzenetet. Bajcsy mellett több érv is szól. Egyik, hogy a fent idézett üzenet idején a lapot már egyedül szerkesztette. A másik, hogy nincs adat a költő és közte lévő kapcsolatra, míg József Attila Gyengével és családjával – minden adatközlő szerint – baráti viszonyt alakított ki.³⁷ Az emberi természetet figyelembe véve, kisebb az esélye, hogy Gyenge írta, hiszen jó ismerőseinket alkalmunk van személyesen is megsérteni, nincs szükség arra, hogy szerkesztői üzenetben tegyünk meg. Másfelől viszont Gyenge segítségével esetleg azonosítható lehet a *Dongó*ból visszautasított vers. Szabolcsi Gábor – makói születésű szegedi egyetemista – a Cserépfalvi Kiadó megbízásából József Attila-dokumentumokat keresve, számos verskéziratot talált nála és Kesztnér Zoltánnál 1941-ben. Gyenge a *Lovas a temetőben* című kötettervet és nyolc önálló verskéziratot mutatott³⁸ Szabolcsinak, aki két példány gépiratos másolatot készített – de csak az általa ismeretlennek vélt versekről.³⁹

³³ Lásd a gimnázium értesítőjét.

³⁴ Korabeli újságcikkek, hírek alapján.

³⁵ „Gecefalvi bajcsi Bajcsy László ny. nagylaki főjegyző 75 éves korában május 30-án Makón meghalt.” – [Szerző nélküli kis hír], Pesti Hírlap, 52(1930), 124. sz. (június 3.), 10.

³⁶ Dongó, 1922, 46. sz. (november 26.), 4.

³⁷ Bár egy visszaemlékezésében meglehetősen bántó módon fogalmaz róla. Lásd: GYENGE Miklós, *Gondolatok József Attila makói évei körül*, Makói Újság, 1943, 148. sz. (július 4.), 3. [A továbbiakban: Gyenge 1943]

³⁸ A verskéziratok számáról több ellentmondásos nyilatkozat ismert, a verseket a PIM kéziratának palliuma alapján adtam meg.

³⁹ Gyengénél tizenhét verset másolt le a *Lovas a temetőben* című füzetből és a nyolc önálló verset; Kesztnernél a *Versek 1922. július augusztus, szeptember* és *A legutolsó harcos* című füzeteket találta, amelyekből 14, illetve 17 verset másolt ki.

Az eredetiek Gyenge Miklósnál maradtak, és Tóth Ferenc közlése szerint – aki később megpróbálta fellelni őket – elkallódtak. A másolatok egyik példányát ma a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi.⁴⁰ Szempontunkból a legérdekesebb a nyolc önálló vers lehet, mert a füzet Kocsis Ernő hagyatékából került Gyengéhez. A nyolc vers címe: *Oly friss, Riának hívom, Ekrazittömeg, Esti felhőkön, Én dobtam, Most fehér a tűz, Néha szigetek*,⁴¹ *Keserű*. Radnóti Miklós így jellemzi őket: „szabadverseit erősen összetartja egy kötött ritmusemlékekből kibomló, szabadon, de a vers belső törvényei szerint hullámzó és nagyon kihallható dallam, József Attila saját dallama. Kassák, – mert e költemények az ő elindító hatását tükrözik, – inkább képalkotása módjára hatott.”⁴² Szabolcsi Gábor viszont – a *Szegedi Napló*ban megjelent írásában – így számol be olvasmányélményéről:

A *Nem én kiáltok* ciklus verseihez hasonlítanak, csak azoknál a szabadverseknél jóval érthetlenebbek, megmagyarázhatatlanabbak. Legérthetőbb közöttük a *Riának hívom őt* [...]. A többiek egymásrazuhogott gondolatok, amibe csak a költő érezhetett mély, komoly tartalmakat. Az ő világán kívül senki más meg nem érti őket. Ki tudná megmagyarázni az *Oly friss* egymásradobált gondolatait.⁴³

Ha a magyar szakos egyetemista 1941-ben így látta e verseket, nem csoda, ha egy vidéki élclapszerkesztő dadaistának nevezi őket. S ha ebből a szempontból tanulmányozzuk a korai korszak verstermését, feltűnő e nyolc és a többi – a makói barátoknál fennmaradt – vers stílusa közötti különbség. Ezt a nyolc verset a kritikai kiadások – feltehetően az *Oly friss* egy sorára tekintettel – „Oly friss-ízű az ég, én tudom, én tizenkilenc esztendő vagyok” – illetve a Kassák-hatásra hivatkozva, 1924–1925-re datálják. Érdeemes azonban elgondolkodni azon, hogy némelyik sokkal korábbi is lehet, és vajon melyik az első. (Vagy felbukkanhat-e lappangó kézirat korai szabadversekkel?) Gyenge Miklós 1943-ban így emlékezik vissza arra, hogy milyen verseket adott neki a költő:

Itt ült a szerkesztőségi asztal előtt, miután behozott egy újabb vad szabadverset, amelynek józan értelemmel mérve semmi értelme nem volt. Korholására pedig, miszerint „tudna gyönyörű, tökéletes, értelmes és valóban szép verseket is írni”, így válaszolt mosolyogva: „Értelem a versben? Minek az? Egy vers legyen olyan, mint a virág, mint a délibáb: zengjen, csillogjon, vagy csilingeljen, mint a patak a csillogó, színes köveken. Egyenesen baj, ha értelem van benne. Így kiki azt olvassa ki belőle, ami neki tetszik.”⁴⁴

⁴⁰ PIM JA 144/B/8–17 – PIM JA 146.

⁴¹ Elképzelhető, hogy ez a vers az, amelyet keresünk. Egy sora minden bizonnyal Gebe Mártára vonatkozik: „Első szerelmem spirituszba raktam s most néha elnézem, milyen furcsa kis állat.” A költő vonzalma Márta iránt 1922 tavaszán kezdődik, és számos verset ír hozzá kora őszig, mikorra kiderül, hogy reménytelen a szerelem, a lány nem viszonozza. Tehát az, hogy 1922 októberében rakja spirituszba első szerelmét – biográfiai szemszögből nézve – releváns feltételezés. S ez esetben a ledadaistázás is értelmet nyer.

⁴² RADNÓTI Miklós, *Jegyzet a hátrahagyott versekhez* = GALAMB Ödön, *Makói évek*, Bp., Cserépfalvi, 1941, (József Attila Élete Nyomában, 1), 107–113. Az idézet: 111.

⁴³ SZABOLCSI Gábor, *Az ismeretlen József Attila: Néhány szó a most megtalált több, mint félszáz József Attila versről*, *Szegedi Napló*, 1942, 77. sz. (április 5.), 10.

⁴⁴ Gyenge 1943.

Saitos Gyula szerint József Attila egyre türelmetlenebbül várta „a szegedi versközlési ígéretek valóra válását”, de „helyettük, mintha csak a diákgyerek vérmes reményei lehűtésének lett volna szánva, a makói élclap,” váratlanul leköszölt iskolás zsengeit, amelyeket Balog József egy évvel korábban⁴⁵ küldött be a *Dongó* szerkesztőségébe. Ez „[f]ullánkuszúrásként hatott a komoly költői beérkezésben reménykedő és azt türelmetlenül váró fiúra”. Saitos felteszi, hogy „ez a körülmény volt annak az elhatározásnak a szülője”, hogy illegálisan kinyomtatatta a *Makói Friss Újság* nyomdájának ifjú szedőivel a *Lovas a temetőben* című kötetet.⁴⁶ Úgy vélem, hogy ez 1922 októberében, a *Szépség koldusa* megjelenése előtt alig több mint egy hónappal, valószínűtlen.⁴⁷ Ellenben arra nagy esély van, hogy a legmodernebbnek tartott versei beküldésével akarta bosszantani a fullánkos *Dongót*.

Élek a gyanúperrel, hogy József Attila próbaképp küldött egy szabadverset a *Dongónak*, és a reakciót olvasva és hallva, ezután csak azért is ilyen verset adott a szerkesztő(k)nek, de még az a gondolatkísérlet is megengedhető, hogy az ő bírálatának ellenhatása is munkált benne, mikor egyre tökéletesebbre próbálta csiszolni a szürrealista és expresszionista tartalmat és formát.

A *Dongó* 1923 májusában megszűnt egy benne közölt satirikus vers miatt. A mű Tóth Pál „Vásárhely-utcai gazdálkodó” Nagyatádi Szabó István agrárminisztert dicsőítő – a *Makói Friss Újság*ban megjelent – költeményen élcelődött. A gúnyvers két sora – nagy valószínűséggel – József Attilára utalt:

Bántja a csőrünket, ezt a pici sárgát,
Hogy Pegazusunkat imigy lepipálták,
Verstől-szűz Friss lapba, magas Parnasszusra,
Pali bá' mezítláb fölindult egy szuszra.
Hol hiába kér, sír, ostromol, Attila,
Közönség és sajtó nagy Isten ostora,
Hol meg nem jelenhet se Juhász se Móra,
Hol Saitos szája se nyíl költői szóra,
Íme megjelenik egy fura költemény,
Kisgazda királynak hódoló zöngemény.⁴⁸

⁴⁵ A Saitos-visszaemlékezés ezen adata biztosan téves, mert az újraindult *Dongó* első száma 1922. január 8-án jelent meg. Ez alapján legkorábban kilenc hónappal azelőtt küldhette.

⁴⁶ Lásd: SARROS Gyula, *József Attila Makón*, Bp., Magvető, 1964, 94–95. A nyomdatulajdonos rajtakapta őket, és megsemmisítette az összes kinyomtatott példányt, és a költőt kitiltották a nyomdából és a szerkesztőségéből is.

⁴⁷ József Attila október 10-én azt írta nővérének, hogy már 150 előjegyzése van a *Szépség koldusára*, és ekkor már tudta az is, hogy decemberre megjelenik, és Juhász Gyula előszót ír hozzá. Lásd József Jolánnak, Juhász Gyulának és Makai Ödönnek szóló leveleit = JAL 2006, 37., 40., 41. sz. levelek.

⁴⁸ II. Tóth Pál álneven jelent meg, *Dongó*, 1923. 19. sz. (május 20.), 1.

Egy kései József Attila vers, a *Sas* – és gondolkodástörténeti háttere

1.

József Attila verseinek kritikai kiadásában (ÖV 2005), 1937 júniusából van két vers, amely valamiképpen összetartozik, de külön-külön is, együtt is tele vannak ellentmondásokkal, úgy is mondhatjuk: rejtélyekkel. Megnyugtató értelmezésük máig nincs. Az egyik a *Sas* (ÖV 2005. II. 466–467); ez voltaképpen három változatban is szerepel a kötetben – Stoll ugyanis gyakorlati megfontolásból jobbnak látta háromfelé osztva reprodukálni az alkotásfolyamatot. A másik vers (ÖV 2005. II. 468–469) pedig egy címtelen és befejezetlen töredék – ezt csak kezdősorával, *Csak most értem meg az apámat* szokás idézni. Ezeket a verseket, ismételjük meg, Stoll 1937 júniusára datálta, de ez a besorolás, sajnos, erősen hozzávetőleges; igazában még az sem bizonyos, melyik vers született előbb. A *Sas* datálása a stabilabb; ez – pontosabban ennek harmadik alkotási fázisa – ugyanis megjelent a *Színházi Élet* 1937. június 20–26-i számában. És mivel József Attila ekkor már általában véve hosszabb várakozás nélkül tudta publikálni verseit, föltehető, hogy a *Sas* sem sokat várt a megjelenésére. Azaz legkésőbb június 10-e körül már készen volt. Az azonban elgondolkodtató, hogy a *Sas* nem a költő „saját” lapja, a *Szép Szó* közölte (amely pedig alig várta, hogy szerzőjének új versét közölhesse) – és csak találgatni lehet, hogy ez esetben miért engedték át az első közlés lehetőségét. Az persze nem zárható ki, hogy a szerkesztőtársak szerint a *Sas* kilógott az akkori verstermésből, és nem a „szépszós” József Attilát mutatja. Ha ez így történt (és ezt a mai irodalomtörténet-írás tanácstalansága is megerősíteni látszik), akkor elképzelhető, hogy a *Sas* már korábban megszületett, akár még májusban. A *Csak most értem meg az apámat* datálása ennél jóval bizonytalanabb. A töredék a költő életében nem is jelent meg, kéziratban maradt ránk, és ez a kézirat is keltezetlen. Stoll Béla csak a vers egyik nyelvi fordulatának mintája alapján datálta júniusra. A minta, egy John Donne-vers június 21-i megjelenése azonban időrendi szempontból zavaró. Ha a vers mindjárt József Attila kezébe került is, van némi inkongruencia a minta megjelenése és a költő szanatóriumba kerülésének dátuma (június 20.) között. Márpedig a költő akkor már kimondottan rossz állapotban volt, úgy került be a Siestába. Akkor aligha volt versírásra alkalmas állapotban. Ha tehát a minta csakugyan Donne verse volt, a töredék nem születhetett 20-a körül. Vagy jóval későbbi (ez nehezen hihető, egyáltalán nem illik a későbbi verstermésbe), vagy – miképpen?, hogyan? – korábbi. És tárgyi fogódzók híján még azt sem lehet biztonsággal megállapítani, a *Sas* vagy ez a töredék a korábbi? A töredék datálása igen nagy mértékben intuíción alapul.

Magam egy ideig, „tartalmi” megfontolások alapján úgy gondoltam, a töredék született korábban, és csak befejezetlensége – poétikai és/vagy gondolati kudarca – után, erre a kudarcra reagálva született meg a *Sas*. Úgy véltem, a *Sas* kevésbé illik bele József Attila akkori verseibe; valamiképpen „kakukktójás”, és másféleségét a töredék kudarcának – vélemezett – okaiból származtattam. Ám alighanem tévedtem; az értelmezés során annyi megoldhatatlan probléma merült fel, ami ilyen mennyiségben már magát az alapkoncepciót kérdőjelezte meg, hogy föltevésemet el kellett vetnem. S menet közben, a zsákutcás föltevéseket kerülgetve, az is kiderült: a *Sas*, bár csakugyan másféle vers, mint a kései versek többsége, *levezethető* a költő kései *teoretikus produkciójából*. Azaz egyáltalán nem megmagyarázhatatlan, „rejtélyes” vers; nem poétikai anomália. Amit a *Sas* allegorikusan, példázatszerűen kifejez, képpé alakít, azt a szerző előzetesen, értekező prózában már végig gondolta, levezette.

Persze, teoretikus okfejtésével sem aratott osztatlan sikert; értekező prózáját szerkesztőtársai nem értették. Fejtő pedig ideológusi preferenciái fogságában, még a *Hegel–Marx–Freud* vonatkozó részének közlését is megakadályozta. (Alighanem az ő averziója száműzte a *Sast* is a *Színházi Élet* hasábjaira).

2.

Mi volt az, ami zavart, még hozzá nagyon zavart engem is a *Sas*ban? A címszereplő madár egy kozmikus térben mozgó, óriási, mitikus ragadozó. Absztrakt jellemzése („a létet elragadta”) és érzéki konkrét leírása (például a véres tollpihéek emlegetése) az agressziót állítja elénk; a sas maga az agresszivitás szimbóluma, érzéki, konkrét demonstrációja. És ami váratlan és „érthetetlen”, ez az óriási ragadozó madár nem idegen, nem ellenség, hanem valamiképpen kapcsolódik a vers beszélőjéhez és annak szerelméhez, Flórához is. Ez a ragadozóval való azonosulás az, ami idegen József Attila habitusától. Ő, aki saját agresszív indulataival is rendre szembeszállt, birkózott velük, most *mintha* átállt volna a másik oldalra. Mi ez? Mi magyarázza ezt a vélt vagy valóságos nézőpontváltást? És lehet-e egyáltalán magyarázni – vagy ez már csak a betegség szimptomája, poétikai konfigurációja?

Az alábbiakban, a vers és a József Attila gondolkodásának absztrakt szerkezetét is megmutató értekező próza egymásra vonatkoztatásával megkísérlem bemutatni a költő kései valóságértelmezésének, *kordiagnózisának* logikáját.

3.

A *Sas* (miként a töredék is) Flóra-vers. A hagyományos poétikai szótár szavaival élve, „szerelmes vers”. A név, Flóra neve tételesen is megjelenik benne, és a név mint szövegközi utalás összekapcsolja a *Sast* a többi Flóra-verssel.

A *Sas* szemrevételezése előtt érdemes tehát Flóráról is szólni röviden. Kozmutza Flóra (1905–1995) jellemzése röviden elvezethető. Pszichológus volt, Szondi Lipót

(1893–1986) tanítványa és munkatársa, akkor, 1937-ben is a Szondi-laboratóriumban dolgozott. Elméletileg is képzett, okos, intelligens – és egyáltalán nem utolsósorban: csinos nő. Az a típus, amelyik tetszett a költőnek, és alkatában is volt valami, ami Vágó Mártával és Gyömrői Edittel is rokonította. A maga nemében már-már ideális partner; érzékiség és intellektualitás egyesült benne. Nem kétséges, hogy erős vonzást gyakorolt a költőre. Nehéz kérdés azonban, mi motiválta Flóra érdeklődését József Attila iránt. Szerelem? Vegytiszta formában aligha. S nem csak azért, mert ekkor már, párhuzamosan, élt a kapcsolata Illyés Gyulával, aki később, tudjuk, a férje is lett. (Ezt a kapcsolatot persze ekkor, állítólag, jegelték.) Annyi bizonyos, alkatilag Flóra jobban passzolt Illyéshez, mint József Attilához. Érdeklődése/vonzalma hátterében három mozzanat mégis viszonylag jól megkülönböztethető. (1) Volt kvalitásérzéke, és „érdekelte” a költő, az emelkedő presztízsű alkotó költészete. (2) Élt benne a mentálisan sérült, „beteg” ember iránti szakmai érdeklődés is, a szánalommal vegyes segíteni akarás. (3) S volt bizonyos fogékonysága a szerelmi közeledés iránt is; jólesett neki a férfiúi hódolat. (Ez utóbbi persze maga is több elemből állt össze: az alkotói kreativitás, a filozófiai erudíció, a két élettrajz érintkezési pontjai, amelyek a „román” Kozmutza névhez szimbolikus kifejezést is kölcsönöztek, a fiatal nő természetes szexuális igényei stb. egyaránt ott voltak a háttérben. Érzékiségét a fegyelmezettség csak elfedte, de nem semmisítette meg.) A viszony legérzékenyebb, ugyanakkor bizonyosan központi eleme Kozmutza Flóra érdeklődésének professzionalizáltsága, szakmaisága. Ez, ha valóban dominált, már aligha tekinthető klasszikus szerelmi viszonyulásnak, és ez fikcionalizálja a költő attitűdjét is. József Attila szempontjából érzelmi hiány ez a mozzanat. Alkotói szempontból viszont nyereség. A sorsanalízis, amelyet Flóra valamilyen mértékben óhatatlanul közvetített is a költőhöz, új, speciális ismeret- és érzékenységgyarapodást jelentett. (A *Csak most értem meg az apámat* problematikája alighanem ide – ide is! – nyúlik vissza.)

A kapcsolat József Attila számára meglehetősen fontosnak bizonyult; afféle „utolsó lehetőség” volt. Az egész „viszonyt” viszont átlengte bizonyos, utólag sem letagadható disszonancia. Nehéz persze fölmérni, mi volt erősebb Flórában: a férfi iránti (egyébként óhatatlanul komplikált) vonzalom vagy a szakmai érzékenység szempontja? Az Illyés-történetet Flóra szakmai fegyelmezettsége és emberi tapintata jórészt elfödte, de nem teljesen. József Attila percepciójának érzékenysége sokkal jelentősebb volt annál, hogy a háttérben történetek ne szűrődtek volna át hozzá. S tény, érzékelt is bizonyos disszonanciákat. (Flóra jóval későbbi, diszkrét és önigazoló elbeszélése, minden intelligenciája és lélektani tudása ellenére, nem tudja megteremteni az őszinteségnek az auráját. És amit szíve szerint eltitkolt volna, a sorok között hírt ad magáról.)

József Attila sokkal érzékenyebb intellektus volt annál, hogy mindezt már menet közben is ne érzékelt volna.

Sajnos e kapcsolat legérdekesebb vagy legalábbis legfontosabb hozadéka, mondhatnánk gondolkodástörténeti centruma hiányzik forrásainkból. Amíg József Attila

magatartásának és gondolkodásának vannak kivallatható dokumentumai (például versei is), addig beszélgetéseik „tartalma”, elsősorban Flóra egymás közötti szavai, érvelésmódja, közlendői teljességgel ismeretlenek. Pedig az, hogy a költő tőle is tanult egyet s mást, kétségtelen. Ilyen szempontból már első találkozásuk is árulkodó; Flóra egy lélektani tesztet csinált a költővel, új ismerősével.

4.

Maga a *Sas*, ismételjük meg még egyszer, „Flóra-vers”. Ezt már csak azért is kell itt hangsúlyozni, mert bár a verset a nagy madár képze uralja, Flóra neve és szerepe is élesen exponálva jelenik meg benne. Sőt voltaképpen maga a sas is így válik teljeskörűen jellemzetté: „*az egyik szárnya [ti. a sasnak] lelkem, / a másik szárnya Flóra. / Én őt váltom és ő engem / vált így új valóra*” (ÖV 2005. II. 467). Itt valójában egy hármas összetartozás, összekapcsoltság mondódik ki. Egyrészt a vers beszélője és szerelme, Flóra összetartozása, másrészt mindkettőjüknek a sashoz való tartozása. A *párként* való megmutatás még akár konvencionális mozzanatnak is tekinthető; a szerelem hagyományosan „páros” fejlemény, két ember egymás iránti vonzalma és összetartozása. Ami ezt esetünkben speciális összefüggésbe helyezi, az e párnak a sas részeként való prezentálása. Nemcsak kapcsolódnak ugyanis a madárhoz, de annak szárnyait is alkotják, azaz maguk is a sas konstitutív tartozékai. Ez az összetartozás kettős összekapcsoltságról árulkodik; egyrészt a sas csak szárnyaival együtt egész madár; szárnyai nélkül csak csonka, beteg madár, valamiféle torzó, amely repülni sem tud, azaz nem felel meg természeti rendeltetésének. Másrészt akik a sas szárnyait alkotják, azok nem érintőlegesen, hanem lényegileg, strukturálisan is a sas részei, alkotóelemei. Másképp fogalmazva, a sas milyensége függ „szárnyaitól”, a szárnyakat alkotó pár pedig függ a sastól.

Azaz összefoglalva: a pár a sasnak alkotórésze, ők alkotják a sas szárnyait, a szárny pedig a madár repülésének a szerve. Viszik és kormányozzák a madarat. Ebben a létezésben tehát van valami kölcsönösség, komplementaritás. A létezésben a létezés és szereplői inherens módon összetartoznak.

A sas szárnyai és az „új valóra váltás” csak a vers ötödik, záró strófájában jelenik meg. Ez azonban szerkezetileg is fontos hely, a zárlat, s mint ilyen, valaminek a summázata. A vers, paradox módon, csak itt válik „szerelmes verssé”, és csak ennek az itt megjelenített szerelemnek a teljesítménye, eredménye az „új valóra” válás. Azaz a mássá válás, az átalakulás.

5.

A vers a maga teljességében egy nagy, szuggesztív látomás. Az első négy strófát, amelyekhez képest bekövetkezik az átalakulás, és amelyekről eddig nem volt szó, érdemes, sőt szükséges is idéznünk:

Micsoda óriás sas
száll le a zengő mennybolt
szikláira. E szárnyas
a semmiből jött, nem volt.

A mindenséget falja
csilló azúri csőre.
Vaskarma tépi, marja
a meleg húst belőle.

S a fogoly világ hullat
könnyes üveg szemekkel
vércseppes pihetollat.
Ez a pirosuló reggel.

E madár könnyű röpte
a létet elragadta.
Nincs magasság fölötte
és nincs mélység alatta.

A vers látomásként való meghatározása Horváth Iván (2020: 594) fölismerése. Ez az ötlet nem mentes némi értékelési ambivalenciától. Horváth ugyanis úgy vélte (és ebben Beney Zsuzsa és Szabolcsi Miklós versértelmezésére is előzményként hivatkozhat), hogy itt a „betegség nyomai” is tetten érhetők. Emlegeti, esetleges lehetőségként, „a pszichózissal határos neurózis” hatását is. De értelmezése *nem* pszichopatológia; e föltevessel szemben kimondja: „Lehet, hogy a *Sas* esetében is a betegség tehető felelőssé a roppant éles és kemény, ugyanakkor valószerűtlen megvilágításért, amelyben minden részlet pontosan kivehető.” Ám ha „így történt” is, és a „költőt a neurózis is segítette hozzá, hogy hajszálpontosan fogalmazzon”, akkor is érdemes a vers „egységes értelmezésére” törekedni (Horváth 2020: 594). S bár Horváth már-már provokatív módon beszél a vers „örültségre valló vonásai”-ról, a látomásként való meghatározással, nagyon erős – igaz, csak analógiás – igazolást ad ehhez a vershez. A látomást ugyanis olyan, „az ókori zsidó prófécia-irodalomban gyökerező, a kereszténységben átalakuló” műfajként írja le, „amelyben a próféta olyan dolgokat oszt meg közösségével, amelyeket belső érzékeivel előzőleg megtapasztalt (például: Jer 1, 11), és [...] ismerteti a látottak politikai következményeit (például: Jer 1, 18). Azt, hogy nem pusztán örültségről van szó, a próféta tiszteletre méltó élete szavatolja, József Attilánál ennek a költő szerep felel meg” (Horváth 2020: 594). Horváth Ivánnak, mint maga vallja meg, volt egy másik ötlete is e vers értelmezhetőségére; őt a *Sas* eredetileg a 16–17. századi, képből és epigrammából álló, úgynevezett „emlékmákra” emlékeztette. Azaz valamely konkrét, „egymegfejtésű allegóriára”. S bár ezt az ötletét elvetette, mert a kép a versben

csak „belső látás” eredménye, azt kell mondanunk, az allegóriában is „van valami” komolyan megfontolandó.

Említett két ötletével, úgy vélem, Horváth Iván mindmáig a legközelebb került a *Sas* megértéséhez. De az analógiás magyarázatban mindig marad valami zavaró homály, megértetlenség is. József Attila sem nem emblémakészítő, sem nem próféta. Logikája más rugóra járt. És ez a másféle logika megítélésem szerint viszonylag pontosan le is írható.

Annyi kiindulásként azonnal leszögezhető: József Attila (akár betegsége miatt, akár csak alkata révén), csakugyan nagyon érzékeny percepciójú intellektus volt. És nemcsak művész (vagyis „érzékeny lelkű” alkotó), de teoretikus is, szisztematikusan gondolkodó elme, akitől a konkrétumoktól elvonatkoztató, absztrakt okfejtés sem volt idegen. Tapasztalatait, sejtéseit módszeres ellenőrzésnek vetette alá, fogalmilag is tovább gondolta stb. Azaz akik szokatlansága miatt szimptomának vélnék dolgait, tévednek, valójában logikai lépések sorozataként is jól értelmezhető.

Maga a *Sas*, szoros olvasásban, kozmikus látomás és/vagy allegória; erősen képszerű, mondhatnánk verbalizált kép. A sas rajzolata mimetikus pontosságú, érzékletes, a szó érzelmi, ugyanakkor pontos látványfelidéző. A madár extrémítása pusztán méretéből, mitikus felnagyításából fakad. Félelmetessége is részben méretéből, részben természetéből adódik; a sas ragadozó madár. Röptét véres tollak kísérik. Kivételes teljesítményének absztrakt leírását is megkapjuk. Bár már megjelenése is elvonatkoztató logikáról árulkodik: „a semmiből jött, nem volt”. Zsákmánya pedig nem valamely szokásos zsákmányállat, például madár; nem konkrét lény, hanem egy absztrakt tematizáció terméke: „a *létet* elragadta”. Ez nem konkrét élőlényre irányuló szimpla agresszió – ebbe az aktusba a képszerű (a mimetikus) és az absztrakció logikája összekapcsolódik. „E madár könnyű röpte / a *létet* elragadta.” A sas röptének könnyűsége és a tett súlya (a *lét* elragadása) valami jól érzékelhető, de nem könnyen megfejtendő paradoxitást mutat. A konkrét művelet a filozófiai absztrakció bázisán jön létre; maga a kép így heteronóm. Nem szokványos természetmegfigyelésről van szó, hanem absztrakció által megalapozott, filozófiailag értelmezett fejlemény kivetítéséről. Itt a sas a „*mindenséget* falja”, a „fogoly *világ*” „vércseppes pihetollat hullat”. Az egész kép éles pontossággal megrajzolt realitás és elméleti megfontolásokat érvényesítő elvont logika eredője. Fantasztikuma („irrealitása”) elméleti megfontolásokból fakad, de ez, bár szokatlan, nem patológus; „csak” figyelmeztető. A fölnagyítás mértéke a veszélyjelzés eszköze.

A versben, már itt is érdemes kimondani, semmi patológus nincs. József Attila sasmadara semmivel sem irreálisabb, mint mondjuk Franz Kafka rovarként felébredő hőse, és ez is, az is valami lényegeset jelzett előre. Aztán vagy megértették az olvasók ezt a figyelmeztető előrejelzést, vagy nem. Az anticipáció mindkét esetben indokolt volt.

Ha a *Sas* motívumait összegezve tekintjük át, egy sűrített kép áll előttünk. Kozmikus tér és összefüggésrend, óriási, mitikus ragadozó, „természetes” agresszió, a „mindenség” megtámadása, a „világ” foglyul ejtése, a „*lét* elragadása” és nem utolsósorban:

a ragadozó könnyű mozgása. Mindez, egy József Attila-értekezésből véve kölcsön a szót, *léttorzulás*. Nem a létről alkotott kép torzulása, hanem magának a létnek a torzulása. A Sas ennek a torzulásnak az allegóriája.

Mindez, bármily meglepő is sokak számára, absztrakt formában már benne van József Attila értekező prózájában. Az *Ázsia lelkéről* írott fogalmazványban, illetve a *Hegel–Marx–Freud* hatodik fejezetében. Utóbbit a Löbl-nyomda még a költő életében kiszedte, a szöveg közlését azonban Fejtő Ferenc megakadályozta. (Nota bene: ha Fejtő a *Hegel–Marx–Freud*-ot sem értette, hogyan érthette volna a *Sast*!?) Saját neofitai ideológiájának foglyaként ezek az írások – cikk és vers egyaránt – már túl bonyolultak voltak számára.

6.

A verssel összefüggésbe hozható egyik releváns József Attila-szöveg a Hatvany Bertalan *Ázsia*-könyvéről írott kritikájának kéziratban maradt fogalmazványa (ÖM 1958. III. 415–418). Ez a fogalmazvány, megérteni és megítélni próbálva Hatvany koncepcióját, olyan fogalmakat hoz játékba, mint például az ösztönerők, jelesül a kozmikus ösztönerők, vagy az elfojtás, az eszmék, az alakzatok és – nem utolsósorban – az agresszív ösztönerők ereje és szerepe. Szempontunkból különösen két, ebben a fogalmazványban emlegetett „ösztönerő”-nek van jelentősége: a „kozmosz” és az „agresszív” ösztönerőknek.

A „kozmosz erők” fogalma akár preszcientista, sőt – modern kontextusban – obskúrus fogalomnak is vélhető; afféle gondolati zárványnak. (Hatvanynál alighanem az is volt.) József Attila azonban Hatvany felfogására reflektálva, idézte és értelmezte át. Saját logikája szerint élt vele. Két összefüggésben kerített erre sort. Előbb így érvelt:

Hangsúlyozza [ti. Hatvany], hogy a történelemben kozmosz erők működnek, de ezek a közvetlen adottságú kozmosz erők nála erkölcsi elvekké azonosak, ahelyett, hogy a történetinek mutatkozó erkölcsi elveket vezetné vissza az élet anyagi feltételeire és az ösztönökre, amelyek valóban a kozmosz környezet bennünk megnyilvánuló erői. (ÖM 1958. III. 180)

Majd így:

Hatvany a történelmi materializmussal szemben „az ember és a magasabb kozmosz erők között soha meg nem szűnő kapcsolatra” hivatkozik s azt Gondviselésnek nevezi. Marx tud ilyen kapcsolatokról, sőt a marxi filozófia egyik főtétele a kozmosz (azaz természeti) erők és az ember közötti kapocs, csak hogy Marx a kapcsolatot nem Gondviselésnek, hanem *termelési eszköznek* nevezi. (ÖM 1958. III. 181)

József Attila e kommentárja közvetlen, direkt módon nem cáfolja Hatvany fölfogását, de – mivel átértelmezi – *varázstalanítja*. Ám a Gondviselés helyére állított termelési eszköz, ha „kapocsként” értelmezzük is, elég távol van egymástól; és mindkettő más

logikát mutat. Érthető tehát, hogy József Attila, ebben a kontextusban megfogalmazott kultúrafelfogása is más hangsúlyú. Ahogy írta: „Egyszóval, azt nem veszi észre [ti. Hatvany], hogy *a társadalmi különbségeket nem ismerő, különben pedig leküzdhetetlen, az emberi szervezet motorizmusához kapcsolódó, ösztönerők közös emberi volta liktet a kultúrákban*”, és hogy ez a lényeges – az emberi csoportok szellemi magatartásában (ÖM 1958. III. 181).

A három idézett szövegrész természetesen nem fedi le teljesen József Attila fölfogásának valamennyi összefüggését, de a három tartópillért, azt hiszem, megadja. És az is kiderül már ennyiből is, hogy e „kozmikus” eredetű „ösztönerők” centrális szerepet játszanak a fölfogásában, és hatásuk még oly távolinak látszó dimenzióban is érvényesül, sőt meghatározó. És azt is érdemes már itt kimondani, hogy József Attilánál az ösztönerőknek, minden mitizáló, etizáló vagy más módon ideologikus jellegű valóságértelmezéshez képest, elsőbbsége van. Még az *eszmékkel szemben* is. Szerinte ugyanis: „Az eszmék csak azt a társadalmi formát teszik, amelyben az emberek ráeszmélnek [...] a valóságra” (ÖM 1958. III. 180).

Az eddigiek benne vannak a költő által publikált változatban is; a *Szép Szó* olvasói is ismerhették őket. A szempontunkból legfontosabb, legbeszédesebb és legnyíltabban a *Sas* felé mutató mozzanata azonban csak a fogalmazványban van meg. Itt a költő meglehetősen érzékeny összefüggéseket ismer föl és mond ki. Az egyik, már-már elfedve saját kognitív radikalitását is, finom, tárgyias leírássá szelídülve jelenik meg: „a termelési eszközökkel alkotott és közvetített mindennapi élet, a természet és természetismeret, tehát a társadalomba illeszkedő tudat kizárja a tudattalan bizonyos megnyilvánulási módjait, tudattalan törekvéseinknek a külvilágba közvetített kultúralakzatát” (ÖM 1958. III. 416). Ez nem egyszerűen az úgynevezett „elfojtás” deklarációja, ez maga az elfojtás leírása, sűrítve. És az ide kapcsolható másik megjegyzés lényeges ponton egészíti ki a föntieket: „Számolnunk kell azzal, hogy az emberek lelki életének nagyobb fele *a tudattalanban* játszódik le, hogy tetteik nagyobbára *gátlásosan determinált cselekedetek*, hogy történeti magatartásuk nagyobbára *eszesen formált ésszerűtlenség*, ami különösen napvilágra tört az ésszel hivalkodó polgári Európában” (ÖM 1958. III. 417). Ami itt kimondódik, az *egyszerre* egy alaptörvényszerűség újrafogalmazása – és aktuális történeti diagnózis. Ha tetszik, már e formájában is veszélyjelzés. Maga a törvényszerűség a freudiánus mélylélektan fölismeréseinek a megismétlése, ám e fölismeréseket történeti, szociológiai dimenzióba helyezi át. Nem csak a *lelki élet*, de a *tettek és magatartások* speciális *determinációja* is föltárul az újrafogalmazásban. És amivel „számolnunk kell”: az „ésszel hivalkodó polgári Európában” előretörő „eszesen formált ésszerűtlenségek” szerepe – már aktuális történelmi figyelmeztetés. A tudattalanba játszódó folyamatok fontossága pedig, kimondatlanul is, az ösztönerők jelentőségére irányítja a figyelmet. Konkrétabban, az ösztönerökhöz való gyakorlati viszonyulásra. Azaz mit kezdünk ezzel a „kozmikus” üzenettel?

Az „ésszel hivatkozó Európa” észszerűtlenségekkel szembeni strukturális tehetetlenségére való – még oly finom és áttételes – utalás aligha váltott volna ki örömet a Szép Szó körében. Ezt József Attila is tudta, tudhatta, a publikált kritikából alighanem ezért is maradt ki ez a részlet. Őt azonban, minden jel szerint, éppen ez a probléma foglalkoztatta. Eddig a pontig azonban a fogalmazvány semmi olyat nem mond ki, ami a kortárs analitikus irodalomhoz képest reveláció lett volna. Fogalmazványa értéke másban keresendő. Van azonban a fogalmazvány gondolatmenetei között olyan is, amely tágabb kontextusban is új, és a Sas értelmezése szempontjából is magyarázó szerepű. Ez az agresszív ösztönkésztetések értelmezése és a hozzájuk való lehetséges viszony.

Ide tartozó észrevétele ártéltelmező jellegű:

a tudattalanná lett, elismeréstől megfosztott, letagadott és így az egész emberi társadalom boldogulására tudatosan föl nem használható, kozmikus eredetű agresszív ösztönökkel inkább magyarázható mind a tőkés államok imperializmusa, mind a shiiták és szuniták, mohammedánok és keresztények, hinduizmus és keresztények, hinduizmus és moslimizmus harca, a kultúrák tüzes terjesztése és könnyes hanyatlása, semmint a bennük virágzó eszmékkel. (ÖM 1958. III. 415)

A retorika itt már jelzi, József Attilánál az agresszív ösztönerőkhöz való gyakorlati viszony felülvizsgálata készülődik. A tézis folytatása pedig ezt már lényegében ki is mondja: „Ezek az eszmék rendszerint a szeretet eszméi, az agresszió elfojtására szolgálnának, az agresszív ösztönök azonban működnek, éppen mert kozmikus eredetűek és más, tudatos út nem lévén, az erkölcsi elvekben jelentkeznek” (ÖM 1958. III. 415). Márpedig a „belső, motorikusan érvényesülő” ösztönerők, éppen érvényesülésük dinamikája révén „leküzdhetetlenek” (ÖM 1958. III. 415).

Az ösztönerők és az eszmék viszonya, láthatóan erősen foglalkoztatta József Attilát, többször is nekifutott e viszony értelmezésének. Egy másik helyen (ÖM 1958. III. 416), más összefüggésben, csaknem szó szerint megismételte a fentieket. A passzus egyik, apró variációba átcsapó félmondata azonban finomabbra fogalmazza a tapasztalatát: „az agresszív ösztönök azonban működnek és szívesen közlekednek éppen az erkölcsi eszmékkel kikövezett utakon – különösen, hogy más, tudatos útjuk nem kerül” (ÖM 1958. III. 416). Mindebben két dolgot érdemes meglátni és külön is hangsúlyozni. Az agresszív ösztönerők deformált erkölcsi eszmékké transzformálódnak, s mivel „leküzdhetetlenek”, így – torzultan – fejtik ki hatásukat.

Hogy hogyan zajlik egy ilyen deformáció, azt a Hatvány-kritika fogalmazványa nem írja le. De van egy példája, amely valamicskét ebben a vonatkozásban is magyarázatként szolgálhat. A japán viselkedési kultúrát magyarázva tesz egy fontos megjegyzést:

A japáni nép széles tömegeinek még nem volt idejük fölfogni a munkamódok váratlan, nem is sejtett technikai átváltozásával nyert új kozmikus „környezetet”, vagyis ember és a természeti anyag-erők közt, valamint az ember és ember közt újonnan keletkezett

viszonylatokat. [...] [A] rohamszerűen térfoglaló s már kezdetben egész bonyolultságával lábra álló imperialista-kapitalista élet üteme lehetetlenné tette a dolgozó néptömegek elmélyült szemlélődését. (ÖM 1958. III. 416–417)

E magyarázat néhány elemére érdemes külön is felhívni a figyelmet. A „kozmosz környezet”, József Attila máshol adott meghatározása szerint nem valami misztikus entitás, hanem „termelési eszköz”, ám „váratlan” változása bonyolult folyamatokat indít el, és ennek földolgozásához „idő” kell, és ha az „élet üteme” lehetetlenné teszi az „elmélyült szemlélődést”, akkor egyebek közt az „ember s ember közt újonnan keletkezett viszonylatok”-ban is zavar keletkezik. Ember s ember közt a viszony mindig egy lelki és erkölcsi bázison jön létre. A termelési eszköz és a pszichológia/erkölcs közötti távolság tehát sokkal kisebb, ám szorosabb, mint azt sokan vélnek.

A másik, idevonható megjegyzés, első olvasásra csak önmagát magyarázó és igazoló, „szubjektív” azonosítás. „[A]z ideológiák lehetőségének és alakulásának kérdése azonagy a lelki és elmebetegségek keletkezésének kérdésével” (ÖM 1958. III. 417). Meghökkenítő és a „hagyományos” értelmezés számára *ab ovo* elfogadhatatlan tézis ez; összemosza, vélik, a „normális” és a „patológiás” szférát.

Ez azonban egyáltalán nem patológiai tünet, ez éppen a hétköznapi és a patológiás *torzulás* közös gyökerének a fölismerése. Az ösztönerőket a történeti körülmények, ha legyőzni nem is tudják, de formálhatják. A hétköznapi torzulás ideológiákat, azaz egyfajta hamis realitásokat termel ki, a beteges torzulás pedig a lélek megbetegedésével jár. S maga a szerző úgy látszik, nagyon is komolyan vette ezt az összefüggést. Igazolásául még saját teoretikus pozíciójának egyik fontos előfeltevését is hajlandó volt korrigálni.

A feuerbach-i tétel alapján állva, hogy ti. a lét határozza meg a tudatot, nem értjük ma már mindennapi lelki tapasztalatainkat sem maradék nélkül, nemhogy kultúrákat értelmezhetnénk vele. A feuerbach-i tétel összeütközésbe jut azzal az új természettudományosnak tekinthető belátással, mely azt tanítja, hogy tudatos gondolkodásunkat egy tudattalan gondolkodás kíséri, mely amazt messze meghaladja jelentőségben, mert közelebb áll valódi cselekvéseink forrásaihoz, ösztöneinkhez. (ÖM 1958. III. 417)

Ennek az érvelésnek természetesen van egy-két gyöngye, megerősítésre szoruló pontja. A *lét* például alighanem összetettebb és strukturáltabb valami annál, mint aminek itt értelmezve van, és az is kérdéses, a freudizmus csakugyan természettudomány-e. (Van fölfogás, amely ma a freudi mélylélektant „szcientista önfélreértésnek” tartja.) Mindez azonban aligha változtat a tézis lényegének igazán: az ideológiák is, a lelki betegségek is a lelki/mentális folyamatok *deformációja*, torzulása. A kérdés inkább az, miért tud egy ideológia normaként, követendő mintaként és egyben magyarázatként is föllépni (akár nagyon széles körben is), a lelki betegség viszont miért stigmatizálódik? A közös gyökerű torzulás miért válik kétfelé? A szociológiai kategóriák (mainstream/marginális) erre nem adnak kielégítő választ, sőt éppen a lényegét hagyják homályban. Ha arra gondolunk, hogy az egyik – az ideológia – kisebb-nagyobb közösségek közös

hiedelme, a másik – a betegség – viszont egyéni és extrém hiedelem, amelyben a közösség nem osztozik, közelebb jutunk a magyarázathoz. Ám a hiedelemszerveződés genezisének azonossága és/vagy rokonsága még így sem teljesen magától értetődő.

A fölfogás háttérében azonban mindenképpen egy jól érzékelhető logikai rendszer húzódik meg.

S az Ázsia lelkéről (vagyis Hatvany Bertalan könyvéről) írott fogalmazvány lényeges pontokon a *Sas* felé mutat, azt készíti elő gondolatilag. Nem visz el egészen odáig, de innen már csak egy ugrás a *Sast* generáló attitűd. József Attila teoretikus elmozdulásának iránya innen már jól látszik, és két irányjelző mozzanatra még itt, előjáróban is, érdemes emlékeztetnünk. Az egyik a *kozmikus perspektíva* újraéledése. Az 1920-as években, még éretlenül, már kísérletezett ilyen nézőpontú értelmezésekkel – a két próbálkozás összefüggéseit illetően tanulságos Tamás Attila metaforikus, ugyanakkor mégis tárgyias címadása: *az úrtól az úrig*. S ennek a perspektívaváltásnak a számlájára írandó a Hatvany Bertalannak ajánlott nevezetes vers, a *Költőnk és kora* is, és maga a *Sas* is, csak amíg az egyik vers az ürességélmény tematizálása volt, addig a másik, a *Sas* egyféle megoldáskísérletként született meg. A másik mozzanat, amelyben ez az átalakulás kifejeződött, az ösztönerők, jelesül az agresszív ösztönerők szerepének a felértékelődése – párhuzamosan az *erkölcsi eszmék* megrendülésével. Ez a második mozzanat voltaképpen „mindig” ott volt az életmű háttérében, rejtőzködő előfeltevés-rendszerében, olykor-olykor fölszínre is tört, esztétikai alakot öltve (pl. a *Lázadó Krisztusban* vagy a *Tiszta szívvelben*), ám az erkölcs regulatív szerepe olyankor is megmaradt. Az életmű morális karaktere nem sérült. Az életmű a „jó” princípiuma nélkül leírhatatlan.

A kérdés, gondolatmenetünk e pontján csak az lehet, a *Sas* képi és filozófiai logikája fölfüggeszti-e ezt a princípiumot?

7.

A Hatvany-kritika fogalmazványa 1935. végi stádiumban mutatja József Attila teoretikus gondolkodásának metamorfózisát. A *Hegel–Marx–Freud* első hat fejezetének a *Szép Szó* számára készített levonata (amely egyébként akkor publikálatlan maradt!) 1936 végi, 1937 eleji stádiumot mutat. (Nota bene: a „kései főműnek” a költő haláláig tartó készültéről szóló állítások légből kapottak, semmi alapjuk sincs!) A levonat ötödik hasábjában a minket érdeklő vonatkozásban is kulcsfontosságú.

A vonatkozó rész, felületes olvasásban, csak egy pszichoanalízis-értelmezés, „ismert” dolgok rekapitulálása; valójában József Attila *kordiagnózisának* lényegét mondja ki.

A levonat ötödik hasábjában, közvetlenül a kiszedett szöveg lezárása előtt így summázta álláspontját:

egy új természettudomány, a pszichoanalízis, [...] azzal a felfedezéssel vált betegségek gyógyító módjává, hogy a tudat képes a lét közvetlen alakítására, ha másképp nem, hát úgy, hogy kivet magából, elfojt oly gondolatokat, melyeket épp a valóságos

természetes lét sugalmaz, s ezzel az elfojtással *annyira megváltoztatja a létet*, hogy az egészséges ember beteg emberré válik, az érzéken-ésszerűen gondolkodó lényben létrejön pl. a vallásos kedély, az a valóságos lelkiállapot, amelynek fogalmát oly mulatságosnak találta Engels, Feuerbachnál. Az ilyen ember – s az emberiség történeti múltjában csak ilyen emberekre számíthatunk – kétségkívül *valóságos lény, tudata* azonban *nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének*, hanem csak *annak a létnek a képét adja, amelyet már eltorzított*. Ez a tudat *nem a lét képét torzítja el*, hanem *magát a létet, mint természetet*, és e torzított lét képét többé kevésbé híven megőrzi.

Ez a gondolatmenet kétségkívül az elfojtás/betegség tengelyen mozog, és ennyiben tükrözi a költő személyes, individuális problémáját is. De az érvelés maga nem beteges, sőt világosan gondolkodó intellektust mutat. Több lépéssel előrébb jár, mint a konvencionális értelmezés – ám észrevétlenül átrendezi a fogalmakat, miközben nézőpontja marxi marad. Alapfogalma itt már a „lét mint természet”, és ami ehhez képest is új: a tudat nem a „lét képét”, azaz a tudat egy alakzatát, hanem magát a „létet torzítja el”. Ám a lét, amely eltorzul, maga „a valóságos, természetes lét”, így a probléma az, hogy a „valóságos lény tudata [...] nem felel meg ösztönös (faji, nemi) létének”. Ez a tétel pedig már egyrészt a lét és a tudat diszkrepanciáját mondja ki, másrészt – megfordítva a hagyományos fölfogást – nem a tudat, hanem *a lét torzulását állítja központba*. A „természetes” létnek az „igaz” létként való fölfogása messzire visszavezethető az elméleti gondolkodás történetében, „modern” változata Nietzsche írásaiban is jelen van, egyáltalán nem új tehát. József Attila verziója Freud metapszichológiája nélkül sem jöhetett volna létre. A freudi teóriával ellentétben azonban nem a tudatot akarja hozzáigazítani a torzult léthez, a „valósághoz”, hanem magának a torzult létnek a torzulását akarja eliminálni. Ez meglehetősen ambiciózus igény (részleteit a költőnél homály fedi), de voltaképpen „csak” a marxi program felújítása, „másik” oldalról való újrafogalmazása. Ez az újrafogalmazás persze legalább annyira kritikája is a kor marxizmusának, mint amennyire folytatása. Nem csak azért, mert itt elsősorban nem ökonómiai nézőpont érvényesül, hanem *a lét „természetként”* való fölfogása. De azért is, mert a hegeli–marxi fölfogással szemben itt nem a „történelem vége” (Hegel) optimizmusa érvényesül; ellenkezőleg, József Attila deformációtörténetet észlel és magyaráz. Az ökonómia és a társadalom ellentmondásai itt nem föl- és megoldódnak, hanem elmélyülnek; a torzultság lesz a lét lényege.

Ez mai perspektívából, sajnos, már egyáltalán nem olyan meglepő fölismerés.

8.

Az értekező szövegek áttekintése néhány dolgot azonnal nyilvánvalóvá tesz. Mindenekelőtt a Sas nem valami patológikus vízió; elméleti háttere, alapja van. A sas – a madár is, a vers is – a költő létfelfogásán belül értelmeződik. Egyrészt, a teóriának megfelelően, az agresszív ösztönerők mint „ kozmikus” erők jelennek meg a versben; a sas ezeknek az érzéki rajzolatú allegóriája. Az ösztönerők „leküzdhetetlenek”, a sas

röpte ezeknek az erőknek a hatalmát demonstrálja. Félelmetes, pusztító erő, de – bármily szokatlan, sőt meglepő – is ez a vers kínálta összefüggés – a „természetes” lét allegóriája. (Amikor a vércseppek és a hajnalpír azonosítódik [„ez a pirosló reggel” mondja a vers „a vércseppes pihetollakról”], akkor ez az összefüggés kap képi igazolást.) Az agresszió fölértékelése, igazolása volna ez? Beney Zsuzsa idegenkedése a „pusztulás-pusztítás víziójától” kimondatlanul is valami ilyesmit sugall. S tény, a sas képi üzenete eltér a „humanizmus” modern és igencsak befolyásos ideológiájától. Ám ez nem kivételes, egyedi vonás; a görög mítoszok erőszak- és agressziódimenziója, a modernitás antinómiáira reagáló Nietzsche sok aforizmája, vagy – József Attilához időben közelebbi példát említve – az orvosként is dolgozó német költő, Gottfried Benn jól mutatja ezt. (Igaz, utóbbi náci liezonja legalábbis gondolkodásra késztető kísérője ennek a fölfogásnak.) Úgy vélem, a *Sas* mint átpoetizált gondolat kísérlet *határhelyzetben* mutatja ezt a koncepciót. Semmiképpen nem az erőszak kultusz irodalmi dokumentumát érhetjük benne tetten. Mint vízió, mint látomás inkább *figyelmeztetés*, riasztó, szuggesztív kép. Ha a versbéli sas történeti háttérben felismerjük a náci birodalmi sas szimbólumát (ahogy Szabolcsi és Horváth Iván is teszi), a vers veszélyjelzőként való értelmezése megerősítést kap. S József Attila múltját, politikai preferenciáit ismerve egy ilyen opció teljességgel plauzibilis. És poétikai érv is szól a határhelyzet mellett. Az ötödik strófa, mint már volt szó róla, nemcsak a sashoz tartozás (vö. „szárny”) és a szerelem strófája, de – éppen a szerelem révén – az „új valóra váltásé” is. Azaz itt, zárlati pozícióban, a váltás, a megújulás szellemisége jelenik meg. A vers záróköve tehát az allegórián belül mint megújulás olvasható.

A szerelem az ember „természetes (faji, nemi)” teljesítménye, a „természetes lét” szerves része. Ám *nem* pusztító, hanem teremtő komponens. Hogy a *Sas*nak ez lett a zárlata, az az erőszak versus szerelem dichotómián belül radikálisan fölértékeli a szerelem melletti opciót. Ez egyértelmű állásfoglalás, ám – és ez kétségtelenül új elem – a koncepció nem a „liberális humanizmus” szerkezetébe illeszkedik.

9.

A másik vers, a címtelen töredék, szintén *Flóra-vers*, de szcenikája egészen más. Két dolog miatt érdemes mégis itt tárgyalni. Az egyik: Flóra, explicit formában alig jelenik meg (az egész tematika mögött persze, kikövetkeztethetően ott van!), de itt is ő a *megoldás*: „Flórák az én Amerikám” (ÖV 2005. II. 469), azaz Flóra képviseli azt az „új világot”, amely a vers beszélőjének elérendő (úti) *célja*. A másik: ez a vers is speciális, meghaladó határhelyzetet tematizál. A határhelyzet hangsúlyosan *lelki*. „Csak most értem meg az apámat” – mondja a vers, és a továbblépés igénye e megértés következménye: „az emberarcok mélyéről új értelem szegélye bukkan” (ÖV 2005. II. 469).

A vers egy ponton megszakad, és mélységes paradoxona a töredékességnek, hogy éppen ez az „új értelem” marad homályban. A megoldás: Flóra itt csak pusztán név,

és az Amerikával, az új világgal való azonosítása is csak Flórának, vagyis a Flóra-szerelemnek a szubjektív fontosságát húzza alá – ám tartalmáról semmi érdemit nem árul el. (A szerelem, amelyre igazából csak a Flóra név és az az időben született Flóra-versek analógiája utal, mint elvonatkoztatás meglehetősen üres. Csak a minden szerelemre jellemző általánosságok érthetők ide.)

A ránk maradt versszöveg nagy része az *apához való viszonyt* írja le és értelmezi újra. (Életrajzi szempontból nem először és még most sem szakadva el teljesen a családi mitológiától.) A viszony újratárgyalásának háttérébe alighanem a pszichológus Kozmutza Flóra közvetítő szerepe érhető tetten. Flóra természetesen nem családtörténeti adatokat közvetíthetett (ilyenekkel nem is rendelkezett), hanem az értelmező apparátust, a sorsanalitikai szempontokat szállíthatta. Mint Szondinak tanítványa és munkatársa tájékozott volt a sorsválasztás ismétlődésének a törvényszerűségeiben. És beszélgetéseik során ezek egy részét, akár szándéktalanul is továbbadhatta a költőnek.

József Attilát a sorsanalitikai fölfogásból alighanem a sorsválasztás ismétlődésének a szabályszerűségei foglalkoztatták. Apja sorsa, amely egyszerre volt traumatizáló élménye és a kényszerítő társadalmi (közösségi) nyomás háttéroka, ismételten szembenézésre készítette. A vers elkészült része voltaképpen ennek a szembenézésnek a retorizált, poetizált eredménye.

A versnek az apához való viszonyt megjelenítő része, ha önmagában nézzük, jól retorizált, világos szerkezetű, önmagában is megálló vers. Szerkezetét poetikailag, az ismétlések és az ismétlések variációi adják meg. Az ismétlések a beszélő lelki pozícióját vésik be a versolvasó tudatába: „Csak most értem meg az apámat” – ez háromszor jelenik meg a szövegben (az első, a tizedik és a huszonnyolcadik sorban), és kognitív mnemotechnikai szerepe mellett a ritmikai tagolást is elvégzi. Szemantikailag pedig a megértés aktusát helyezi a középpontba. A másikféle, variált ismétlés pedig az apa úti céljának változó minősítését mutatja föl és szolgálja. Ez is háromszor jön elő; a 2–3., a 11–12. és a 26–27. sorban. Az első alkalommal azt tudjuk meg az apáról, hogy ő az, „aki a *zengő* tengeren / nekivágott Amerikának.” A második alkalommal ugyanez ismétlődik, egy jelzőnyi változtatással: az apa most „az *ingó* tengeren” vág neki Amerikának. És a harmadik alkalommal is csak egy jelző változik meg: az apa most „a *csalárd* tengeren” vág neki Amerikának. A jelző megváltoztatása közvetlenül csak a tengerre vonatkozik, ezzel azonban az „új világba” vezető út minősítése is megváltozik. A „zengő” tenger még egyféle fölszólító, hívó aurát teremt, az „ingó” már a bizonytalanságot, a „csalárd” pedig a szándékolt megtévesztés konnotációit teremti meg. Azaz megváltozik az úti cél minősítése is.

Életrajzilag ez az Amerikára való hivatkozás hamis, és József Attila akkor már régóta tudta, hogy apja nem Amerikába vándorolt ki, hanem csak Romániába, és ott ekkor már egy cigánytelepen húzta meg magát. A vers tehát itt csak a család „önvédelmi” mitológiáját mondja föl. Ez azonban ebben a versben már csak poétikai szükséglet, az „új világ” motívum retorikai előkészítése és nem önéletrajzi „szükséglet”. Az első

huszonhét sor ugyanis egyértelműen apja történetének az erkölcsi revíziója. És ami érzékeny ponton hitelesíti ezt a revíziót, a vers, ha rejtjelezve is, eljut apja cigány származásának elismeréséig is. A hatodik szakaszban ugyanis van egy enigmatikus részlet, amely sem a családi mitológiába, sem az életrajzi realitás ma is közkézen forgó verziójába nem illik bele: „Az erdőn nem volt egy szál bokra / egész úton emlékezett / és hányt a hempergő habokra.” Mi ez? A habokra hányás a tengeribetegség jellegzetes tünete; mint motívum a (fiktív) tengeri utazás hatásos attribútuma. De a fiktív tengeri utazás valódi hőse miért és mire emlékezett? A vers szerint arra, hogy az „erdőn nem volt egy szál bokra”. De mi ez az erdős, bokros motívum itt, és miért váltotta ki az emlékezést? Egy árulkodó, ám nyíltan be nem vallott életrajzi realitásfragmentum. A posztnomád „sátoros” cigány életének egy epizódja, életmódjának egy pillanatképe. (Ez a motívum Babits *Cigánydalában* is megjelenik.)

A vers első huszonhét sora az apához való viszonyt jeleníti meg. A családi mitológia fölmentő és magyarázatot adó logikájában mozog *pro forma*, de finom, diszkrét korrekciókkal fölbonthatja ezt a logikát, és végeredményben eljut odáig, hogy kimondja, az apa nem volt „erkölcsi példatár”. (Ez az átrendeződés életrajzi szempontból külön elemzést érdemelne; lenne néhány tanulsága.) A vers retorikája viszont szerkezetileg is az apa megértését hangsúlyozza, azt ismétli és vései be az olvasó tudatába. „Csak most értem meg az apámat”, mondja a vers ismételten. Ebben a megértésben nemcsak az a fontos, hogy ezek szerint *volt mit megértenie*, és eddig, valamiért a beszélő *nem értette* az apját, hanem az időpont, a „most” is. Mi történt? Mi az, ami *most* megérthetővé teszi azt, amit eddig nem értett? A szerző életrajzi adatismerete már egy ideje, legalább egy éve meg lett volna a megértéshez, most tehát nem az adatismeret hozta meg a fordulatot, hanem valami más. Mi? Az életrajzi háttérrel pontosan nem ismerjük, a vers poetizált formában csak azt mondja el, hogy a beszélő most maga is „új világba készül”, mert „az emberarcok mélyiről új értelem szegélye bukkan”. És ennek kapcsán még valamit kimond: „Flórám az én Amerikám.” Azaz Flóra személye, szerelme képezi az „új világot”. Ez eddig rendben is volna. De miért szakad meg a vers? Miért nem kerekedik ki ez a fordulat teljesen?

Lehet, hogy életrajzi okokból. Ha a töredék június 20-a körül született, akkor elképzelhető, hogy József Attila állapotának komoly romlása, a Siestába kerülése volt az ok. De ha nem így történt, és a vers korábbi, akkor valami szemléleti és/vagy poétikai megoldatlanság áll a háttérben. Egy valami mindenesetre biztosnak látszik: a fordulat, amely „most” bekövetkezett, nagy és meglehetősen ellentmondásos fordulat volt, nem megnyugvást, hanem éppen ellenkezőleg, feszültséget teremtett. „Flórám az én Amerikám”, hangzik a deklaráció, ám addigra már tudható a versből, a tenger – változó – jelzőjéből, hogy Amerika, az új világ maga is csalárd úti cél volt, vagy legalábbis az odavezető út csalárdnak látszott. Itt tehát valami kognitív disszonancia mindenképpen van.

Ha más oldalról közelítünk a problémához, akkor egy, poétikailag nagyon indokolt kérdés merül föl: mi volt az, amit a vers beszélője (és így maga József Attila is)

„megértett” apja sorsából? A vers számos implicit utalást tartalmaz erre vonatkozóan, és ha az apa valóságos életrajzát is rávetítjük erre az utalásrendszerre, csak egyetlen, valószínű válasz kínálkozik. A fölsimert összefüggés csakis a beilleszkedni nem tudó, posztnomád „természet” *elnyomhatatlan szabadságvágya* lehetett, amely a hétköznapi „erkölcs” normáinak fölírása árán is érvényesülésre tört. Ez, legyünk őszinték, József Attila alkatától sem volt teljesen idegen, noha ő az ilyen jellegű késztetéseit újra és újra kordába szorította. Nála a „jó” princípium kerekedett felül.

Ha következtetésünk helyes, akkor a vers a megértés tárgyának explicit kimondását nem merte vállalni.

Elképzelhető, hogy – ahogy a mai értelmező, úgy – maga a költő sem boldogult a fordulata mélyén meghúzódó inkongruenciával. Hogy mi volt az az „új értelem”, amelynek szegélye az „emberarcok mélyiről” fölbukkant, megnevezetlen marad, sőt megjelenítetlen is. Csak találgatni lehetne. De a későbbiek, a végső „ultima ratio” ismeretében egyáltalán nem zárható ki, hogy e fordulat zsákutcába vitt. A töredékben maradás annak fölismerésére vall.

*

A Sas apokaliptikus víziója/látomása azonban mint költői figyelmeztetés igazolódtott. A vers megírása utáni évek (1937/1945) az emberiség addigi történetének talán súlyosabb, számos elemében az emberlét botrányát jelentő kataklizmáját hozta. A „pusztulás, pusztítás víziója” a bekövetkezőkhöz képest már-már szelíd, optimista látomásnak bizonyult.

Beteges, patológikus képzelgésnek vélni tehát súlyos tévedés; mély történeti értetlenség.

JEGYZET

A verseket a Stoll-féle kritikai kiadás javított változatából idézem: *József Attila Összes versei I–III.* kritikai kiadás. Közzéteszi: Stoll Béla. Bp., Balassi, 2005. (Hivatkozásokban: ÖV 2005, kötetszám, oldalszám.) A Hatvany Bertalan könyvéről írottakat Szabolcsi Miklós úttörő kritikai kiadásából idézem: *József Attila Összes művei III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok.* Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós. Bp., Akadémiai, 1958. (Hivatkozásban: ÖM 1958. III., oldalszám.) [Az idézetekben levő kiemelések tőlem származnak.] A Hatvany-kritika a Tverdota–Veres-féle kritikai kiadásban (2018) is megjelent, e kötet címe: *József Attila Összes tanulmánya és cikke.* Ez a kiadás azonban csak erős kritikával használható, és mint könyv nagyon nem praktikus szövegkiadás. – József Attila életútjáról, pályájáról máig a leghasználhatóbb Szabolcsi Miklós négykötetes monográfiája. A családi háttérhez: *Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése.* Bp., Akadémiai, 1963. Az 1937-es helyzethez: *Kész a leltár. József Attila életrajza és pályája, 1930–1937.* Bp., Akadémiai, 1993. Az egész pályáról lásd saját szócikkemet

is, irodalommal: Lengyel András: *Szócikk József Attiláról. A Móra Ferenc Múzeum évkönyve, Újfolym* 6. Szeged 2019, bővebb változata: *Minerva baglya. A későmodern gondolkodás történetéhez*. Bp., 2022 – A költő apjához való viszonyáról: Lengyel András: *József Attila „cigánydala”*. Tiszatáj, 74. évf. (2020), 12. sz., 81–92, vö még Uő: *Pőcze Borcsa nótája*. Népszava (Szép Szó, a Népszava kulturális melléklete), 148. évf. (2021), 25. sz. (jan. 30), 4. – A pszichoanalitikus háttérhez: József Attila: *Szabad-ötletek jegyzéke*. Közzéteszi Stoll Béla. Bp., Atlantisz, 1990, javított kiadása: Bp., Atlantisz, 1997. „Miért fáj ma is?” *Az ismeretlen József Attila*. Szerk. Horváth Iván és Tverdota György. Bp., Balassi – Közgazdasági és Jogi, 1992; Szőke György: „*Űr a lelkem.*” *A kései József Attila*. Bp., Párbeszéd, 1992. – József Attila és Kozmutza Flóra kapcsolatához a legfontosabb: Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól*. Bp., Szépirodalmi, 1987. – A Sasról: Horváth Iván: *A Hegel–Marx–Freud alapötlete*. ItK, 124. évf. (2020). 5. sz., 580–598, ezen belül magáról a versről: 593–598.

Mi történt a tenisz táján

Egy valóban ismeretlen József Attila-vers körül

Néhány éve nagy port vert fel egy József Attilának bizonyára tévesen tulajdonított, minden bizonnyal hamisított kézirat, az *Edit*.¹ Itt most egy másik, kétsoros, rímes szövegre hívnám fel a figyelmet, amely nem szerepel a költő köteteiben, pedig bízvást tekinthető ismeretlen József Attila-versnek is, amelynek ott a helye a kiadások *Rögtönzések, tréfák, személyes érdekű apróságok* címmel illetett függelékében.

Visszaemlékezései szerint Kozmutza Flóra, a későbbi Illyés Gyuláné 1937. február 20-án ismerte meg József Attilát Dániel Anna és édesanyja, Dánielné Lengyel Laura – író, drámaíró, egy időben a *Budapesti Hírlap* munkatársa – irodalmi szalonjában, egy kétszobás Dembinszky utcai lakásban. A költőt, mint írja, „Sándor Kálmán, szerkesztő, író [...] hozta magával – váratlanul –, hogy csináljam meg vele az egyik akkor – és még ma is – igen elterjedt pszichológiai vizsgálatot, a Rorschach-tesztet”.²

Ugyanerről a napról beszél Dániel Anna is: „József Attila hozzánk először Sándor Kálmán kíséretében jött el.” Ez utóbbiról az emlékező ezt mondja: „Hajdanában József Attila szerelmét, Wallesz Jenő újságíró lányát, Lucát vette feleségül, aztán elvált tőle; azon az estén, 1937 februárjában ismét vetélytársi helyzet állt elő: Sándor Kálmán keserű iróniával figyelte a társaságtól elkülönült József Attilát és Flórát.”³ Erre minden oka meg is volt: a tíz képen alapuló teljes teszt felvétele ugyanis Illyésné szerint általában „egy félóra-óra” volt, ezúttal viszont csak az ötödik képig jutottak, „majdnem két óra alatt”. A költő négy nappal később szerelmes verseket mutatott Flórának, három további nap múlva pedig már a házasságukról fantáziált neki.

Mindezek elég ismert dolgok. Ami miatt mégis érdemes felidézni őket, az Dániel Anna emlékezésének egy későbbi részlete: „Talán még ezen az első estén történt, vagy inkább később, hogy József Attila feketekávés csészejével a kezében, fickós hetekeséggel körülnézett, s ezt a rigmust eresztette meg: »Pénteken a tenispályán meg-rúgtak a penisz táján.«”⁴ Dániel Anna ezzel a mondattal írja le a következő pillanatot: „Megdermedtem.” Ez alighanem a finom társaság általános reakcióját is tükrözi, amelyen a visszaemlékező édesanyjának lélekjelenléte segített túllendülni: „Egy kis süteményt, Attila!”

¹ A szöveg fogadtatásának bibliográfiája külön függelékben.

² ILLYÉS Gyuláné, *József Attila utolsó hónapjáról*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 10.

³ DÁNIEL Anna, *Két irodalmi „szalon”, korképpel* = Újhold-Évkönyv 1986/1, szerk. LENGYEL Balázs, LAKATOS István, NEMES NAGY Ágnes, Bp., Magvető, 1986, 444.

⁴ DÁNIEL, *i. m.*, 445.

Nem biztos azonban, hogy a kínos pillanatokban mutatott angol hidegvér klasszikus mondatának („More tea, vicar?”) ezzel az aktuális magyar megfelelőjével az utókor is napirendre térhet a két sor fölött, mert joggal merülhet fel a gondolat, hogy az József Attila saját rímjátéka, amelyet a kritikai kiadásokban hiába keresünk.

A visszaemlékezés is ezt sugallja, az *argumentum ex silentio* elve alapján: Dániel Anna a kétsorossal kapcsolatban József Attilán kívül senki mást nem említ. Ugyanígy a beszédhelyzet, a hetyke kiállítás is azt valószínűsíti, hogy a költő a saját – mégpedig leginkább új keletű – versezetét adta elő, hiszen ha idegen ötlettel hivatkozik valaki, könnyen kínos helyzetbe kerülhet, ha a szellemességet esetleg más is ismeri.

A szójátéknak ez a típusa, amit a német Schüttelreimnak nevez, bizonyára ismeretes volt a magyar kultúrában korábban is,⁵ de a húszas években jött divatba, alighanem akkor kapta magyar nevét is: kecskerím. Karinthy Frigyes 1921-ben írt róla a *Színházi Életben*,⁶ majd még egyszer, *Az Est Hármaskönyve* című almanach 1927. évi kiadásában.⁷ Mint írja: „Kötöttsége egyetlen szabályból áll: az első sor két utolsó szava olymódon rímel a második sor két utolsó szavára, hogy a két szó kezdőbetűje felcserélődik.”

Az első irodalmi becsű kecskerím tudomásom szerint Karinthyhoz kötődik, a Tanácsköztársaság idejéből maradt fenn ez a Kosztolányinak címzett kétsorosa: „Szarok én a bűdös proli durva kezire, / de te bezzeg seggit nyalod, kurva Dezire.”⁸ Ugyancsak Karinthy az, aki a tudomásom szerint az első és máig egyetlen összefüggő – tizenhat soros – verset írta csupa kecskerím felhasználásával, *Közérdekű kecskeköltemény* címmel.⁹ Ez mindössze egyszer jelent meg kötetben, ezért talán érdemes teljes egészében idézni:

Pesti ucca sarkán áll egy komoly csendes rendőr,
Országúton kakastollal jár a rendes csendőr.
Kardjuk ragyog, mint az égnek csillogó villáma,
Hogyha rásüt a napsugár villogó csilláma.
András vigyáz éber szemmel a cseles járdára,
Mihály bá meg gondot visel a jeles csárdára.
Most a villamos előre! Most a batár hátra!
– András gondja. És a Mihály? Ő a határ bátra.
Az életük csupa gond és csupa bosszú, hajsza,

⁵ Egy vicclap 1916-os évfolyamában, a *Szerkesztői üzenetek* sorában ez olvasható: „Napiparancs – papinarancs: *schüttelreim*-nak jó, rébusznak gyöngé” – *Borsszem Jankó*, 49(1916), 11. (2518.) sz. (március 12.), 12.

⁶ KARINTHY Frigyes, *Kecskerím*, *Színházi Élet*, 10(1921), 43. sz., 24–25.

⁷ KARINTHY Frigyes, *Tiz elmúlt év híres pesti társasjátékai* = *Az Est Hármaskönyve az 1927. évre*, szerk. SALUSINSZKY Imre, MIKES Lajos, H. n. [Bp.], é.n. [1926], 255–269.

⁸ RÉZ Pál, *Bokáig pezsgőben*, Bp., Magvető, 2015, 138.

⁹ KARINTHY, *Tiz elmúlt év...*, i. m., 260. – Kötetben: KARINTHY Frigyes, *Összegyűjtött versei*, s. a. r. KÓRIZS Imre, Bp., Magvető, 2017, 192–193.

Le is konyul ettől mindnek csapzott, hosszú bajsza.
Mert amellet éhesek is, mint a korgó medve,
Ezért van bíz mindkettőnek olyan morgó kedve.
Miniszter úr, ha meglelte a fotelben helyét,
Vacsora közt azon törje a hotelben fejét,
Hogy aki a jogot védi s a rend lelkes tisztje,
Ne koplaljon s legyen neki egy kis telke s lisztje.

József Attilának ugyanakkor a szójátékoknak ezt a fajtáját párizsi egyetemistaként is bőven lehetett alkalma megismerni: a francia kultúrában nagy és eleven hagyománya van¹⁰ az évszázadok óta *contrepet* („ellenszellentés”) névvel illetett kecskerímnak, legalább Rabelais *Pantagruelje* óta: „entre femme folle à la messe et femme molle à la fesse” (16. fejezet), „a beau mont le vicomte [...] à beau con le vit monte” (21. fejezet).¹¹

Tverdota György szíves e-mailbeli közlése szerint a tenispályás kétsoros kritikai kiadásokból való kimaradásának az lehet az oka, hogy a kecskerímet esetleg Baron Gyula orvosnak tulajdonítják, aki Karinthy Frigyes Hadik kávéházbeli társaságának volt a tagja. Baron doktor nemcsak arról nevezetes, hogy egyike volt azon „Gyulák”-nak, akiktől az *Utazás a koponyám körül* tanúsága szerint Karinthy a műtétje előtt tanácsot kért az agydaganata dolgában, hanem arról is, hogy mint Németh Andor, Karinthy és József Attila jó barátja írja, „rendkívül elmés ember volt, vetekedett Karinthyval a kecskerímek készítésében”. Németh idézi is az egyik ilyen versezetet: „A padláson egy pipás császkál, nyilván ez a csipás Pascal!”¹²

A budai kávéházban pedig, mint éppen Némethről tudjuk, József Attila is járt: „Egyszer elvittem őket, Attilát és Jolánt, a *Hadik*-ba, de Jolánnak nem volt sikere.” A megfogalmazás nem arra utal, hogy József Attila ezután gyakori vendége lett volna Karinthy asztaltársaságának, ahol Baron Gyulával – akinek neve egyébként nem szerepel Szabolcsi Miklós négykötetes József Attila-monográfiájában – találkozhatott volna.

Karinthy Frigyes ráadásul 1935-ben a Reviczky utcába költözött, ahonnan már nem a Hadikba járt, hanem a pesti Centrálba, ahol már nem volt – Németh Andor könyvének címét idézve – „bérelt páholy”-a. Abban az időben tehát, amikor Dániel Anna szalonjában József Attila elrikkantotta a kétsorost, a költőnek már végképp nem lehetett alkalma ezt Baron doktortól hallani a Hadikban.

¹⁰ Luc ÉTIENNE, *L'Art du contrepet: Petit traité à l'usage des amateurs pour résoudre les contrepeteries proposées et en inventer de nouvelles*, Paris, Jean-Jacques Pauvert, 1957. – Joël MARTIN, *La contrepeterie*, Paris, PUF, 2005.

¹¹ Az első szójáték Gulyás Adrienn remek, de nem egészen kecskerímes megoldása szerint: „unalmas a papi sima ima, ha nincs napi rima pina” (François RABELAIS, *Pantagruel*, ford. GULYÁS Adrienn, Bp., Osiris, 2010, 119).

¹² NÉMETH Andor, *Emlékiratok: Részletek* = *Uő, A szélén behajtva: Válogatott írások*, s. a. r. RÉZ Pál, előszó DÉRY Tibor, Bp., Magvető, 1973, 648.

A két sorral kapcsolatban Tverdota György érdeklődésére 2020 áprilisában Kassai György irodalomtörténész is így nyilatkozott e-mailben: „teniszpálya-ügyben nem tudok hitelesen megszólalni, nekem is úgy tűnik, hogy József Attilától származik, de hogy mikor követte el? úgy rémlik, talán a Rorschach-tesztel kapcsolatban”. A szöveget némileg más szöveggel, tudtommal még két helyen idézik.

Az egyik Karinthy Márton *Ördöggyörcse*, amelyben Karinthy Gábor – Frigyes nagyobbik fia, Márton nagybátyja – kitalált naplójában szerepel mint a Kosztolányitól ihletett, fiataloktól űzött rímjátékok egyike, ebben a verstanilag kissé kiegyensúlyozatlanabb formában: „Tegnap délután a teniszpályán / Valaki megrúgott, a penisz táján.” Ha valóságosnak fogadjuk el a fikciónak ezt az elemét, Karinthy Gábornak a *Szép Szó* munkatársaként könnyen tudomására juthatott a kecskerím, az unokaöccse, Karinthy Márton pedig közvetve vagy közvetlenül tőle értesülhetett róla.

A válasz a szájhagyomány, az irodalmi folklór, amelynek közvetítésével a költők olyan rímjátékai terjednek – szinte kivétel nélkül névtelenül –, mint a sírversek („Itt nyugszik Károlyi Amy: / por és hami”) vagy a végig – esetleg az első kivételével – azonos betűkből álló, csak a szóközök helyében különböző kétsoros csacsipacsik („Ah, ideges ősz akadt. / S a hideg eső szakadt”).

A teniszpályás kétsoros egy másik helyen is fennmaradt: Timár György idézi egy kultúrtörténeti cikke élén 2001-ben, ráadásul a szerző egyértelmű megnevezésével: „Mottó: »Pénteken egy teniszpályán / engem dobtak penisz táján.« József Attila”.¹³ Ebben az esetben felmerül, hogy az *Újhold-Évkönyv* szövege romlott el (bár a forma, a felező nyolcas ezúttal ép maradt), vagy inkább egy tőle független szöveghagyománnyal van dolgunk. Az utóbbit tartom valószínűbbnek. A precíz és kitűnő formaérzéssel rendelkező Timár ugyanis a nyolcvanas évek *Ludas Matyi*jában kifejezetten sajtóbakikra szakosodott cikksorozatot írt, úgy gondolom tehát, hogy a szöveget a második sor feltűnően magyartalan szórendjével nem Dániel Anna emlékezésében olvasta, hanem hallás után, szájhagyomány alapján ismerkedett meg vele.

József Attilának távolról sincs annyi rímjátéka, mint Kosztolányinak, de a hódmezővásárhelyi Kokron gyár Nor-coc márkanév alatt gyártott termékeire (pontosabban a svájcisapkára) Stoll Béla szerint 1934-ben írt reklámversei között akad első osztályú: „Akármilyen snorr kokott – / még az is hord Norcocot.”

Az is ilyen, ennél és a kecskerímeknél persze igényesebb nyelvi játék, amikor a költők előre megadott rímekre írnak verset, többnyire szonettet, és amit franciául „bouts-rimes”-nek hívnak. Alighanem e játék első magyar emlékei közé tartoznak az Illyéssel közösen írt, *Cézár Galliában*, *Reggeli ájtatosság*, *Egy Modiano-cigarettapapír elszakad* és *A másodfokú függvények egyenletei* című szonettek: a két franciás műveltségű költő kimondottan a francia kultúrából honosíthatta meg magyarul ezt a játékot. Később innen terjedhetett el valamelyest a magyar irodalomban máshol is: Lator László

¹³ TIMÁR György, *Tojásból lett szerelem, avagy a tenisz rejtelmek*, Kincskereső, 28(2001), 8–9. sz. (november–december), 70–71.

és Kálnoky László¹⁴ is játszotta ezt, illetve Várady Szabolcsnak is van néhány ilyen verse,¹⁵ amelyek közül az egyik Kosztolányi *Számadása* harmadik szonettjének rímeire íródott, egy másik, a *Szent karácsony ünnepén avagy inkább a mulandóságról* című pedig a Vasy Endre által megadottakra.

Akárhogyan is, minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy a kecskerímet József Attila írta. Ráadásul – anélkül, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítanánk a kétsorosnak –, az is megállapítható, hogy annak ellenére, hogy mint egyszerű rímjáték teljesen légből kapott is lehetne, tulajdonképpen a költő élethelyzete felől is olvasható. Hiszen ha a műszubjektumra rávetítjük József Attila alakját, akkor a két sor tartalma úgy is összefoglalható, hogy nem egyszerűen nem engedik játszani, hanem az előttünk proletárként megképződő lírai ént a tipikusan polgári sportolás színhelyén a burzsoázia képviselőinek részéről súlyos inzultus éri. Az erre adott reakció azonban ezúttal nem fájdalmas, hanem a költői életműben meglehetősen egyedülálló módon: tréfás.

¹⁴ KÁLNOKY László, Jónás az „Ilkovichs”-ban = KÁLNOKY László *összegyűjtött versei*, s. a. r. FERENCZ Győző, Bp., Osiris, 2006, 655.

¹⁵ VÁRADY Szabolcs, *Vijjogni, mint a vércse: Egy Kosztolányi-szonett rímeinek újrahasznosítása* = Uő, *De mennyire*, Bp., Magvető, 2019, 60.

Függelék

Az Edit című szöveg fogadtatásáról

- BALOGH Endre. „Ha hamisították a József Attila-kéziratot, így tették: Avagy a szerkesztő bosszúja, *prae.hu*, 2021. 02. 18. <https://www.prae.hu/article/11956-ha-hamisitottak-jozsef-attila-keziratot-igy-tettek/>
- BALOGH Endre. „Kis híján 100 százalék, hogy hamisítvány a József Attilának tulajdonított »Edit«: Nem stimmel az Antikvarium.hu közleménye”. *prae.hu*, 2021. 02. 23. <https://www.prae.hu/article/11972-kis-hijan-100-szazalek-hogy-hamisitvany-a-jozsef-attilanak-tulajdonitott-edit/>
- HORVÁTH Iván. „Mégsem hamis a József Attila-kézirat? A boldogság mint esztétikai kudarc”. *prae.hu*, 2021. március 23. <https://www.prae.hu/article/12028-megsem-hamis-a-jozsef-attila-kezirat/>
- KAPPANYOS András. „Mi a vers, és mennyibe kerül?: A József Attilának tulajdonított új szöveglelet kérdései”, *abtk.hu*, 2021. február 22., <https://abtk.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/1725-mi-a-vers-es-mennyibe-kerul-a-jozsef-attilanak-tulajdonitott-uj-szoveglelet-kerdesei>
- KENYERES István – SARUSI KISS Béla. „Hiteles-e a nemrég felbukkant József Attila-kézirattal kapcsolatos rendőrségi irat?” <http://bparchiv.hu>, 2021. ápr. 11. k. <http://bparchiv.hu/statikus/kenyeres-istvan-sarusi-kiss-bela-hiteles-e-nemreg-felbukkant-jozsef-attila-kezirattal>
- KŐRIZS Imre. „Kész a leltár? Eredeti vagy hamisítvány az új József Attila-kézirat?” *Magyar Narancs*, 2021. febr. 25(33/8), 25–27.
- LENGYEL András. „Senki nem bizonyította: A gyanú atmoszférája és a József Attila-értés”. *Magyar Narancs*, 2021. márc. 11(33/10), 34–35.
- SÁRKÖZI Éva. „József Attila editálva, avagy a nagy kéziratrejtély megfejtése”. *prae.hu*, 2021. 02. 28., <https://www.prae.hu/article/11980-jozsef-attila-editalva-avagy-a-nagy-keziratrejtely-megfejtese/>
- SÁRKÖZI Éva. „Szép remények: Hamisítvány lehet az árverésre bocsátott, József Attilának tulajdonított kézirat”. *prae.hu*, 2021. 02. 18.
- SÁRKÖZI Éva. „A »lehetséges irodalom« műhelytitkai: Hommage à Zemplényi Ferenc”. *prae.hu*, 2013. 03. 26., <https://www.prae.hu/article/12035-a-lehetseges-irodalom-muhelyitkai/>

- TVERDOTA György. „A Számvetéstől az Editig: avagy hogyan gyártsunk remekműből selejtet”. *Élet és Irodalom*, 2012. ápr. 9. (65/14), 8–9.
- VERES András. „Egy »József Attila-kézirat« nyomában”. *Népszava*, 2021. február 24. (148/46), 11.
- VERES András. „A filológia becsülete: Egy csalási kísérlet leplezéséről és leleplezéséről”. *Magyar Narancs*, 2021. márc. 18. (33/11), 30–22.
- GURZÓ K. Enikő, Dedikáló kísértet, *Magyar Nemzet*, 2021. márc. 6., A Magyar Nemzet hétvégi melléklete: Lugas, 1–2.

Egy elfelejtett konzervatív irodalomtörténész, Császár Elemér atipikus családfája és életútleírása¹

Császár Elemér irodalomtörténész professzorral foglalkozó közleményünk egy nagyobb prozopográfiai kutatásba illeszkedik, amelyben azt vizsgáljuk, hogy milyen társadalmi körből, milyen felekezeti-művelődési alakzatokból rekrutálódott a magyar tudáselit csúcspozícióit elfoglaló, polgári kori egyetemi tanárságunk. Egy korábbi elemzésünk azt mutatta, hogy a két világháború közötti professzorok a társadalom középrétegeiből származtak: az apák közel háromnegyed részben a középosztály különböző szintjeihez és negyedrészen a kispolgári csoportokhoz tartoztak. Később a dédszülőnkig terjesztettük ki kutatásunkat, mert azt is szeretnénk volna megtudni, hogy milyen mobilitási pályák működtek, milyen energiák voltak a megelőző nemzedékekben. Hogyan ment végbe a többlépcsős, fokozatos intellektualizálódás a különböző rendi vagy rendies státuszcsoporthoz, etnikai, szociokulturális tömbökhöz, felekezeti-művelődési alakzatokhoz az egyes régiókban. Eddig elsősorban a református felekezeti-művelődési háttérrel jövő professzorokkal foglalkozva azt tapasztaltuk, hogy ezt az alakzatot generációkon át felekezeti endogám házasságok fűzték össze, és integritásukat a református felekezeti iskolahálózat kizárólagos használata is védte. További jellegzetesség volt az etnikai magyarok száz százalékot megközelítő aránya, és az apai ágon kétharmados nemesi, kisnemesi származás, összefonódva a nemzedékeken át öröklődő református prédikatori/tanítói renddel.

A kora újkori konfesszionizációk óta többé-kevésbé zárt felekezeti-művelődési alakzatok töredezése a 19. század második felétől már mindenütt előrehaladt, de legszembetűnőbb módon az ország központi régiójában, főleg Budapesten mutatkozott meg. Itt találkoztunk a legtöbb, a korábbiakhoz képest atipikus családfával a reformátusok esetében is. Ehhez az atipikus körhöz tartozik Császár Elemér családfája is. A katolikus vallását reformátusra cserélő apán és a házasság miatt szintén reformátussá lett anyán és három fiukon kívül a belátható időben a családfán mindenki római katolikus volt. (Végül az anyát is katolikus szertartással temették.) A három fiú is katolikus feleséget választott. Így Császár Elemér lányai is katolikusok lettek, vejei és unokái is. Másrészt a Császár-családfája a református alakzathoz képest azért is atipikus, mert egyetlen etnikai magyart sem találunk a felmenők között. Az apai ágat kibocsátó Budapest környéki Zsámbék és Pilisborosjenő is alapvetően német jellegű volt. Az anyai ág őse, az első magyarországi Pigetti pedig talán francia eredetű, de az Arad és Temes megyei familia németekkel házasodott, és német kultúrájú volt.

¹ Készült az NKFIH K128942 számú kutatása keretében.

Társadalomszerkezetileg az apai ág a rendi vonal alatti státuszcsoporthoz tartozott. Az egyik apai dédapa zsámbéki telkes jobbágy, a másik pilisborosjenői zsellér volt. Az apai nagyapát talán éppen az mozdította Pestre, az segítette kilépni ebből az állapothoz, hogy törvénytelen gyerek volt. A gyorsan fejlődő reformkori Pestre kerülve sikeres asztalosmester lett a Józsefvárosban. Kilenc gyereke közül, már a kiegyezés után, a négy lány iparoshoz ment férjhez, és fiai is legalább kispolgári szintre léptek. Közülük a legidősebb – professzorunk apja – Császár Károly volt a család első tanult embere. A piaristák segítségével lett középiskolai tanár, és a maga erejéből ismert matematikus, egyetemi magántanár és biztosítási szakember. Ahogyan az alulról jövő diplomások gyakran magasabb státuszú családokba házasodtak, úgy a piarista rendből kilépő apa is egy úri birtokos és katonatiszti családból nősült, ahol a felmenők között katona bárók is voltak. Minden ágazatukban több nemzedék óta intellektualizálódtak. Ezzel párhuzamosan érzelileg is magyarosodtak. Az anyai nagyapa harcolt a negyvennyolcas honvédseregben, és egyik testvére százados, a másik pedig tábornok volt ugyanott. Világos után utóbbiak várfogságot is szenvedtek.

A két ág egyesüléséből születő családnak az 1862-ben Kaiser nevét Császárra magyarosító sikeres apa, Császár Károly polgári jólétet tudott biztosítani. Mindhárom, felnőtt kort megért fia egyetemet végzett, doktori címet szerzett. Ifj. Károly az Országos Földhitelintézet ügyvezető igazgatója, miniszteri tanácsos volt, Ernő középiskolai tanár, irodalomtörténész, tanügyi főtanácsos. Elemér, az irodalomtörténet professzora egy generációk óta elitértelmiségi családból házasodott. Apósa, Hajnik Imre a jogtörténet nagytekintélyű professzora volt a budapesti egyetemen. A család következő generációjából a tudáselithez tartozott Károly fia, Császár Ákos Kossuth-díjas akadémikus, világhírű matematikus. Ernő lánya, Császár Edit pedig kiváló színháztörténész, kandidátus, aki Mályusz Elemér történészprofesszor felesége lett.

A családfa közlése után, a bemutatott családtörténeti háttérből jövő Császár Elemér életútját részletezzük, aki egyetemi mestereinek, a magyar nemzeti irodalom tudós kutatóinak inspirációjára életfeladatának tekintette a magyar nemzeti ébredés korszakában keletkezett magyar irodalom értékhagyományának konzervatív ápolását és megőrzését.

Császár Elemér

(Budapest, 1874. augusztus 27. – Budakeszi, Pest m., 1940. július 6.; a Farkasréti temetőben nyugszik.)

Apai ág

Apja: Császár (1862-ig Kaiser) Károly (ref., 1870-ig róm. kat., Pest, 1842. jan. 20. – Bp., 1891. ápr. 30.) Főreáliskolai tanár, biztosítási matematikus, matematikai szakíró. Pesten a piaristáknál tanult, majd 1859-ben maga is belépett a rendbe,

és tanított a piaristák temesvári, nagybecskereki, selmecbányai, pesti és kolozsvári gimnáziumában. Matematika–fizika szakos tanári (1866) és bölcsész-doktori oklevelet (1868) szerzett. 1870-ben kilépett a piarista rendből, és áttért a református vallásra. 1870-től a pesti egyetemen az alsóbb mennyiségtan magántanára. 1871-től haláláig a pesti IV. kerületi főreáliskolában tanított, és mellette a *Pesti Napló*, majd 1875-től a *Pester Lloyd* belső munkatársa, 1882-től a Magyar–Francia Biztosító Társaság matematikai tanácsosa volt. Több matematikai tankönyvet írt.

Testvérei: 1. Császár Nándor (róm. kat., Pest, 1843. szept. 10. –); 2. Kaiser Ferenc (róm. kat., Pest, 1845. ápr. 2. –); 3. Kaiser Mária (róm. kat., Pest, 1847. ápr. 30. – 1881. ápr.) Férje Pabst Ferenc (róm. kat.) asztalos Bp. Józsefvárosban; 4. Kaiser Teréz (róm. kat., Pest, 1849. ápr. 4. – Bp., 1885. ápr. 6.), férje Kocsy Béla (róm. kat.) cipész Bp. Józsefvárosban; 5. Kaiser Jozefa (róm. kat., Pest, 1851. márc. 22. – Léva, Bars m., 1917.) férje Czinege (Czimer) Mihály iparos Kiskunfélegyházán; 6. Császár Mátyás (róm. kat., 1853. jan. 27. – Bp., 1920. szept. 20.) fogházfelügyelő Aranyosmaróton (Bars vm.), később irodatiszt. Felesége Józsa Hermin (róm. kat.); 7. Császár Ede (róm. kat., 1855. szept. 22. – Bp., 1881. jún. 2.) a fővárosi Sz. Rókus kórház segéde; 8. Kaiser Erzsébet (róm. kat., 1857. okt. 2. – 1908. ápr. 18.) 1. férje Jeszenszky János (róm. kat.) nyomdász, 2. férje 1903-tól Bauer Antal Bp.-Józsefvárosban hentesmester

Apai nagyapja: Kaiser Mátyás (róm. kat., Tata, Komárom m., 1814. febr. 18. – Bp., 1880. szept. 23.) pesti, józsefvárosi asztalosmester. (Házasságon kívül született, anyja nevét viselte.)

Apai nagyanyja: Polák Erzsébet (róm. kat., Pilisborosjenő, Pest m., 1818. okt. 16. – Bp., 1874) Házasságkötés: Pest, 1841. jan. 10.

Testvérei: 1. Polák Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1814. febr. 19. – Pilisborosjenő, 1817. ápr. 10.); 2. Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1816. nov. 25. – Pilisborosjenő, 1817. febr. 7.); 3. Polák József (róm. kat., Pilisborosjenő, 1821. febr. 19. – Bp., 1909. aug. 6.) Bp. józsefvárosi asztalosmester, felesége Poeschat/Böschat Terézia (róm. kat.); 4. Polák Lipót (róm. kat., Pilisborosjenő, 1823. aug. 3. – Pilisborosjenő, 1823. okt. 26.); 5. Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1824. nov. 30. –); 6. Polák Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1826. dec. 8. –); 7. Polák Mária (róm. kat., Pilisborosjenő, 1829. júl. 3. –); 8. Polák Teréz (róm. kat., Pilisborosjenő, 1831. szept. 16. – Pilisborosjenő, 1832. júl. 8.); 9. Polák Teréz (róm. kat., Pest, 1833. máj. 30. – Bp., 1916. jan. 5.) férje Meyer Antal (róm. kat.) Veredarius/postai kézbesítő; 10. Polák Márton (róm. kat., Pest, 1835. szept. 22. – Pest, 1836. febr. 17.)

Apai dédanya I.: Kaiser Jozefa (róm. kat., Zsámbék, Pest m., 1797. márc. 29. –)

Testvérei: 1. Kaiser Mihály (róm. kat., Zsámbék, 1784. szept. 28. –); 2. Kaiser Borbála (róm. kat., Zsámbék, 1786. jan. 30. –); 3. Kaiser Magda (róm. kat., Zsámbék, 1788. aug. 24. –); 4. Kaiser József (róm. kat., Zsámbék, 1791. júl. 6. –);

5. Kaiser Teréz (róm. kat., Zsámbék, 1794. márc. 5. – Zsámbék, 1862. nov. 29.) férje Grim Mátyás (róm. kat.) zsámbéki murarius/kőműves; 6. Kaiser János (róm. kat., Zsámbék, 1800. júl. 8. –)

Apai dédanya I. apja: Kaiser József (róm. kat., Zsámbék, 1750. nov. 1. –) Zsámbéki colonus/jobbág.

Apai dédanya I. anyja: Baader Teréz (róm. kat., Zsámbék, 1763. febr. 8. –)

Apai dédapa II.: Polák András (róm. kat., Pilisborosjenő, 1791. nov. 30. – Pest, 1856. júl. 28.) Pilisborosjenői inquilinus/zsellér, gazdálkodó.

Apai dédanya II.: Maisermann Mária Anna (róm. kat., Pilisborosjenő, 1794. máj. 13. –) Házasságkötés: 1813. febr. 10.

Anyai ág

Anyja: kislaludi Pikéthy Etelka (róm. kat., Arad, 1849. okt. 10. – Bp., 1928. dec. 9.) Házasságkötés: 1872. szept. 4., Illye, Bihar m. – református szertartás szerint. Lehetséges, hogy Pikéthy Etelka már a házasság előtt áttért a református vallásra. Mindenesetre első két gyereke pesti Kálvin téri keresztelésén reformátusként jegyezték be az anyakönyvbe (1874, 1876). Sőt 1876-tól 1885-ig a pesti reformátusok kiadott egyháziadó-listáján a családból ő szerepelt: „Császár Károly tanár neje”. (Csak 1888-tól szerepel a listán „Császár Károly tanár”.) Halotti anyakönyvében is reformátusként szerepel (1928). A gyászjelentésen viszont a halotti szentségek felvétele és a római katolikus szertartás van feltüntetve.

Testvérei: 1. Pikéthy Gusztáv (róm. kat., Pest, 1843. júl. 2. – Nagykanizsa, 1899. júl. 25.) Déli vasúti főtiszt, állomásfőnök (Promontor). Korábban szolgált a kisjenői és az újaradi uradalomban, illetve az illyei fűrészmalomban is. Felesége: Ritter Stefánia (róm. kat., 1847 k. – Györszentmárton, 1915. nov. 3.) zongorista. Fiuk, Pikéthy Tibor (róm. kat., Komárom-Újszőny, 1884 – Vác, 1972) zeneszerző, karnagy, orgonaművész. 1915-től Vácon élt; 2. Pikéthy Árpád (róm. kat., 1847. júl. 10. –) Ellenőr a szegedi pénzügyigazgatóság palánkai, majd óbecsei pénztárában. Felesége Markovics Vilma.

Anyai nagyapja: kislaludi Pikéthy (Pighetti) Károly (róm. kat., Kisfalud/Engelbrunn/Angyalkút, Temes m., 1805. jan. 25. – Bp., 1880. ápr. 15.) Nemesi birtokos Kisfaludon. 1848–49-es honvéd, majd megyei útmester Illyén.

Testvérei: 1. Pigetty Gusztáv/Pikéty Ágoston (róm. kat., 1804 – Solymosbucsa, Arad m., 1876. nov. 17.) honvéd tábornok. A gimnázium után 1822-től katonai pályára lépett. 1839-től főszázados a 2. hannoveri huszárezredben. 1848 májusától részt vett a délvidéki harcokban, majd a tavaszi hadjáratban, a Vág menti hadjáratban és a Komárom körüli csatákban. Ezt követően megbetegedett. 1849-ben alezredes, majd ezredes. 1849. július 1-től tábornok, a feldunai hadsereg lovasságának főparancsnoka. 1850-ben a császári hadbíróság tíz év várfogságra ítélte, de 1854-ben kegyelemmel szabadult Aradról. Ezután földbérő volt Orczyfalván (Temes vm.);

2. Pighetti Adolf (róm. kat., Kisfalud, 1807. júl. 9. –); 3. Pighetti Imre (róm. kat., Kisfalud, 1809. ápr. 2. –); 4. Pighetti János (róm. kat., Kisfalud, 1810. jún. 11. –); 5. Pighetti Mihály Antal (róm. kat., Kisfalud, 1812. dec. 16. – Orczyfalva, 1865. máj. 24.) 1848/49-es honvédtiszt. A nemesi testőrségnél és a 32. gyalogezredben szolgált (1835–1844). Mint nyugalmazott hadnagy élt Lippán (Temes vm.). A szabadságharc idején, 1849. január 1-től főhadnagy, májustól százados a 103. honvéd zászlóaljnál. Borosjenőn tette le a fegyvert. Aradon 12 év várfogságra ítélték, de 1851-ben kegyelemmel szabadult Olmützből. Kisfaludi birtokán gazdálkodott. 1861-ben Temes vm. pandúrhadnagyává választották; 6. Pighetti József (róm. kat., Kisfalud, 1814. júl. 3. –); 7. Pighetti Paulina (róm. kat., Kisfalud, 1816. jún. 12. – Kisfalud, 1816. szept. 13.); 8. Pighetti Lipót (róm. kat., Kisfalud, 1817. szept. 28. –)
- Anyai nagyanyja:* Baumgarten Mária bárónő (róm. kat., Sopron, 1817. ápr. 28. – Arad, 1853. aug. 9.) Házasságkötés: Pest, 1843. jan. 7.
- Testvérei: 1. Baumgarten Adolf (róm. kat., Kronstadt/Brassó, 1804. dec. 11. –) 1816 és 1824 között a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult; 2. Baumgarten Cecília (róm. kat., 1807. szept. 19. – Sopron, 1871); 3. Baumgarten Rudolf (róm. kat., 1810. ápr. 7. – 1865. nov. 9.); 4. Baumgarten József (róm. kat., Müllенbach/Malompaták/Szászsebes, 1812. jan. 22. –) Szombathelyen végezte a bölcsészetet, a győri királyi jogakadémián a jogot, és végül három évig teológiát tanult. Lóki (Sopron vm.) plébános lett, alesperes a locsmáti főesperesség szentmártoni kerületében, Sz. Mária topissai prépostja; 5. Baumgarten Károly (róm. kat., Temesvár, 1813. márc. 19. –) 1824-től 1832-ig a Bécsújhelyi Katonai Akadémián tanult; 6. Baumgarten Pál (róm. kat., 1814. febr. 25. – Bölcske, Tolna m., 1872. nov. 23.) cs. kir. helytartósági tanácsos
- Anyai dédapa I.:* Pigetti István (Borosjenő, Arad m., 1777 – Kisfalud, 1847. ápr. 17.) Francia eredetű cs. kir. dzsidás százados. Temes vm. táblabírája. 1801-ben kapott adománylevelet a kisfaludi birtokra, amelyet apja, Pigetti Mihály még 1782-ben vett meg. 1842-ben az adománylevélre vezették rá a nemességét elismerő kihirdetés záradékát.
- Anyai dédanya I.:* Bartosságh Borbála (róm. kat., 1785 – 1845) Házasságkötés: Arad, 1803. febr. 13.
- Anyai dédapa II.:* báró Baumgarten József (róm. kat., Sopron, 1773 – 1839. márc. 15.) császári alezredes. 1788. szeptembertől 1789. szeptemberig a Bécsi Hadmérnöki akadémián tanult. Részt vett a török elleni majd a Napóleon elleni hadjáratokban, az asperni csatában (1809) súlyosan megsebesült. A családnak 1675-ös tirolai nemessége és 1722-es magyar bárói rangja volt.
- Anyai dédanya II.:* báró Hauer Johanna (róm. kat., Sopron, 1820) Osztrák örökös bárói rang: 1793
- Anyai dédanya II. apja.:* báró Josephus Hauer (róm. kat., 1741–1797)
- Anyai dédanya II. anyja.:* Maria Josefa von Althamm (róm. kat., 1746–1812) Házasságkötés: Bécs, 1772. febr. 5.

Saját család

Testvérei: 1. Császár Zsolt (ref., Bp., 1876. febr. 12. – Bp., 1878. máj. 17.); 2. Császár Tibor (ref., Bp., 1877. aug. 12. – Bp., 1878. máj. 19.); 3. Császár Károly (ref., Bp., 1879. ápr. 17. – Bp., 1945. jan. 1.) Orsz. Földhitelintézeti jogtanácsos, cégvezető, majd ügyvezető igazgató, miniszteri tanácsos. Fiuk, Császár Ákos (1924–2017) Kossuth-díjas matematikus, az MTA tagja volt; 4. Császár Ernő (ref., Bp., 1881. jan. 17. – Bp., 1952. jan. 15.) magyar–latin szakos gimnáziumi tanár, tanügyi főtanácsos, irodalomtörténész, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Philológiai Társaság választmányi tagja. Felesége: Koós Irma (róm. kat., 1881–1957). Leányuk, Császár Edit (róm. kat., Bp., 1910. szept. 4. – Bp., 1992. okt. 4.) színháztörténész, 1932-től Mályusz Elemér (1898–1989) történész, egyetemi tanár, MTA-tag felesége volt.

Felesége: Hajnik Mária (róm. kat., Bp., 1878. jún. 19. – Bp., 1939. ápr. 20.) Házaságkötés: 1902. jún. 30. Apja: Hajnik Imre (róm. kat., Pest, 1840. ápr. 5. – Bp., 1902. aug. 30.) jogtörténész, a bp.-i egyetem tanára, az MTA tagja. Anyja: Heinrich Mária (róm. kat., Bp., 1857. aug. 1. – Bp., 1904. szept. 7.), aki magas rangú bírói családból származott. A Hajnik család nemességének kelte: 1808. okt. 16.

Gyermekei: 1. Császár Erzsébet (róm. kat., Bp., 1903. júl. 8. – 1978) magyar–francia szakos gimnáziumi tanár, férje lékai Hochenburger Emil (róm. kat., 1891–1981) orr-, fül-, gégeszakorvos, audiológus; 2. Császár Margit (róm. kat., 1904. jún. 29. – Szentendre, 1987. okt. 19.), férje 1928-tól Rédly Pál (róm. kat., Dunamocs, 1902. dec. 1. – Bp., 1989. dec. 19.) gépészmérnök, tanár, számos gépészeti tankönyv szerzője, aki Rédly Gyula primási uradalmi felügyelő fia volt; 3. Császár Tibor (ref., Bp., 1905. aug. – Bp., 1905. dec. 3.)

Személyes adatok

Vallása: ref.

Középiskola: 1883–1891: bp.-i evangélikus főgimn., I–VIII. oszt.; érettségi uott. 1891. jún. 4.

Felsőfokú tanulmányok Mo.-n: bp.-i tud. egy., bölcsészettud. kar, 1891–1895

Külföldi tanulmányok, ösztöndíjak: 1891 nyarán két hónapos tanulmányút Dalmáciában és a Ión-szigeteken; 1894-ben az MTA támogatásával tanulmányút Németországban. Berlinben Erich Schmidt (1853–1913) és Ulrich von Willamowitz-Moellendorf (1848–1931) professzorok előadásait hallgatta. Részben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával műtörténeti tanulmányokat folytatott Olaszországban, Dalmáciában, Görögországban, Svájcban, Észak-Franciaországban, Párizsban, Konstantinápolyban és Egyiptomban, Szerbiában és Montenegróban. Breslauban és Berlinben az egyetemen német nyelvű előadásokat tartott a magyar irodalomról.

Oklevél: bp.-i tud. egy., 1896. máj. 28., magyar–latin szakos tanár

Nyelvismeret: francia, német, olasz, latin, görög

Tudományos fokozatok: bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1895. jún. 15., bölcsészdoktor; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, a magyar irodalomtörténet (1711–1820) magántanára, 1908. dec. 17.; címzetes rendkívüli egyetemi tanár, bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1917. jan. 8.; a venia legendit az egyetem kiterjesztette a magyar irodalomtörténet egész körére: 1917. ápr. 26.; a venia legendiről lemondott: 1918. aug. 7.; a venia legendit felújították: 1919. aug. 25.

Nyilvános rendes egy. tanár: pozsonyi tud. egy., bölcsészkar, 1918. márc. 8., magyar irodalomtörténet; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, 1923. máj. 12., magyar irodalomtörténet

Egyetemi tisztségek: pozsonyi tud. egy., bölcsészkar, dékán: 1922–23; bp.-i tud. egy., bölcsészkar, dékán: 1937–1938

MTA-tagság: levelező: 1909. ápr. 29.; rendes: 1922. máj. 11.; igazgató és tiszteleti tag 1938. máj. 6.

Tudományos, művészeti társulat, egyesület: Kisfaludy Társ. tagja (1913), alelnöke (1920–1937), elnöke (1937-től); Petőfi Társ. tagja, alelnöke (1920-tól), elnöke (1937-től); a Bp.-i Philológiai Társ. másodtitkára (1902–1904), alelnöke (1920–), t. tagja (1935); Auróra Kör M. Irod. Társaság elnöke (1924); a M. Pedagógiai Társ. tagja (1934); Tisza István Tud. Társaság r. tagja (1924); a Magyar Történelmi Társulat ig. választmány tagja (1903–); a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja (1911); a lévai Reviczky Kör (1918-tól), a nagykovácsi Arany János, az esztergomi Balassa Bálint, a budapesti Gyóni Géza Társaság tagja, a kaposvári Berzsenyi Társaság t. elnöke, a szolnoki Verseggy-kör t. elnöke

Külföldi és nemzetközi tudományos társ.: A breslaui Friedrich Wilhelm Egyetem tanácsának tagja; a tokiói Petőfi Társaság tb. tagja

Szerkesztőségi tagság: *Egyetemes Philológiai Közlöny* (Láng Nándorral, 1905–1913), *Irodalomtörténeti Közlemények* (1914–1940, Szilády Áronnal 1914–1922), a *Kisfaludy Társ. Nemzeti Könyvtára* (I–IV. Beöthy Zsolttal, Négyesi Lászlóval, 1914), *Magyar Múzsza* (Pekár Gyulával, 1920), *Irodalomtörténeti Füzetek* (1925–1940), *Régi Magyar Könyvtár* sorozat (1926–1937), *Koszorú* c. folyóirat (1936–1940)

Közéleti társaság, szerep: Országos Kaszinó tagja (1911–); a Pázmány Péter Tudományegyetem Barátainak Szövetsége tagja, alapító főtítkára

Egyházi tisztségek, egyházas szervezetek: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság irod. és művészeti szakosztályának rendes tagja

Állami testületek, tanácsok: az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, alelnöke (1918–), elnöke (1920–1923); a Rajztanárvizsgáló Bizottság tagja (1915–); a M. Orsz. Színművészeti Tanács ügyvezető alelnöke, majd elnöke (1920–1922); az Orsz. Irod. és Művészeti Tanács tagja (1934–); a Mozgóképvizsgáló Biz. (1921–),

a M. Szerzői Jogi Biz. (1921–), az Országos Köznevelési Tanács és az Országos Felsőoktatási Tanács tagja
Kitüntetések: a Petőfi Társ. Tőzsde-nagydíja (1925) és Gyulai-érme; a Kisfaludy Társ. Greguss-érme (1925); Corvin-koszorú (1930)
Jövedelem, vagyon, gazdasági érdekeltség: az Egyetemi Nyomda alelnöke (1929–); az Egyetemi Nyomda igazgatótanácsának tagja (1937–)

Életút

Egyik apai dédapja zsámbéki jobbágy, a másik pilisborosjenői zsellér volt. A nagyapa, aki házasságon kívül született, és anyja nevét viselte, már pesti, józsefvárosi asztalos-mesterként kereste kenyerét. Az apa az első iskolázott ember a családban. A piaristáknál tanult, és a rendbe is belépve matematika–fizika szakos tanárként különböző vidéki piarista gimnáziumokban tanított. 28 évesen kilépett a rendből, és áttért a református vallásra. A pesti egyetem magántanárrá habilitálta, és a IV. kerületi főreáliskola tanára lett. Két év múlva megházasodott, egy Temes megyei kisebb nemesi birtokos, megyei tisztviseleő leányát vette el, akinek a nagyapja magyar és osztrák bárói rangot viselt. A középiskolai tanárság, az egyetemi magántanárság, a matematikai tankönyvek írása mellett az apa vezető lapok belső munkatársa és egy nagy biztosítótársaság matematikai tanácsosa is volt. Mindez polgári jólétet biztosított a családnak. Mindhárom felnőttkort megért fiú egyetemet végzett. Császár Elemér az evangélikus gimnáziumban tanult, és jogásznak készült. 1891. júniusi érettségije után két hónapos utazást tett Dalmáciában és a Lón-szigeteken. Egyik önéletrajzában azt írta, hogy a műemlékek és Odüsszeusz Ithakájának élménye térítette el a tervezett jogász pályától. Klasszika-filológia szakra iratkozott be a budapesti egyetemen. Emellett azonban művészettörténeti, esztétikai és magyar irodalomtörténeti előadásokat is hallgatott. Gyulai Pál és Beöthy Zsolt professzorok hatására a második félévben szakot változtatott. A magyar lett a főtárgya latin melléktárggyal, de görög tanulmányait is folytatta. Egyetemi hallgatóként kétszer nyert pályadíjat: 1894-ben *Mikes törökországi leveleinek keletkezése*, 1895-ben pedig *Firenzei prerafaelisták* című dolgozatával. Az előbbi 1895-ben az *Irodalomtörténeti Közleményekben* jelent meg, az utóbbi pedig 1897-ben önálló műként. 1894-ben az MTA támogatásával tanulmányutat tett Dél-Németországban. Tanári vizsgálatait 1893-ban, 1895-ben és 1896-ban dicséretes, illetve kitűnő eredménnyel tette le. 1895. június 15-én summa cum laude doktorált a Mikes-tanulmánnyal. Magyar–latin szakos tanári diplomáját 1896. május 28-án kapta meg. Az 1895–1896-os tanévben a budapesti Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumában szolgált, mint ösztöndíjas rendes tag. A következő, 1896–1897-es tanévben helyettes tanárként kezdett a budapesti VII. kerületi állami főgimnáziumban. 1897. november 30-án kinevezték rendes tanárnak (IX. fizetési osztály) a budapesti I. kerületi főgimnáziumba (1907-től a VIII. fizetési osztályba tartozott). 1902-ben megházasodott, Hajnik Imre budapesti jogtörténész professzor, MTA-tag lányát vette el. Lányai 1903-ban, illetve 1904-ben születtek,

fia 1905-ben, de utóbbi néhány hónaposan meghalt. 1909. január 12-től vezető tanár lett a gyakorló főgimnáziumban. (1912. február 18-án lépett a VII. fizetési osztályba). 1918-as egyetemi tanári kinevezéséig itt volt vezető tanár. 1895-től 1918-ig, 23 évig középiskolai tanár volt, aki tanári és vezető tanári munkáját lelkiismeretesen és magas fokon végezte, és emellett volt energiája mindarra, amit ezután fogunk részletezni a tudományos publikációk írásától, az egyetemi magántanárságon, a folyóirat-szerkesztésen, akadémiai feladatvállaláson át az egyéb tudományos közéleti szereplésekig.

Császár Elemér tudományos pályájának első szakaszát az 1908–1909-es esztendővel zárhatjuk. Ekkor lett a budapesti tudományegyetem magántanára, illetve az MTA levelező tagja. Az egyetem elvégzése után tudományos működése két irányba indult. Első két, már említett publikációja is mutatta, hogy az irodalomtörténet és a művészettörténet érdekli. Több tanulmányban foglalkozott Verseyhy Ferenc életművével, majd 1903-ban az Akadémia adta ki *Verseyhy Ferenc élete és művei* című 380 oldalas monográfiáját. Sajtó alá rendezte *Verseyhy nyelvtudományi műveit* (1904), *Mikes Kelemen leveleit* (1905), *Ányos Pál verseit* (1907) és *Verseyhy összes költeményeit* (1910). De foglalkozott Kisfaludy Sándorral, Faludi Ferencsel, a deákos iskolával, Kazinczyval és a nyelvújítással is. 1907-ben a Beöthy Zsolt által szerkesztett *A művészetek története* II. kötetében jelent meg 179 oldalas írása, *A középkori szobrászat és festészet története* címmel. Az 1905–1906-os tanévben indította el habilitációs eljárását a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán, hogy elnyerje a magántanárságot a magyar irodalomtörténet 1711–1820-ig terjedő korszakának tárgykörében. A kar 1905. december 7-i ülésén Beöthy Zsolt előterjesztése alapján személyileg minősültnak nyilvánították (30 szavazatból 29 igennel). Irodalmi munkáinak egyik kijelölt bírálója (Széchy Károly [1848–1906]) elhunyt, és így csak a kar 1908. június 1-jei ülése tárgyalta a bírálók (Riedl Frigyes és Beöthy Zsolt) véleményes jelentését. Az előadók javaslata alapján 21 igen szavazattal (25-ből) további képesítési cselekményekre bocsátották. A magántanári kollokvium 1908. október 9-én, a próbaelőadás pedig október 13-án volt. Mindezeket a kiküldött szakosztály a jelölt kiváló tudományos készségének elismerése mellett egyhangúlag elfogadta, és Császár Elemért a magyar irodalomtörténetnek 1711 és 1820 közötti korszakából képesített egyetemi magántanárrá minősítette. A dékán az egész eljárás iratanyagával együtt október 22-én terjesztette fel a döntést a miniszternek, Apponyi Albertnek, aki ezt december 3-án megerősítette. A magántanári oklevél december 17-én kelt.

Nem sokkal ezután datálódott magának az Akadémia főtitkárának, Heinrich Gusztávnak az a javaslata, amellyel Császár Elemért az MTA I. osztály B. alosztályába levelező tagnak ajánlotta. A magyar irodalomtörténészek doyenje, a nagyvonalú tudományszervező úgy jellemezte Császár Elemért, mint aki „a magyar irodalomtörténetnek egyik legbuzgóbb és leghivatottabb művelője; alapos kutató, kinek dolgozatait helyes ítélet, módszeres feldolgozás és vonzó előadás jellemzi. Nagy előnye, hogy képzett classicus-philológus, és hogy nem csak a külföldi irodalmakban, hanem

a képzőművészetek történetében is igen jártas... bizton várható, hogy mint megválasztott tag, kiváló szolgálatokat fog tenni úgy is, mint az irodalomtörténet írásának ezidőszerint egyik legjelesebb munkása, úgy is mint pályaműveink tiszta ítéletű és megbízható bírálója.” Az ajánlás felsorolta Császár négy önálló művét, 17 nagyobb értekezését, a kiadott klasszikusokat, és megemlítette, hogy „[e]zekhez járul számos könyvismertetés és bírálat (Budapesti Szemle, Irodalomtörténeti Közlemények, Századok, Egyetemes Philológiai Közlöny, Magyar Pedagógia, Deutsche Literaturzeitung stb.), melyek szerzőnek sokoldalú képzettségéről és műveltségéről, valamint helyes ítéletéről tanúskodnak”. (Egy későbbi akadémiai ajánlásból tudjuk, hogy Császár ekkori, 1909-es publikációs listája az önálló műveken és nagyobb értekezéseken kívül 90 cikket és 107 bírálatot sorolt fel.) A magántanári habilitáció és az elnyert akadémiai levelező tagság mellett az 1909-es évben középiskolai tanári pályáján is előreléphetett, január 12-én kinevezték a Tanárképző Intézet Gyakorló Főgimnáziumának vezető tanárává.

A pálya következő, emelkedő szakasza az 1917. évi egyetemi rendkívüli tanári címig, illetve az 1918-as pozsonyi egyetemi tanári kinevezésig ível. Ebben az időszakban Császár Elemér a gyakorló gimnáziumban példásan ellátta vezető tanári feladatait. Emellett mint az egyetem magántanára, minden félévben hirdetett és tartott heti kétórás kollégiumot, amelyeken a 18. és a 19. század első fele irodalomtörténetének legjelentékenyebb szakaszait rendszeresen feldolgozta. Hallgatóinak száma az első félévben 50 és 70 között volt, majd később 70 és 100 között, az 1917–1918-as tanév első felében pedig 170. Az 1917-es címzetes rendkívüli tanári eljárás anyaga kiemelte, hogy tanítványaival az előadásokon kívül is foglalkozott, és számos tanítványt nevelt. A kari javaslatot megszerkesztő Négyesy László úgy fogalmazott, hogy Császár szakirodalmi munkássága messze túlszárnyalta a fejlődéséhez fűzött reményeket, és ő „a mai irodalomtörténetírói munkásságnak kétségtelenül az egyik központi személyisége”. 1905-től szerkesztette az *Egyetemes Philológiai Közlönyt*, 1913-tól pedig az Akadémia folyóiratát, az *Irodalomtörténeti Közleményeket*. 1913-ban a Kisfaludy Társaság tagja lett, és beválasztották a társaság nagyszabású vállalkozásának, a *Nemzeti Könyvtár*nak háromtagú szerkesztőbizottságába, ahol ő végezte az adminisztratív munkát is. Kidolgozta az Akadémia új, nagy magyar irodalomtörténetének tervezetét is. Sűrűn szerepelt az MTA és a Kisfaludy Társaság felolvasó és ünnepi ülésein és bizottságaiban mint értekező, emlékbeszédíró, előadó és bíráló. A saját szerkesztésű folyóiratokon kívül dolgozott többek között a *Budapesti Szemlébe*, *Irodalomtörténetbe*, *Magyar Figyelőbe*, *Századokba*, *Magyar Nyelvbe*, *Magyar Könyvszemlébe*, a *Revue de Hongrois*-ba, a *Budapester Rundschau*-ba. A jelentés méltatta jelentős és kiterjedt kritikusi munkásságát is: „Bíráló munkájában is az alaposság, a józan ítélet, a helyes és tisztult ízlés a legjobb magyar kritikusok hagyományain nevelődött szabadelvű, de egyúttal a szükséges mértékig konzervatív felfogás jellemzi.” Négyesy az újabb önálló művek közül első helyen említi a *Kisfaludy Sándor* címűt, amely a Kisfaludy Társaság *Költők és Írók* című sorozatában 1910-ben megjelent, a művelt nagyközönség számára

írt élvezetes olvasmány, de a szakemberre nézve is tanulságos. Hasonló jellegű, de tudományos szempontból nélkülözhetlenebb az *Ányos Pál* című, eredeti kutatásokon nyugvó, nagy irodalomtörténeti jártassággal megírt mű, amely a *Magyar Történeti Életrajzok* sorozatban jelent meg 1912-ben. A kari javaslat említi még a *Bessenyei akadémiai törekvései* és *A német költészet hatása a magyarra* című akadémiai értekezéseket, valamint a *Shakespeare és a magyar költészet* című művet, az *Egyetemes Irodalomtörténet* V. kötetébe, a *Magyar Irodalomtörténet*be a 18. és a 19. század irodalmáról írott összefoglalást. Tanulmányai, emlékbeszédei közt számos régi és újabb íróról jelentek meg arcképei, esszéi. Maga Császár Elemér 1917. végi pozsonyi egyetemi tanári pályázatában azt írja, hogy addigi munkáinak összterjedelme kb. 6000 nyomtatott lap, 370 ív. Megemlíti, hogy tudományos munkáin kívül a napilapokban és a *Révai Nagy Lexikon* addigi köteteiben 403 kisebb népszerűsítő dolgozata és 209 kritikája jelent meg. 1915-től tagja volt az Országos Tanárvizsgáló Bizottságnak és a Rajztanárvizsgáló Bizottságnak, és a Képzőművészeti Főiskolán is tanított.

A rendkívüli tanári címmel való kitüntetést a bölcsészkaron az 1915–1916-os tanév végén kezdeményezték. A jelentéstételre kiküldött bizottság tagjai, Beöthy Zsolt elnökletével Simonyi Zsigmond nyelvész, Riedl Frigyes és Négyesy László irodalomtörténészek, valamint Domanovszky Sándor történész 1916. október 16-i ülésükön az indítványt elfogadták, és Négyesy Lászlót bízták meg a javaslat megszerkesztésével. A javaslat végső konklúziója az volt, hogy „Császár az irodalomtörténeti egyetemi tanszékek várományosai közt jelenleg az első helyet foglalja el”. A bizottság támogató javaslatát titkos szavazáson a kar 40 igennel 2 nem ellenében támogatta. A legfelsőbb előterjesztést Jankovich Béla miniszter december 22-én továbbította, és a címado mányozást Károly király 1917. január 8-án aláírta. Ezt követően Császár Elemér kezdeményezte a bölcsészkarnál magántanári képesítésének a kiterjesztését a magyar irodalom egész körére. Ezt a kar április 26-i ülésén megszavazta, amit júniusban a minisztérium tudomásul vett és megerősített. Ezt követően a minisztérium úgy döntött, hogy az 1912-ben megalapított pozsonyi egyetem 1918-ban elindítandó bölcsészkarán a magyar irodalomtörténeti tanszékre pályázatot ír ki. Császár Elemér pályázata 1917. november 7-én kelt, amelyet munkáltatója a Tanárképző Intézet igazgatója november 14-én postázott a vallás- és közoktatásügyi minisztériumba. Mivel a pozsonyi bölcsészkar tanácsa még nem működött, ugyanúgy, mint az 1914-ben induló debreceni tudományegyetem professzori állásainak betöltésénél, a minisztérium által összeállított bizottság bírálta el a pályázatokat. Az irodalomtörténeti tanszék esetében Beöthy Zsolt lett a bizottság elnöke. A pályázati anyagban a rendkívüli tanári cím odaítélésekor keletkezett iratokhoz képest csak néhány új elem van. Császár Elemér most megemlíti azt is, hogy nagyközönségnek szánt népszerűsítő előadásokat többször tartott a Szabad Egyetemen és a Szabad Lyceumban is. Másrészt kiemeli, hogy éveken keresztül foglalkozott esztétikai és műtörténeti tanulmányokkal, és ezek kedvéért sok tudományos utat tett Európának és Egyiptomnak művészeti emlékekben

gazdag vidékein, és tanulmányai eredményeit tudományos művekben is értékesítette. Megpendíti, hogy „így kineveztetésem esetén, ha Nagyméltóságod úgy rendelkezne, tarthatnék időnként a pozsonyi tudományegyetemen esztétikai és művészettörténeti előadásokat is”. (Az utazások kapcsán megjegyezhetjük, hogy mozgását megkönnyítette, hogy a latinon és a görögön kívül tökéletesen bírta a német, a francia és az olasz nyelvet és részben az angolt is.)

A pályázati felhívás instrukciója alapján azt is részletesen leírta, hogy az addig állami szolgálatban töltött éveit miként szeretné beszámíttatni egyetemi tanári fizetésének a megállapításánál. Ennek kapcsán megtudjuk, hogy a VII. fizetési osztály 1. fokozatába van sorolva, a 4. középiskolai korpótlékkal 6800 korona volt az éves fizetése (tegyük hozzá, lakáspénz nélkül), és ehhez jött a magántanári órái után kb. 700 korona lecke-pénz, valamint a Képzőművészeti Főiskolán élvezett óradíja, az Országos Tanárvizsgáló Bizottság és az Országos Rajztanárvizsgáló Bizottság vizsgálati díja. Utóbbi három együtt 1500 koronát tett ki, tehát éves jövedelme 9000 korona körül volt. Miután a pozsonyi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére az előterjesztések alapján a király 1918. március 8-án aláírta Császár Elemér nyilvános rendes egyetemi tanári kinevezését, az új professzor március 17-én Pozsonyban letette az egyetemi tanári esküt. Tekintettel a pozsonyi kinevezésre, augusztus 7-én bejelentette a budapesti bölcsészkar-nak, hogy lemond a magántanársággal járó venia legendiről. Az előadásokat össze-gyűjtötte, Pozsony év végi cseh megszállása miatt azonban karácsony után úgymond Pesten rekedt. 1919 februárjában itt kérvényezte a minisztériumtól a családi pótlékot. A pozsonyi tudományegyetem bölcsész-kara csak később kezdett a fővárosban működni, és a bizonytalan helyzetben Császár Elemér 1919. augusztus 25-én egyrészt kérte a budapesti egyetem-től a venia legendi felújítását, másrészt három társával együtt azt kezdeményezte, hogy ideiglenes szolgálat-tétel-re osszák be budapesti tanárképző intézet-be addig élvezett illetményének megtartásával. Ezt Petz Gedeon, az intézet igaz-gatója örömmel vette, különös tekintettel arra, hogy Császár a pozsonyi tanárvizsgáló bizottság alelnöke is volt. A beosztás szeptember 19-én megtörtént. Innen tudjuk, hogy Császárnak ekkor évi 8000 korona a fizetése, 2000 korona személyi pótléka (ilyet azok kaptak, akiknek pozsonyi kinevezése után alacsonyabb lett a fizetése, mint korábban), évi 4800 korona háborús segélye, 2250 korona lakáspénze és két gyermeke után 1600 korona családi pótléka volt. (Mindez természetesen a már erősen inflációs koronában értendő.) A minisztertanács 1920. február 24-i döntése értelmében a po-zsonyi Erzsébet Egyetem bölcsész-kara a kolozsvárral együttműködve az 1919–1920-as tanév második félévében kezdte meg ideiglenes működését a budai Pedagogicum épületében. Császár Elemér folytatta munkáját a magyar irodalomtörténeti tanszéken, és ő lett az egyetem mellett működő Országos Tanárvizsgáló Bizottság elnöke is. Sőt az 1922–1923-as tanévben megválasztották a bölcsészkar dékánjává.

Az akadémiai szférában is előre lépett. 1922 májusában az MTA rendes tagjává választották. Ugyanebben az évben az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának

előadója lett. Még 1920-ban tagjává, egyszersmind alelnökévé választotta a konzervatív irányú Petőfi Társaság. 1920 és 1922 között az újonnan létrehozott Magyar Országos Színművészeti Tanács alelnöke, majd elnöke volt. 1921-től tagja lett a Magyar Szerzői Jogi Bizottságnak, a Mozgóképvizsgáló Bizottságnak és az Országos Közoktatási Tanácsnak. 1922–1923-as dékánága alatt vált lehetővé, hogy az 1921. évi XXII. törvényeknek megfelelően a szerb megszállás alól felszabaduló Pécsre települjön a Pozsonyból elűdzött Erzsébet Tudományegyetem. Közben azonban elhunyt Riedl Frigyes, az 1921-ben Pázmány Péterről elnevezett budapesti tudományegyetem magyar irodalomtörténeti tanszékének professzora, és Klebelsberg Kunó kultuszminister elfogadta a bölcsészkar javaslatát, hogy a tanszéket pályázat útján töltsék be. Az 1922. június 15-i határidőig hárman pályáztak: Császár Elemér, Dézsi Lajos, a Kolozsvárról menekült Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes tanára és Tolnai Vilmos, az Erzsébet Nőiskola polgári iskolai tanárképző főiskola rendes tanára. A beérkezett pályázatokat a kiküldött kari bizottság a dékán elnöklete alatt 1922. december 6-án tárgyalta. Az ügy előadója Négyesy László professzor volt, aki abból kiindulva, hogy mindhárom pályázó az MTA tagja és felsőfokú előadói gyakorlatuk van, megállapította, hogy valamennyien jelölhetők a szóban forgó tanszékre. Egyenként taglalva a tudományos pályájukat, Császárról azt írta, hogy „napról-napra buzgóbb, sokoldalú, értékes és jelentőségében egyre fokozódó irodalomtörténeti munkásságot fejt ki. Munkaereje és kedve nélkülözhetetlen értéke ma a legelőkelőbb szakterületeknek, az Akadémiának és a Kisfaludy Társaságnak; közreműködésére minden felmerülő irodalomtörténeti és kritikai feladatnál számolni szoktak és mai irodalomtörténet írói munkásságának egyik központi személyisége.” Méltatta nagyobb önálló munkáit, és kiemelte legújabb könyvét, *A magyar regény történetét* (1922). Bevallotta, hogy legméltányosabbnak Császár és Dézsi aequo loco jelölését tartaná, a végső döntés minisztériumra hárításával azonban az egyetem autonómiájának gyakorlásáról mondana le. A két tudós előnyeit felsorolva megállapította, hogy mindketten jó tanítványnevelők, de „Császár többoldalú képzést adhat az ifjúságnak s egyetemünk irodalmi tanszékén a hagyományos kritikai szellemet inkább képviselheti. Ez az utóbbi állandóbb szükségletnek tekinthető.” A bizottság így Császárt jelölte első helyen. A december 18-i kari ülésen a bizottság előterjesztése utáni titkos szavazáson a beadott 36 szavazatból 26-an szavaztak Császár és nyolcan Dézsi első helyére (egy szavazat esett Tolnaira, és egy szavazólap üres volt). Az egyetemi tanács 1923. február 20-án jóváhagyta a jelölési sorrendet, és a rektor február 28-án a teljes pályázati anyagot felterjesztette a kultuszministernek, aki a javaslattal egyetértett, majd a minisztertanács is hozzájárult, és május 12-én a kormányzó aláírta Császár Elemér kinevezését a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán megüresedett Magyar Irodalomtörténeti Tanszékre az V. fizetési osztályba. Császár még kitöltötte a dékáni megbízatását a Pécsre költöző Erzsébet Tudományegyetemen, és csak annak leteltével, 1923. augusztus 30-án írta alá az esküokmányt. Ezután kezdhette meg nyilvános

rendes egyetemi tanári működését a budapesti egyetemen. Később a bölcsészkaron a Magyar Irodalomtörténeti Intézet és az Esztétikai Gyűjtemény igazgatója is volt. Négyesy halála után 1932-től több éven át heti három órában ellátta a takarékosági okokból ideiglenesen be nem töltött esztétikai tanszéket. Az 1937–1938-as tanévre a bölcsészkar dékánjává választották.

Császár Elemér az 1940-es haláláig tartó életszakaszban is folytatta fáradhatatlan, sokoldalú munkásságát. Amikor a pálya csúcán, 1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti és egyszersmind igazgató tagja lett, az I. Nyelv és Széptudományi Osztály tizenöt tagja által aláírt ajánlásban első helyen ezt a széles körű munkásságot számszerűsítették, sorra véve az 1909-es levelező, illetve az 1921-es rendes tagság erős számait is. 1938-ra már 30 önálló művet, 90 értekezést, 290 cikket és 927 bírálatot mutattak ki. Az újabb munkák közül kiemelték *A magyar regény történetét* és *A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig* című úttörő írásait, amelyekben két műfaj fejlődését írta meg. Méltatták 29 éves akadémiai működését, ahol minden évben tagja volt több bírálóbizottságnak, és gyakran olvasta fel az osztályüléseken egy-egy fontos tanulmányát.

1934-ben tagja lett újabb állami tanácsadó testületeknek, az Országos Irodalmi és Művészeti Tanácsnak, valamint az Országos Felsőoktatási Tanácsnak. Ebben a pályaszakaszban is intenzív szerkesztői munkát végzett. Haláláig folytatta az *Irodalomtörténeti Közlemények* gondozását, de újabbakat is kezdett: *Irodalomtörténeti Füzetek* (1925–1940), *Koszorú* (1930–1940), *Régi Magyar Könyvtár* sorozat (1926–1937). Aktív volt az irodalom és a művészetek népszerűsítésében mint különböző fővárosi és vidéki irodalmi társaságok előadója, szónoka. 1937-től mindkét konzervatív társaság, a Petőfi és a Kisfaludy Társaság is elnökévé választotta. Számos elismerésben volt része. Még 1925-ben megkapta a Petőfi Társaság Tőzsde-nagydíját és a Kisfaludy Társaság Greguss-érmét. Amikor 1930 októberében legfelsőbb elhatározással megalapították a magyar irodalom, tudomány és művészet kiváló képviselői, a magyar művelődés fellendítői számára a magyar Corvin-lánc és a magyar Corvin-koszorú kitüntetést, akkor bekerült a Corvin-koszorú legelső tulajdonosai közé. (A Corvin-láncot ekkor öten, a Corvin-koszorút pedig negyvennégyen kapták meg a tudomány és művészet különböző ágainak képviselői közül. Köztük négy irodalomtörténész.) 1934-ben, 60. születésnapjára az utolsó tíz évben végzett tanítványainak egy csoportja egy-egy dolgozattal, ünnepi kötettel kedveskedett a mesternek. Néhány nagyobb munkája olasz, francia, német és finn nyelven is megjelent.

Felesége 1939 áprilisában meghalt. Császár Elemér a budakeszi tudószanatórium-ban hunyt el 1940 júliusában. Az MTA, az egyetem, a Petőfi és Kisfaludy Társaság is gyászjelentést adott ki. A Farkasréti temetőben búcsúztatták. A bölcsészkar, az MTA és a Kisfaludy Társaság nevében Kornis Gyula mondott gyászbeszédet. Kiemelte az életmű sokoldalúságát, a szempontok gazdagságát, a kutató-, adatgyűjtő, feldolgozó és alkotómunka harmóniáját, a művek formai változatosságát: tudományos

értekezések, írói arcképek, életrajzok, bírálatok, irodalomtörténeti leletek, adatok, tárgytörténeti, hatástörténeti és összehasonlító tanulmányok, nagyszabású összefoglaló művek az irodalomtörténet valamennyi módszerével. Kornis külön méltatta Császár irodalmi-kritikai műveinek frissességét, sokoldalúságát, az élő irodalom jelenségeinek elemzését. Úgy ítélte meg, hogy ebben a kritikai munkásságban a magyar hagyományokon nevelődött, a szükséges mértékig konzervatív felfogás tükröződött. Megemlítette, hogy Császárnak volt bátorsága „már a világháború előtt férfiasan sík-raszállni a radikális irodalmi irányzatok túlkapásaival szemben”. Kijelentette, hogy az elhunyt a magyar irodalomtörténeti tudománynak valóban egyik központi személyiségévé emelkedett. Kornisnak ez a gyászbeszéde három helyen is megjelent (legelőször a *Budapesti Szemlében*). Szinnyi Ferenc az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1940. évi utolsó számában emlékezett Császár Elemérre, az MTA Irodalomtudományi Bizottsága legszorgalmasabb, buzgó tagjára. Ugyanebben a lapszámban írt róla hosszabban Kéky Lajos, aki átvette az elhunytól a folyóirat szerkesztését. Nagy elismeréssel méltatta elődjét, akit 1914-ben meghatározó irodalomtörténészek, Heinrich Gusztáv, Riedl Frigyes és Beöthy Zsolt ajánlottak az MTA 1893-ban indult tudományos folyóiratának főszerkesztőjéül. Kéky a korábbi méltatásokhoz hasonló elismeréssel tekintette át Császár teljes életművét. A *Közlemények* 1942. évi 1. füzetében Halasi-Nagy József filozófus, a pécsi egyetem professzora Császár Elemérről írva azt hangsúlyozta, hogy egyéniségének magva a hűség volt a felismert értékekhez. Az értékes hagyományok őrzése, ébren tartása egész lelkének konzervatív vonást kölcsönzött. Lankadatlan harcra ösztönözte azon áramlatok ellen, amelyek az általa tisztelt értékek megsemmisítésére törekedtek. Az irodalmi élet egyetlen jelenségét sem mulasztotta el mérlegre tenni a híven ápolt értékanyaghoz képest. Szívének legkedvesebb időszaka a török utáni újraépítkezés, a nemzeti öntudatra ébredés volt a 18. század második felében, valamint a 19. század Arany János haláláig. Ez utóbbit azért szerette, mert ekkor alakult ki az a hagyomány, amely neki kedves volt. Ekkor világosodtak meg azok az értékek, amelyek követését és megtartását élete feladatának tartotta. Bár Aranyról keveset írt, az ő világa számára kimeríthetetlen kincsesház volt, amelybe a magyar költészet minden addigi értéke beleömlött. Fő művének *A magyar regény történetét* tekintette. Ezt nagy elmélyedéssel dolgozta át a második kiadás számára. Halasi-Nagy úgy ítélte meg, hogy ez a mű valóban maradandó érték lesz. Befejezésül ezt írta Császárról: „E hűséges lélek hasznos élete nem lobogott el nyomtalanul.”

Az utókor sok tekintetben másképpen ítélkezett. Az 1963-ban megjelent *Magyar Irodalmi Lexikon* ezt írta róla: „Rendkívül szorgalmas tudós volt. Ez a termékenység azonban általában művei színvonalának rovására is ment. A polgári irodalomtörténetírók között is a legkonzervatívabbak közé tartozott, s szellemtelen, lapos pozitivizmusa is megakadályozta a nagyobb irodalmi összefüggések meglátásában, az igazi művészi értékek megértésében.” Ezt a minősítést sűrítette egy mondatba az 1969-es *Magyar Életrajzi Lexikon* is: „A legkonzervatívabb irodalomtörténészek közé tartozott, műveit

konceptiótlan pozitívizmus jellemzi.” A 2001-es Új Magyar Életrajzi Lexikon címszava szinte ugyanezt a minősítő mondatot tartalmazza. A *Magyar Tudományos Akadémia tagjai* című 2003-ban megjelent lexikon visszafogottabb: „Kiterjedt munkásságát erős konzervatívizmus és pozitívizmus jellemzi.” A még 2000-ben, második javított bővített kiadásban megjelent Új Magyar Irodalmi Lexikon szakszerűen tömör: „Munkáit konzervatív akadémizmus, normatív szemlélet jellemzi.”

Források

A) A családfa elkészítéséhez

Anyakönyvi adatok: familysearch.org

Gyászjelentések: OSZK gyászjelentés-gyűjteménye

<https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/663648>

Budapest Kálvin téri Református Egyházközség anyakönyvei

B) Levéltári források az egyetemek személyzeti döntéseihez

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Bölcsészettudományi Kar

A Kari Tanács jegyzőkönyvei 8/a

magántanári eljárás:

10. kötet, 1905. dec. 7. II. r. ülés

12. kötet, 1908. június 1. VII. r. ülés

egyetemi nyilv. rendkívüli tanári cím: 21. kötet

1916. október 7. I. r. ülés

1917. február 22. III. r. ülés

venia legendiről lemond: 22. kötet, 1918. aug. 7. VII. rk. ülés

venia legendi felújítása: 22. kötet, 1919. aug. 25.

Dékáni Hivatal iktatott iratai 8/b

magántanári képesítés: 1822. 1908/9.

nyilvános rk. tanári cím: 820. 1916/17.

habilitáció kiterjesztése: 1052. 1916/17.

Nem iktatott iratok: 8/c.

3. kötet, Professzorok életrajzi adatai 1874–1930

MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium.

Egyetemek, főiskolák és középiskolák 1916–1918

nyilvános rendkívüli tanári cím: 1917-1-4738

magántanári tárgykör kiterjesztése: 1917-1-72426

pozsonyi egyetemi nyilv. r. tanári pályázat: 1917-1-18460

01918-15-54386

K636 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium levéltára

Egyetemek, főiskolák és tudományos intézetek 1919–1945

A pozsonyi egyetem menekülése körüli bonyodalmak 1920-15-57736

Anyagi ügyek 1920-24-36969
1922-15-75599
A budapesti egyetemi tanári pályázat és kinevezés, eskütétel:
1923-5-35288

Irodalom

- A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem almanachja (1921-től a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem almanachja) 1908/1909-től 1939/40. tanévig. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1909–1941.
- A Budapest-Pesti helvét hitvallású anya-egyház 1876-ik évi jövedelmeinek és kiadásainak kimutatása és a fizető és nemfizető egyháztagok névjegyzéke. Kocsi Sándor, Buda-Pest, 1877 (ugyanaz a „kimutatás” az 1880., 1881., 1885. és 1888. évről).
- Akadémiai tagajánlások 1908. 7–8.
1922. 6–7.
1938. 3–4.
- A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Almanachja az MCMXVII–XVIII. tanévre. Pozsony, 1918.
- Beck Mihály, Glatz Ferenc (főszerk.) (2003): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai. MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár I. k. A – H. 217–219.
- Benke József (1998): Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai. Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 46–48.
- BonaGábor: Az 1848/49-esszabadságharc tisztikara, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/>
- Csiffáry Gabriella (2003): Magyar tudósok önéletrajzai. Palatinus, Budapest, 189–191.
- Gulyás Pál (1942): Magyar írók élete és munkái IV. kötet. Budapest, 652–661.
- Halasy-Nagy József (1942): Emlékezés Császár Elemérre. Irodalomtörténeti Közlemények 52/1, 31–35.
- Jászapáthi Imrik József (szerk.) (1863): Egyetemes Magyar- s Erdélyországi kath. egyházi névtár az 1863/4-ik évre. Wodiáner F., Pest, 297.
- Juhász Réka Ibolya (2017): A győri felsőoktatás intézményeinek hallgatói: 1719–1852. Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat 13. Budapest, 413.
- Kéký Lajos (1940): Császár Elemér. Irodalomtörténeti Közlemények 50/4, 321–325.
- Kempelen Béla (1911–1932): Magyar nemes családok I–XI. Grill Károly, Budapest.
- Kenyeres Ágnes (főszerk.) (1967): Magyar Életrajzi Lexikon A – K. Akadémiai Kiadó, Budapest, 300.
- Kiss József Mihály (1991): Párhuzamos utak. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In: Kiss József Mihály (szerk.): Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből. Budapest, 123–161.
- Kissné Bognár Krisztina (2004): Magyarországi diákok a bécsi tanintézetekben. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13. Budapest, 333.

- Kornis Gyula (1940): Császár Elemér. Gyászbeszéd Császár Elemér ravatalánál 1940. júl- 6-án. Budapesti Szemle 258. k. 253. sz. 163–165.
- Kovács I. Gábor (2019): Felekezeti-művelődési alakzatok és a magyarországi polgári korszak (1848–1944) tudáselitje. Magyar Tudomány 180(6), 804–812.
- Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2011): A két világháború közötti egyetemi tanárok rekrutációja és a középrétegek hierarchiája a társadalmi rangcímrendszer szerint a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács I. Gábor: Elitek és iskolák – felekezetek és etnikumok. Társadalom- és kultúratörténeti tanulmányok. L'Harmattan, Budapest, 99–198.
- Magyar Tud. Akadémiai Almanach (1909–1940). Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.
- Markó László (főszerk.) (2001): Új Magyar Életrajzi Lexikon I. A – Cs. Magyar Könyvklub, Budapest. 1094–1095.
- Péter László (főszerk.) (2000): Új magyar irodalmi lexikon. A – Gy. Akadémiai Kiadó. 2., javított, bővített kiadás, 378.
- Szabó Pál (1940): A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 121–143.
- Szentpétery Imre (1935): A Bölcsészettudományi kar története 1635–1935. A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története IV., Pázmány Péter Tudományegyetem, Budapest.
- Szinnyei József (1893): Magyar írók élete és munkái II. Hornyánszky Viktor, Budapest, 194–196.
- Szinnyei Ferenc (1940): Császár Elemér és a M. T. Akadémia Irodalomtudományi Bizottsága. Irodalomtörténeti Közlemények 50/4, 368.
- Szögi László (2013): Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és akadémiákon 1789–1848. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 20. Budapest, 392.

A rokokó arcai. Tanulmányok egy tünékeny fogalom történetéhez, szerk. Bartha-Kovács Katalin, Fórizs Gergely

Budapest, reciti, 2022, 275 l.

A rokokó köré épülő tudományos diskurzusok jellemző vonása a bizonytalanság, hiszen számos lényegi kérdésben nem született szakmai konszenzus: változó a megítélés afelől, hogy a rokokó önálló korstílust vagy dekoratív formákat és stílusirányzatot jelent-e, illetve afelől is, hogy az eredetileg a képzőművészet területén alkalmazott fogalom kiterjeszthető-e más művészeti ágakra – többek között az irodalomra és a zenére –, és ha igen, akkor ez a kiterjesztés miként írható le. Az ellentmondásossággal terhelt terminus nehézkes megragadhatósága minden bizonnyal szerepet játszott abban, hogy a magyar irodalomtudományban viszonylag kevés szakmunka és kötet tárgyat képezi a rokokó kizárólagos vizsgálata: Szauder József a halálát megelőző utolsó hónapokban egy, az európai rokokóról szóló, nagy ívű tanulmányon dolgozott, amelynek töredékben maradt változatát 1976-ban közölte az *Irodalomtörténeti Közlemények*,¹ tíz évvel később pedig Baróti Dezső állított össze egy szöveggyűjteményt, amelynek már-már kismonográfia-terjedelmű bevezetőjében a rokokó átfogó leírását és értelmezését kívánta nyújtani.² Az utóbbi munka óta tulajdonképpen nem jelent meg a magyar irodalomtörténet-írásban olyan kiadvány, amely kifejezetten a rokokóértés összefüggéseinek feltárására törekedett volna – jelen tanulmánykötet tehát már ezen okból is figyelemre méltó vállalkozás.

A Jean-Antoine Watteau halálának 300. évfordulója alkalmából 2021 novemberében szervezett *Rokokó – utánérzések – újraértelmezések* című konferencia anyagát magába sűrítő kötet úgy kísérli meg a rokokó mint historiográfiai konstrukció bemutatását, hogy egyrészt folyamatosan reflektál a fogalom által felidézett bizonytalanságokra és közhelyekre, másrészt megközelítésmódként egy, a korábbiaknál jóval jövedelmezőbb metódust választ: nem egy általános, előre felvázolt sablonba próbálja beilleszteni a vizsgált jelenségeket, hanem a résztől az egészig halad: az egyes esetek részletes feltárásával próbálja felmutatni a rokokót jellemző sokféleséget, vagyis annak különböző „arcait”. A sokféleség leírásának igénye a kötet interdiszciplináris jellegében is tükröződik, ugyanis a vizsgálat tárgyának tekintetében a tanulmányok három művészeti ág – a festészet, az irodalom és a zene – köré szerveződnek. Mivel a rokokó és a művészeti ágak viszonyát eleve egyfajta aszimmetrikusság jellemzi (hiszen a rokokó

¹ SZAUDER József, *Jegyzetek a rokokóról*, ItK, (80)1976, 3. sz., 285–295.

² *A rokokó*, szerk. BARÓTI Dezső, Bp., Gondolat, 1986.

kezdetben elsődlegesen a vizuális reprezentáció módjaihoz kötődött, és utólag vált képzőművészeti zsargonból művészettörténeti stílust jelentő kategóriává), a tanulmányok megoszlási aránya is magában hordozza ezt az egyenlőtlenséget: míg a képzőművészet és az irodalom meglehetősen hangsúlyos szerepet kap a kötetben, a zenei rokokóról például mindössze egyetlen írást olvashatunk. A tanulmányok négy csoportba tagolódnak: a kötet első egységének a francia festészet, a másodiknak a francia irodalom, a harmadiknak a magyar irodalom képezi a tárgyát, míg a negyedik *Magányos (?) rokokó* cím alatt kapcsol össze két további munkát. Ez utóbbiak esetén a magányosság kategóriája többféleképpen is érthető, hiszen egyfelől vonatkozhat a vizsgálat tárgyának jellegére, másfelől a tanulmányok tematikai egyediségére is a kötet kontextusában, hiszen Csuka Botond a brit felvilágosodás egyetlen olyan esztétikai elméletírásával foglalkozik, amelyet jellemzően a rokokóhoz kapcsolnak, Péterffy Gabriella pedig a zenei rokokó vonásait mutatja be egy Csajkovszkij-mű elemzésével.

A két szerkesztő, Bartha-Kovács Katalin és Fórizs Gergely a bevezetőben a rokokóval kapcsolatos tudományos diskurzus jellemzőinek felvázolása után markánsan kijelöli a kötet koncepcionális irányvonalait. A kiadványra jelentős szemléleti hatást gyakoroltak azok a Mauser, Kimmich és Zelle névvel fémjelzett, német irodalomtörténeti kutatások, amelyek antropológiai alapon tettek kísérletet a rokokó fogalmának újradefiniálására. A kötetben fontos szerepet játszik a Zelle-féle „antropológiai rokokó” fogalmának a használata, amely a Vergnügen eszményét középpontba állító irodalmi irányzatot már nem csupán a könnyedségben és öncélú gyönyörködtetésben, hanem a lélek és az érzékiség közti közvetítésben, vagyis az „egész ember” egymást kölcsönösen meghatározó részei közötti harmóniában ragadja meg. Ez a szemléleti alap vonja maga után azt, hogy a tanulmánykötet leszámolhasson azzal a felszínes megközelítéssel, amely a rokokót pusztán a díszítőelemek felsorolásával és a pejoratívan értékelt téma-választásokkal írja le –, ehelyett ugyanis kimozdítja helyéről a korábbi olvasatokat, és arra törekszik, hogy megmutathassa a rokokó háttérében húzódó esztétikai szemlélet és világkép sajátosságait.

Ennek a megközelítésmódnak kiváló példája Balogh Piroska tanulmánya, amely a William Jones ázsiai költészet iránti érdeklődése mögött álló poétikai és esztétikai megfontolásokat tárja fel a szerző latin nyelvű *Poëseos Asiaticae Commentariorum libri sex* című művének és a keleti irodalmak anyagából merítő, angol nyelvű fordításkötetének vizsgálatával. A tanulmány egyrészt érzékletesen mutatja be azt, hogy Jones esztétikai megközelítése a maga orientalista jellegével szervesen belekapcsolódott a rokokó kontextusába, másrészt egy, a magyar irodalomtörténet szempontjából jelentős hatástörténeti kapcsolatot tesz látványossá, ugyanis meggyőzően érvel amellett, hogy Csokonai a Háfiz-versek írásakor Jones munkáit értő és alkotó módon használta fel, hiszen tudatosan választott esztétikai érvek alapján részesítette előnyben a Lowth-féle koncepcióval szemben. Épp ily tanulságos Csuka Botond munkája, amely szintén a brit esztétika kérdésköréhez kapcsolódik. William Hogarth festő teoretikus munkáját,

A szépség analízisét jellemzően a brit felvilágosodás egyetlen rokokó esztétikájaként tartják számon, amelyet az értelmezői hagyomány általában szembeállít – és ezzel egyértelműen elkülönít – a század esztétikai tradíciójától. Csuka részletesen feltárja a szóban forgó szépségelmélet antropológiai hátterét, bemutatván a szépség és az érzékiség kapcsolatait a műben, majd rávilágít arra, hogy Hogarth írása számos szállal kötődik a század elméleti munkáihoz, így excentrikus dokumentumként történő kezelése lényegi összefüggéseket fed el.

Mivel a rokokóval kapcsolatos beszédmodot és megítélést folyamatos változékonyság jellemzi, több tanulmány szerzője is kritika- vagy fogadtatástörténeti megközelítés révén próbál számot vetni a kategória illékonyásával. Bartha-Kovács Katalin, aki már korábbi szakmunkáiban is behatóan foglalkozott a „tünékenységek esztétikájával” és Watteau festészetével, kötetnyitó tanulmányában terminológiai áttekintésre törekszik: számot vet a rokokó, rocaille és Régence-stílus jelentéshálózataival, majd Watteau festészetének fogadtatástörténeti dokumentumait – elsősorban a Watteau-életrajzokat – vizsgálva aprólékosan tárja fel a korabeli szóhasználat és ízlésviták jellegzetességeit. Érzéketlenül mutatja ki továbbá, hogy az életművet érintő értékítéletek szoros összefüggésben állnak a festő témaválasztásainak megítélésével. Rausch-Molnár Luca tanulmánya ugyancsak Watteau fogadtatástörténetének áttekintését kínálja, amelyet párhuzamba állít a „gáláns ünnepségek” műfajával kapcsolatos diskurzus változásaival. A párhuzamos vizsgálatnak egy fordulópontként értékelt esemény ad alapot, ugyanis Watteau 1712-es akadémiai felvétele alkalmával írták le a jegyzőkönyvben először a „gáláns ünnepségek” szó szerkezetet. A két fogadtatástörténet egymás viszonylatában történő áttekintése nem pusztán a festő megítélésének különböző fázisait mutatja be, hanem a műfaj fogadtatásának periodizációját is meggyőzően képes felvázolni. Az irodalmi tárgyú munkák közül mindenképpen kiemelendő ezen vonatkozásban Hász-Fehér Katalin impozáns tanulmánya, amely a Csokonai-értés alakulástörténetét tekinti át. A vizsgálat jól láttatja, hogy Csokonai életművének elhelyezése az összes 19. századi irodalomtörténeti koncepció számára nehézséget jelentett. A század folyamán Kazinczy és Kölcsey nyomán Toldy Ferenc munkája konzerválta a Csokonait illető negatív értékítéletet, és igyekezett kiiktatni az életműből a „dévajság” kategóriájába sorolható szövegeket. Hász-Fehér Katalin a recepciótörténet elemeinek összevetésével mutatja ki, hogy hosszú időn át Arany János volt Csokonai egyetlen mély értelmezője, aki a költő komikumát a korábbi esztétikákkal szembeni ellenszegülés jegyében olvashatta. A 20. századi szerzők megpróbálták a rokokó áramvonalában elhelyezni az életművet, ugyanakkor a tanulmány rávilágít arra, hogy ez a megoldás mennyire ellentmondásosnak és bizonytalanoknak tűnik –, a vonatkozó munkák ugyanis a rokokó fogalmának tisztázását rendszerint elhárították, és azon szerzőkre alkalmazták a megnevezést, akikkel a klasszicizmuskonceptióra épülő irodalomtörténet-írás nem tudott mit kezdeni. A művek változó olvasásmódjának kérdése Marsó Paula írásában is központi szerephez jut: a szerző Montesquieu *Knüdoszi templomát* vizsgálja,

különös tekintettel arra, hogy Rousseau hogyan értékelte a művet fél évszázaddal később a *Sétálókönyv* negyedik fejezetében. Marsó a tanulmány első felében átfogóan ismerteti, hogy milyen megítélése volt a Montesquieu-szövegnek az 1770-es években, a második egységben felvázolja Rousseau viszonyulási módját a szóban forgó szöveghez, majd megmutatja, hogy a knüdoszi templom motívuma miként illeszkedett bele és értelmeződött át később az életműben és Rousseau gondolkodási rendszerében.

A kötetben mindemellett jelen vannak olyan tárgytörténeti törekvések, amelyek nagyobb időintervallumot fognak át, és amelyek azért válnak jelentőssé, mert bemutatják az antikvitástól eredő toposzok átértelmeződését a rokokó esztétikájában. Fórizs Gergely kiváló tanulmánya a válaszüthagyomány irodalmi reprezentációival vet számot, hogy feltárhassa a *Csongor és Tünde* hármassút-motívumának jelentésrétegeit. A tradíció Xenophón *Memorabilia* című művéig vezethető vissza, amely leírja Herkules döntéshelyzetét az erény és a hitványság által meghatározott útelágazások előtt. Fórizs ezen szövegtől kezdve követi végig a motívum felbukkanásait, különös tekintettel azokra a pontokra, ahol az valamilyen módon látványosan átértelmeződik, és így jut el a 18. századig, amelyben a hagyományos biviumalapú értelmezés a hármassút utat érzékelő felfogásba lép át. A kötet koncepciójával összhangban részletesen feltárja a szemléletváltás hátterét, amely a dualista emberképtől az antropológiai középútra való áttérésként írható le, és külön figyelmet szentel Wieland *Musarion*jának, amely kiváló példája a motívum ezen típusú átértelmezésének. Ezt követően a tanulmány szerzője érveket sorakoztat fel amellet, hogy Vörösmarty tisztában volt a toposzhoz kötődő hagyománnyal és annak ellentmondásosságaival, ezen aspektusokat pedig tudatosan használta fel és értelmezte át művében. A szövegformálás plasztikus jellegét érzékeltetendő a dolgozatban fényképek is láthatók a *Csongor és Tünde* kéziratáról, amelyeken a hármassút Vörösmarty által papírra vetett különböző megjelenítésmódjai tekinthetők meg. A tárgytörténeti megközelítésre a képzőművészeti vonatkozású tanulmányok között is találni példát. Nagy Fruzsina a kötet borítóján látható festmény, *A hinta szerencsés véletlenjei* kapcsán tekinti át a hintamotívum antikvitásban gyökerező vizuális felbukkanásait, majd bemutatja, hogy a kép festője, Fragonard miként kapcsolódott tudatosan az antik hagyományhoz Érigoné történetének felidézésével és saját képi szövetébe való beágyazásával. Részletgazdag elemzése láthatóvá teszi, hogy a festmény komplex értelmezési lehetőségeket kínál: az ókori hagyománnyal való párbeszéd és a képen megjelenített tekintetek irányvonalai, érintkezési pontjai érzékeny motorikus és lélektani játékokról árulkodnak.

A rokokó megítélésének szempontjából az utólagosság kérdése is jelentősegteljesnek bizonyul, hiszen több tanulmány is olyan alkotást választ vizsgálati tárgyául, amely egy későbbi időpontban, egyfajta visszatekintő pozícióból reflektál a korábbi jelenségekre. A rokokó utánérzések és újraértelmezések irodalmi megjelenítésével Cseppentő István munkája foglalkozik, amely Pierre Loti utolsó regényében érzékeny elemzéssel mutat rá a rokokóra jellemző török motívumok kultuszának jelenlétére, és számot vet

azokkal a tárgyi és hangulati elemekkel, formai specifikumokkal (levelekkel és naplórészletekkel), amelyek a régi motívumok újraértelmezési kísérletének tekinthetők. Hozzá hasonlóan Péterffy Gabriella Csajkovszkij 1877-es *Rokokó-variációk* című művét mutatja be, és felhívja a figyelmet azokra a tényezőkre, amelyek az alkotási folyamatban jelentősnek bizonyulhattak: Mozart zenéjének elementáris hatására és Csajkovszkij francia kultúra iránti érdeklődésére. Az előző problémafelvetésekhez kapcsolódik Tüskés Anna tanulmánya is, amely egy magyar tudományos munka, Adorján Andor *A rokokó század* című írásának forrásait, jelentőségét és a szerző életművén belüli helyét tárja fel, és egyúttal elvégzi Adorján életútjának a szakirodalomból eddig hiányzó összefoglalását is.

Végül pedig mindenképpen említést kell tennem a kötet vizuális kivitelezéséről és Szilágyi N. Zsuzsa kiváló munkájáról, hiszen az általa készített borító tökéletesen illeszkedik a kötet koncepciójához, és reprezentatívan képes megjeleníteni mindazt, amit a szövegek szerzői megvalósítani igyekeztek. A borító nem csupán a rokokó egyik ikonikus festményét állítja középpontba, hanem át is értelmezi azt, mivel egy olyan egységet emel ki a képből, amely egyrészt magába sűríti a rokokó lényegi vonását – vagyis a jelen pillanat illékonyságának megragadására irányuló törekvést –, másrészt a tanulmánykötet célkitűzését is ábrázolja, hiszen a szerzők egy nehezen körülírható, változékony fogalmat igyekeznek megragadni a maga tünékenységeiben. Emellett a kép párbeszédbe lép Baróti Dezső már említett 1986-os kötetének borítójával is, amely ugyancsak *A hinta szerencsés véletlenjeinek* egy részletét jeleníti meg. A kötet így módon vizuális jelzés révén is kapcsolódik a magyar irodalomtörténet-írás korábbi rokokókötetéhez, de látványossá teszi az attól eltérő módszertani megközelítés lényegét is: míg Baróti kötetén a hintázó hölgyalak kerül a középpontba, addig jelen tanulmánykötet borítója csak egy apró, de jelentőségteljes részletre nagyít rá – akárcsak a tanulmányok, amelyek fókuszált, problémacentrikus gondolatmenetek egymás mellé illesztése révén gazdagítják a rokokóértés hagyományát.

Fülöp Dorottya

Doromb. Közköltészeti tanulmányok, 10., szerk. Csörsz Rumen István

Budapest, reciti, 2022, 661 l.

Amikor e sorok szerzője kinyitotta egyetemi indexét, meglepődve tapasztalta, hogy immáron a *Doromb* című tanulmánykötet-sorozat kiadási idejével megegyező tíz év telt el azóta, hogy történelem–néprajz szakos hallgatóként részt vett Küllös Imola – a kötet alcímébe is foglalt – *Közköltészet* című speciálszemináriumán. Ezzel talán már sikerült előrebocsátanom, hogy az alábbiakban olvasható gondolatok elsősorban nem irodalomtudományi, hanem főként történeti néprajzi szemléletű recenziós tollából születtek. Az egyes tanulmányokat bemutató sorok száma tehát semmiképpen sem azok tartalmára vonatkozó reflexió, sokkal inkább a szerző ismereteiről ad számot, amelyet nem könnyített meg a kötetben közölt írások változó terjedelme és mennyisége – de ez semmiképpen sem kritikai észrevétel, inkább a bőség zavara.

Talán nem szükséges zeneismerőnek lenni ahhoz, hogy tudjuk, a *doromb* egy keretből és rugalmas nyelvből álló, az *idiofon* és az *aerofon* hangszerek körébe egyaránt besorolható, keretbe rögzített rugalmas nyelven megszólaló, mondhatni, átmeneti hangszer: a sorozat főcíme tehát kitűnő szimbóluma az alcímbe olvasható kifejezésnek. Jelen kiadvánnyal a *Doromb. Közköltészeti tanulmányok* című sorozat immáron tizedik kötete jelent meg, több ezer oldalon biztosítva teret a régebbi populáris művészet kutatásának, valamint hazai és nemzetközi platformot nyújtva az egyes témák adaptációjának, terminológiai tisztázásának. A kötet megjelenését a *Lendület Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 kutatócsoport* támogatta, ennek köszönhetően nem csupán megvalósulhatott, hanem nyomtatva is kézbe vehető a kiadvány.

A *Dorombon* című előszóban a szerkesztő, Csörsz Rumen István különböző jubileumoknak állít emléket: Jankovich Miklós születése 250. évfordulójának, a Stoll Béla és Kerényi Ferenc által szerzett alapvető fontosságú kézikönyvek megjelenése óta eltelt 20 évnek és nem mellesleg – a szerkesztő által igen tapintatosan jelezve – a *Doromb* című sorozat tízéves jubileumának. E sorok szerzője számára komoly fejtörést okozott, hogy a kötet tanulmányait a megjelenés sorrendjében vagy inkább sajátos logikai rendben tárja-e a recenzió olvasói elé. Mivel a kötet szerkesztője bevezetőjében (*Egy év* alcímen) igen megfontolt javaslatokat tár az érdeklődők elé, hasonlóan kézenfekvő megoldásnak tűnik, ha a következőkben a kötet időrendiséget követő rendszerének megfelelően utalok az egyes tanulmányokra, és minden érdeklődőt arra biztatok, hogy a szerzők írásai mellett a szerkesztői bevezetőnek is szenteljen figyelmet.

A kötet *Nemzetközi populáris kultúra* című egységében elsőként David Atkinson – Vaderna Gábor fordításában olvasható – tanulmánya Anglia 1730–1780 közötti (illetve szerencsés módon a *hosszú 18. századra* kitekintő) balladavilágára, különösen a népszerű nyomtatványok sajátos műfaját képviselő *régi balladák* – ezen széles társadalmi felhasználású, nagy alakú, rendszerint egylapos nyomtatványok – vizsgálatára fókuszál. Újszerű eredményeket közöl a Francis James Childe-féle kánon előtti, 18. századi balladaszövegek körére vonatkozóan, és tágabb kontextusban is fontos eredményekkel szolgál a populáris nyomtatványok kiadására és felhasználására (felhasználók köre, recens értelmezési keretek, tudásátadás).

Evelyn Birge Vitz írásában az érzelmek kötődésméleti megközelítéseit tárja fel három francia chanson (*Le Roi Renaud*, *La Mariage anglais*, *Malbrough s'en va-t-en guerre*) példáján keresztül, és eredményeit Sziklay Cs. Mónika fordítómunkájának köszönhetően magyar nyelven is olvashatjuk. A szerző tanulmányában új nézőpontot javasol a tradicionális balladák (chansons populaires) megértéséhez. Elsősorban a házastársak köré szerveződő, végleges szeparációval végződő szövegek esetében tárja fel az elválás-kötődés-elvesztés folyamata során a különböző aktorok motivációit a pszichológia eszköztárának felhasználásával.

Kalavszky Zsófia tanulmányában a korai (szervezett kultuszépítést megelőző) évtizedekben tűzte ki céljául az orosz műkedvelők Puskinról szóló verses nekrológjainak vizsgálatát. A felesége jóhíréért párbajozó orosz író ugyanis 1837. február 10-én (a Julianus-naptár szerint január 29-én) belehalt sebeibe. Utolsó napjairól, illetve a gyászoló tömegekről – ahogy ezt Kalavszky is bemutatja – a Péterváron működő diplomaták nagy számban számoltak be leveleikben, a nyomtatott és kéziratot nekrológok retorikai-poétikai ismérveiről, szociális és politikai funkcióiról, illetőleg ezek jövőbeni Puskin-képre gyakorolt komplex hatásáról azonban ez idáig kevés szerzőtől olvashattunk.

Ruttkay Veronika írásában Kriza János Burns-fordításait veszi górcső alá. A szerző egyaránt bravúrosan illeszti makro- és mikroperspektívába a világpolitikai eseményeket (például a napóleoni háborúk), eszmeáramlatokat és divathullámokat (például kozákság), illetve a hazai és nemzetközi tudományosság aktorait (például Johann Gottfried Herder vagy Gyulai Pál). E sok mező egymásra vetítésével meggyőzően érvel amellett, hogy – az egyébként a berlini egyetem hallgatójaként is működő – Kriza János fordítótevékenysége során nem ekvivalenciára törekedett, hanem a folklórszövegek skót–székely párhuzamainak a hangsúlyozására, összehangolására, domesztikálására.

Voigt Vilmos tanulmányában újszerű gondolatokat vet fel a hangszereken található szimbolikus ábrázolások szemiotikai jelentéseinek az áttekintéséhez. Az egyébként nem csupán hangszerként funkcionáló, hanem mives munkával elkészített, gyakorta jelentős mértékben teaurációs szerepet is betöltő tárgyak jelei – legyenek azok állatalakúak, ábrázolják a készítés vagy a zenélés körülményeit, különböző zsánerjeleneteket, esetlegesen heraldikus elemeket – mindenképpen érdemesek a hangszerdíszítés szemiotikai

vizsgálatára, amelynek lehetséges irányaihoz a szerző több lehetőséget, kiindulópontot is felvet az olvasónak.

Mikos Éva írására alighanem a TikTok-generáció tagjai is előszeretettel kattintanak rá, hiszen az izgalmas cím nem csak kecsegtet, valóban folyamatosan fenntartja az olvasó érdeklődését a kanálisokban rejtőzködő fenevadakra, nem mellesleg ezen újságmonda alapos filológiai vizsgálatára vonatkozóan. A híresztelés (*rumour*) körébe sorolható, terjedési mechanizmusa tekintetében a szóbeliség és az írásbeliség határterületén mozgó szövegek főhősei ugyanis a nagyvárosok (például New York) csatornáiban élnek, a lakosságra pedig igencsak veszélyesek, ebből kifolyólag rendszerint szomorú véget érnek, ez alól csak a mindig optimista magyar szövegek képeznek kivételt. A szerző nemcsak azt bizonyítja megbízhatóan, hogy a mondák a nagyvárosok veszélyességén és a természettel szembeni félelmeken alapulnak, hanem leképezik a globalizáció és a kapitalizmusból eredő emberi felelőtlenség idegenségét. E sorok írója számára különösen szimpatikus, hogy a szerző nem csupán a csatornázás történetére fordít figyelmet, hanem az országos és (vár)megyei napilapok közötti hírterjedésre is.

A kötet második egysége a *Magyarországi populáris kultúra* címet viseli. Ennek nyitányaként Küllös Imola gazdag példatárral kísért (elsősorban az erdélyi protestáns kollégiumi diákköltészet produktumait elemző) tanulmányában azt vizsgálja, hogy a 17–18. századi alkalomhoz kötődő közköltészet, a kéziratos hagyomány bizonyos szóképei, frázisai és szellemisége milyen jelentős nyomot hagytak a szájhagyományban. A szerző a bemutatott szóképek-jelképek-metaforák (Áron kivirágzott vesszeje, Jessze fája és a megújult zöld ág, korona-koszorú-glória stb.) vizuális jelentőségét is hangsúlyozza, szélesítve ezzel a folklórszövegek variálódásának szintjeiről és törvényszerűségeiről, illetve a lokális értelmiség közművelődést és közerkölcsöt befolyásoló szerepéről alkotott ismereteinket.

Voigt Vilmos második írása a kötetben a kettős latinkeresztekben olvasható szakrális szövegek egyik jelentős altípusával, a Szent Zakariás jeruzsálemi pátriárkának tulajdonított, leginkább pestisjárványok alkalmával széles körben használt Zakariás-varázsszövegekkel foglalkozik, elsősorban ötvösmunkák és – a hívek által rendszerint magukon is hordott – aprónyomtatványok példáján, gazdag képanyaggal kísérve.

A következő tanulmányban Knapp Éva egy korábban ismeretlen, *Ájtatos ének* című nyomtatványról számol be. Az 1765-re datált lapocska szövegét a szerző – noha tartalma név nélkül került közreadásra – Faludi Ferenc *A' Feszülethez* címen ismert verseként azonosítja, amellyel a nyilvánosság elé tárja a kutatás által ismert első olyan nyomtatványt, amely bizonyosan a szerző életében látott napvilágot. A különböző autográfok, másolatok és nyomtatványok mellérendelő vizsgálatával ugyancsak alátámasztja az egymásra rétegződő Faludi-hagyomány vagy a kiadók által módosított másolatok, azaz két párhuzamosan alakuló szöveghagyomány jelenlétét a szakirodalomban korábban túlhangsúlyozott kéziratosság helyett.

Dóbék Ágnes a 18. századi magyarországi olasz nyelvű alkalmi művek vizsgálatát tűzte ki céljául. Noha a korszakban egyre jelentősebb szerep jutott a francia nyelvnek, a színház és a zene területén az olasz nyelv súlya továbbra is tekintélyes maradt, bár a szerzőnek elsősorban a főnemesség és a klérus körében forgó szövegek vizsgálatára volt lehetősége. Míg az előbbieket esetleg többek közt főúri bálók, beiktatások váltak a művek elhangzásának nyilvános fórumává, addig az egyházi méltóságok körében meglévő népszerűségüket a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ban szerzett ismeretek magyarázhatják. Összefoglalóan azonban a szerző meggyőzően érvel amellett, hogy az olasz nyelvű szövegek nyilvános felhasználása minden esetben az esemény fényének emelése, a reprezentáció fokozása érdekében történt.

Gömöri György a Siklós István albumában olvasható bejegyzésekkel foglalkozik. Az evangélikus lelkészként működő Siklós (1775–1828 után) 1798 és 1836 között vezetett emlékkönyvet, amelyben közel 190 személy különböző nyelvű bejegyzése olvasható. A szerző főként a 37 magyar nyelvű bejegyzést veszi górcső alá, hiszen elsősorban a korszak magyar értelmiségi gondolkodásának értelmezéséhez kíván adalékokkal szolgálni. A tanulmányban az olvasó azonban jóval több ismerettel gazdagodik Siklós utazási irányairól és állomásairól, egyetemi évei alatt hallgatott előadásairól és a jénai diákéletről (Kunitz várának megmászása, weimari szalmán alvás, poharazgatás stb.). Ennek függvényében az olvasó csak sajnálhatja, hogy a hazatérő lelkész (aki sok társával ellentétben nem a Felvidéken helyezkedett el egy német közösségben) albuma „munkába állása” után már jóval kevésbé adatgazdag, mégis bátran nevezhetjük – a szerző szavaival élve – a korszak érdekes és gazdag művelődéstörténeti dokumentumának.

Csörsz Rumen István a *Doromb* előző számában megjelent, a *Vissza-marsot* elemző írása folytatásaként jelen kötetben Pálóczi Horváth Ádám további Napóleon-kori dalainak és indulóinak közköltészeti hagyománnyal kapcsolatos viszonyát kutatja. Meglepő lehet, hogy a két tanulmányban áttekintett és közölt igen gazdag szöveganyag még így is a költő Napóleon-ciklusának pusztán felét teszi ki (tudniillik a többi verset nem másolták, nótajelzésként sem említik). Elkötelezett dunántúliként e sorok szerzője számára külön öröm, hogy Csörsz a somogyi és zalai falvakban, az irodalmi központoktól távol működő, a nyomtatott utat nélkülöző, szövegeit személyes csatornáin keresztül elindító költő működését a nyugat-európai irodalomtörténészek számára is figyelemre méltónak tartja. Az énekek és variánsok annotált jegyzékének közlése mellett a tanulmány meglátásom szerint tágabb kontextusban is tanulságos: Horváth Ádám szövegeit illetően úgy tűnik, hogy a szerző eredeti szándéka pusztán a legszűkebb baráti kör számára volt értelmezhető; a rendszerint nem összefűzve, hanem külön-külön is terjedő másolatok regionálisan hamar ismertté váltak, és az országos híró kántusok kottatárába is bekerültek, a Napóleon halála (1821) után aktualitásukat veszített énekek közkeletű dallamai azonban tartósan használatban maradtak.

Knapp Éva a kötetben közreadott második írásában egy korábban ismeretlen Berei Farkas András-kiadványt mutat be. A szerző Berei Farkas András munkásságáról

(bibliográfiával és mutatókkal) már egy háromkötetes monográfiában is szintézist nyújtott, és nem mulasztja el a további kutatómunkája során felfedezett újabb adatokról történő számadást (ahogy ezt a *Doromb* 2012-es számában is tette). Jelen írásában egy tartalmában ismert, ugyanakkor ezen összeállításban mégis ismeretlen, 1+8 levél terjedelmű, latin nyelvű, *Triumviri* című, Jászón (Jasov, Szlovákia) fellelt kiadványról nyújt új információkat, tovább árnyalva ezzel a vándorköltő kiterjedt kapcsolatrendszéről és műveinek birtokosi köréről alkotott ismereteinket.

Gaal György mesekiadásának 200. évfordulója okán a kötetben két Gaalhoz köthető tanulmány is olvasható. Havay Viktória a mesegyűjtő adatközlőinek identifikációjára törekszik. A szövegek forrásaként egyaránt megtaláljuk magát Gaal Györgyöt, valamint hűgát, ismerőseit és ismerőseinek ismerőseit. Utóbbiak körébe tartoznak az egykori adatközlő vitézek. A szerző elismerésre méltó kutatást folytatott a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött mustrajegyzékek anyagában, és ha nem is sikerült lerántania a leplet minden személy kilétéről, mindenesetre bebizonyította, hogy legalább egy közvitéz bizonyosan azonosítható a mesék közlőinek neve mögött, akik jellemzően az egykori Pest és Nógrád, illetve Borsod, Csongrád és Heves vármegyékből származtak. A lajstromokból kirajzolódó személyek köre a matrikulákkal való összevetés révén a későbbiekben bizonyosan tagoltabb és átláthatóbb lesz, ezzel is megvilágítva a gyakorta anonimitásban maradó adatközlők körét.

Ugyancsak az első magyar mesekiadás bicentenáriuma ad különleges aktualitást Gulyás Judit írásának. A szerző új irányból tárja fel a Johann Karl August Musäus és a Grimm-fivérek munkásságát egyaránt ismerő – és nem mellesleg Esterházy Miklós herceg könyvtárosaként működő – Gaal munkamódszereit, a *Mährchen der Magyaren* című kiadvány fogadtatástörténetét és egyáltalán a Gaalról alkotott (a szerző szavaival élve) leminősítéssel terhelt képet. Gulyás meggyőzően érvel amellett, hogy e – kezdetleges szárnycsapásokat ugyan tisztelő, mégis gyakorta – dehonesztáló, a magyar folklór-stizikára régóta jellemző kép nem szükségszerűen Jakob és Wilhelm Grimm konkrét kommentárjaiból eredeztethető (hiszen ők kritikai észrevételeik mellett elismerően jegyzik meg, hogy Gaal közli olvasójával, narrációja nem feltétlenül a katonák stílusát tükrözi). Sokkal inkább úgy tűnik, hogy Gaal metodológiájának sajnálatos hibaként való értelmezését a grimmi mesefogalom és stíluseszmény 19. század második felében történő adaptációja (egyúttal a Musäus-hagyomány leminősítése) eredményezte. A tanulmány megfelelően kontextualizálja és sok negatív – olykor napjainkig lappangó – toposztól mentesíti (enyhíti) az első, szélsőségeket kerülő, köztes narrációval apelláló, ugyanakkor a Musäus-„mesék” és német ponyvák anyagát egyaránt adaptáló magyar mesekiadvány összeállítóját, akinek kéziratai többségében még kiadásra várnak.

A kötet következő tanulmányában Nemesné Matus Zsanett egy leánycsúfolót középpontba helyező írásával a reformkori Győrbe kalauzolja az olvasót. A mintegy 90 leányt célkeresztbe állító verszetet a farsang idején házasulandó fiatalok (háztartásai) közötti komatálküldésre vezethető vissza. A szerző azonban elsősorban nem

a függelékben közölt költemény közköltészeti, sokkal inkább annak társadalom- és művelődéstörténeti vetületeire helyezi elemzése hangsúlyát. Alapos anyakönyvi vizsgálat után sikeresen azonosítja a versszakokban korcsoportokba sorolt leányokat (adataikat a függelékben táblázatban is közlést teszi), és megállapítja, hogy többségük győri származású volt, továbbá legtöbbjük tisztviselő (hangsúlyosan jogtudó értelmiségi) családból származott. Vizsgálatát kiegészíti a leányok házasságkötési gyakorlatának a feltárásával is, ablakot nyitva ezzel a reformkori város társadalmának működésére, az ismeretlenség (de nem névtelenség) rábai kódéba burkolódzó hétköznapi asszonyoktól egészen Kossuth Lajosné Meszlényi Teréziáig.

Tari Lujza igen gazdag szövegközléssel kísért tanulmányában a 19. században a Magyar Tudományos Akadémiára érkező versgyűjtemények egyikével, Dessewffy Virginia (Dessewffy József író és akadémiai tiszteleti tag első gyermeke) Erdélyi Jánostól visszakért négykötetes, 129 (131) tételes gyűjtésével foglalkozik. Sajnálatos módon a külön füzetbe jegyzett dallamok nem maradtak fenn, az olvasó számára mégis öröm, hogy a szerző megbízható alapossággal pótolja a vonatkozó hiányosságokat (az érdeklődők a Zenetudományi Intézet honlapján további kottákat is találhatnak). Tari Lujza emellett részletesen ismerteti a lejegyző műveltségét és művelődési lehetőségeit, a gyűjtemény keletkezésének (fogalmi keretek, irodalmi források, szóbeli gyűjtések), archívumba érkezésének körülményeit és Erdélyi Jánoshoz kötődő felhasználását a *Népdalok és mondák* című kötetben. Újszerű képet rajzol a zenei írni-olvasni tudásban jártas főnemesi származású leányok egyik tagjáról, aki elsőként ismerte fel értő szemmel egy gyűjtési felhívás üzenetét, és a saját közegében egy közgyűjtemény számára tudatosan gyűjtött versekkel és dalokkal elsőként lépett ki a nyilvánosság elé.

A kötet Seres István a dél-alföldi betyárvilágra fókuszáló tanulmányával folytatódik. E régióban az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kitörése előtt épült ki és erősödött meg annyira a csendőrbiztosi rendszer, hogy hangsúlyos csapást tudjon mérni a szegénylegény-mozgalomra, amelynek tagjai időlegesen a forradalmi részvételre fordították energiáikat (1848 decembere után erre egyes tömlöcbe vetetteknek is volt lehetősége). A szerző éppen egy olyan időszakra (1850-es évek első fele) fókuszál, amelynek vizsgálata az átalakuló császári adminisztráció okán meglehetősen nehézkes, igen érdekesen vezeti végig azonban az olvasót egy szerencsés véletlennek tűnő levéltárosi bejegyzéstől Arany Jánosnak a „Kopasz” Kenyeres János szalontai szolgabíró szolgálatában eltöltött időszakától a Fábián Pista botozásával (5 közölt irat) és üldözésével (ugyancsak 5 közölt irat) kapcsolatos dokumentumokig.

Szilágyi Márton írásában az Arany János *Kapcsos Könyvében* olvasható, 1877. augusztus 28-ra datált *Népdal* című versét helyezi újszerű vizsgálat tárgyává. Noha e szerb tematikájú szövegről az irodalomtörténészek (példaképpen: Péterfy Jenő, Voinovich Géza, Losonci Miklós, Holl Béla, Kovács József László, Fried István, Nyilasy Balázs) már több alkalommal foglalmaztak meg reflexiókat, a szerző meglehetősen új perspektívába helyezi a verset. A tanulmány olvasása közben el kell engednünk a romantikusnak

ható, (Szilágyi megfogalmazása szerint) „személyes benyomáson alapuló élmény-költészet” gondolatát, és sokkal inkább Arany általános (legalább kétszeri lejegyzés, tisztázási és poétikai építkezési metódusok, napisajtó ismerete) és aktuális (zenei indíttatás, tudatos szerbesítés, célzatos rímválasztás, tömörítés) munkamódszerét szükséges a továbbiakban az értelmezési horizont középpontjába helyezni. Így válik a szerb tematika az új típusú balladaszüzsét hitelesítő archaikummá, és így szolgálja a mű poétikai újszerűségét.

Ezt követően Perger Gyula a dunántúli kéményseprőlegények 19. századi újévi üdvözlő verseit helyezi görcső alá, és írásával tágabb kontextusok (mesterlegények és közszolgáltatók folklóranyaga, köszöntőszövegek) sorát nyitja meg. Nemesné Matus Zsanetthez hasonlóan egy dunántúli vidéki város, illetve a környékén elterülő falvak példáján gazdag kép- és szöveganyagot, levéltári forrásokat (tiltások, egodokumentumok) és sajtóanyagokat használ fel. Bemutatja a települések tűzbiztonságában fontos szerepet vállaló (eleinte főként olasz és német származású), urbánus szakmát űző, jellegzetes viseletű mesterekhez kötődő, újév alkalmával szolgáltatást ajánló, pénzszerzési céllal született köszöntőköltemények útját – a kortársak reflexióival egyetemben – a városi nyomdákától a napilapokig és az elmúlt évtizedek kártyanaptáraiig.

Tüskés Gábor írásával egy néprajzi tematikájú kutatási terepéhez és témájához, a hasznosi (Nógrád megye) Mária-látomásokhoz tér vissza. A jelenleg közzétett, 1978-ban és 1980-ban Csép Klárával készült interjúk anyaga kitűnő kiegészítést képez a korábban Jádi Ferencsel közösen közreadott tanulmányának (*A népi vallásosság pszichopatológiája: Egy hasznosi parasztasszony látomásai*). A szövegekből érzékletesen rajzolódik ki a látomást átélő asszony személyisége, szűkebb és tágabb környezetéhez való viszonya, illetve a korszak miliője, amely a régióban csak korlátozott dinamikájú zarándokhelyek létrejöttét tette lehetővé. A szerző által rögzített és annotáltan közzétett interjúk fontos mérőkövek a hazai helyi vallás elméleti paradigmájában született kutatásoknak és a hasznosi látomások komplex forrásanyagon alapuló feldolgozásának (Csép Klára saját feljegyzései, ponyvaanyag, sajtó, állami és egyházi vizsgálatok jegyzőkönyvei, püspöki körlevelek, szóbeli hagyomány stb.), amely talán az egyházmegyei forrásanyag kutathatóságára is ösztönzőleg hathat.

Buda Attila tanulmánya az 1950–1953-as évek deportáltjainak és kitelepítettjeinek állít emléket. A szerző alapos történeti keretbe helyezi a táborok lakóinak folklór-anyagát: részletesen beszámol a közköltészetben megjelenő politikai törekvésekről, egyes csoportok stigmatizálásáról, a hazai hatalmi centralizációról, a kitelepítések jogi kereteiről és az ellenségképzésről. Hangsúlyozza az 1956-os eseményeket követő politikai átrendeződés táborokat érintő hatásait (egyes komplexumok 1956 decemberétől újra megnyitották kapuikat), egyaránt érintve a városi elitet és a falvakban élő kulák lakosságot. Buda Attila tanulmánya újszerűségét e ponton hangsúlyoznám: elemzésének fókuszát elsősorban nem interjúkra, hanem naplók és visszaemlékezések vonatkozó (köz)költészeti anyagára helyezi, lehetséges utat mutatva azon felnövekvő

generációknak, akiknek a jövőben „első kézből” vonatkozó szövegeket már aligha lesz módja gyűjteni.

A tanulmányokat követően a *Szemle* című rovatban Matuska Ágnesnek (Pikli Natália: *Shakespeare's Hobby-Horse and Early Modern Popular Culture*) és Domokos Mariann-nak (David Atkinson – Steve Roud eds.: *Cheap Print and the People. European Perspectives on Popular Literature*) a kötet témájába vágó, legfrissebb szakirodalomból válogatott recenzióit olvashatjuk, végül pedig a tanulmányok angol absztraktjai következnek.

Recenzióm zárásaként (a doromb nyelvéhez hasonlóan) szeretnék visszatérni a kezdetben megfogalmazott gondolathoz. Tíz éve a *Közköltészet* című szemináriumon közelebb kerültem annak megértéséhez, hogy miként fér meg az általam iskolai keretek között elsajátított tudásanyaggal a „repertoáromban” lévő, gyermekkoromban tanult német nyelvű archaikus Szent Borbála-ima, az iskolatársaim által mesélt megfőtt konyhásnéni modern mondája és a lakóhelyemen (egy hazai szlovák településen) hallott legenda egy pestisben elhunyt plébános kezében soha nem hervadó liliomról. A kötet tartalmi színessége sok-sok tematikus, periodikus és lokális csomóponton hasonlóképpen tágítja vonatkozó ismereteinket, elgondolkoztat, sőt újraértelmezésre késztet – úgy vélem, hogy nem csupán engem, hanem minden olvasót.

Ament-Kovács Bence